

МУЗЕЈИ

10/2023
нова серија

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

Музеји 10 (н. с.) 2023.

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

MUSEUMS

No. 10 (n. s.)

Editor in chief

Gordana Pajić, National Museum Valjevo

Editorial board

Ljubiša Vasiljević, PhD, National Museum Kruševac, Chairman

Ivana Ćirić, PhD, The Nikola Tesla Museum, Belgrade

Maja Gojković, Museum of Vojvodina, Novi Sad

Čarna Milinković, Museum of Vojvodina, Novi Sad

Bojana Plemić, PhD, Academy of Applied Studies Belgrade

Jelena Anđelković Grašar, PhD, Institute of Archaeology, Belgrade

Milica Miladinović, National Museum Kruševac, Secretary

UDC 069

ISSN 1821-0694=Музеји

BELGRADE 2023

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

МУЗЕЈИ
Бр. 10 (н. с.)

Главни и одговорни уредник
Гордана Пајић, Народни музеј Ваљево

Уређивачки одбор
др Љубиша Васиљевић, Народни музеј Крушевац, председник УО
др Ивана Ђирић, Музеј Николе Тесле, Београд
Маја Гојковић, Музеј Војводине, Нови Сад
Чарна Милинковић, Музеј Војводине, Нови Сад
др Бојана Племић, Академија струковних студија Београд
др Јелена Анђелковић Грашар, Археолошки институт, Београд
Милица Миладиновић, Народни музеј Крушевац, секретар УО

УДК 069
ISSN 1821-0694=Музеји

БЕОГРАД 2023.

Издавач
МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд, Трг Републике 1а
muzejskodrustvosrbije@gmail.com
www.mdsrbija.org

За издавача
Гордана Пајић, председница МДС-а

Лектиура и коректиура
Маја Гојковић

Превод на енглески језик
Тадија Стефановић

Дизајн корица
Александар Козлица

Припрема за штампу
Атеље Јуреш

Фотографија на насловној страни
Свети великомученик Георгије, икона, аутор: Настас Томић
(фотографија: Документација Народног музеја Крушевац)

Штампа
Атеље Јуреш, Чачак

Тираж
200 примерака

**Припрема и објављивање часописа финансирани су средствима
Министарства културе Републике Србије**

Садржај

Гордана Пајић	
Уводна реч	7
Даница Милошевић Јовић	
Прилози о археолошким истраживањима у Општини Ћуприја у пр- вој серији часописа <i>Археолошки ирејлед</i>	9
Јована Стојковић	
Прилог проучавању грнчарства у крушевачком крају	21
Јанко Врачар	
Од Меланезије до Бањалуке – судбина једне мало познате музејске збирке	39
Милица Рожман	
Иконе сликара Настаса Томића из Народног музеја Крушевац	53
Маријана Јовелић	
Прилог проучавању две дароване српске заставе с краја XIX века (збирка застава Војног музеја у Београду)	65
Љиљана Костић, Марко Ушћебрка	
Збирка историје физичке културе и спорта у Војводини Музеја Војво- дине	75
Милена Недељковић	
Легати књижевника Музеја града Београда 1954–2023. године са пре- гледом монографских публикација	89
Јелена Стојковић	
Конзерваторски третман фреско-фрагмената <i>Лице нејознајној све- тјишеља</i> , Козник	97
Иван Илић	
Израда и употреба праћки – од сировине до готовог производа	113
Тања Лазић	
<i>Нити које њовезују</i> из заједничких активности Удружења жена с ин- валидитетом „Импулс” и Музеја Семберије у Бијељини	127
Весна Богдановић	
<i>Хеклала, казала</i> – мала градска занатска школа у Кући Симића	141
Даница Грујић	
Презентација <i>Бронзани мач</i> – ново откриће одржана у Народном музеју Крушевац	159

Александра Савић

Округли сто *Животи у српским средњовековним земљама* одржан у
Трстенику 163

Љубиша Васиљевић

Округли сто *Улога рударства у индустријализацији и модернизацији
Србије у XIX и XX веку* одржан у Сењском Руднику 167

Љубиша Васиљевић

Први број *Дистрикти*-а, годишњака Градског музеја Бечеј 171

Бојана Петраш

Стручни скуп Секције музејских библиотекара и књижничара Му-
зејског друштва Србије и Подружнице специјалних библиотека Биб-
лиотекарског друштва Србије *Мале библиотеке – велика дела* 177

Ивана Арађан

Стручни скуп *Бити и кустос 3: Редифинисање стручне позиције* 183

Ивана Јовановић Гудурић

Пројекат *Традиција вашара у Србији* Етнолошке секције Музејског
друштва Србије 185

Уређивачка политика часописа *Музеји* 189

Упутство за ауторе 201

Списак рецензената у часопису *Музеји* 213

Уводна реч

Поштовани читаоци, пред нама су странице путем којих МДС обележава јубилеј, односно излазак из штампе десетог броја нове серије часописа *Музеји*. Додатни повод за позитивне емоције представља податак да већ пету годину узастопно часопис остварује континуитет у излагању.

Финансијска подршка Министарства културе Републике Србије омогућила је публикавање и овог броја *Музеја*. Разумљиво је да би овај подухват био неостварљив без сарадње колегиница и колега и њихове жеље да резултате својих истраживања и активности представе управо на наступајућим страницама.

Јубиларни број *Музеја* садржи једанаест стручних радова, четири приказа актуелних музејских дешавања и три извештаја о пројектима реализованим од стране секција Друштва током 2023. године. Разноврсност тема омогућава увид у бројне аспекте музејске праксе и достигнућа из области заштите културног наслеђа.

Часопис отвара рад Данице Милошевић Јовић посвећен текстовима о археолошким истраживањима локалитета у Општини Ђуприја, публикованим у часопису *Археолошки њрејлед*, укључујући и критички осврт на закључке изнете у њима на основу каснијих интерпретација. Јована Стојковић потом представља прилог о проучавању развоја грнчарства у крушевачком крају. Пут једне музејске збирке од далеке Меланезије до Бањалуке тема је рада Јанка Врачара.

Две иконе, дела сликара Настаса Томића из збирке Народног музеја Крушевац, описане су у тексту Милице Рожман. Дароване српске заставе из XIX века, „Лозничанку” и „Рудничанку”, откривамо на страницама потписаним од стране Маријане Јовелић. Коауторски рад Љиљане Костић и Марка Ушћебрке приповеда о развоју збирке историје физичке културе и спорта Музеја Војводине, са посебним освртом на експонате са Олимпијских игара одржаних у Берлину 1936. године.

Област музејског библиотекарства заступљена је захваљујући Милени Недељковић и теми посвећеној легатима књижевника Музеја града Београда са прегледом монографских публикација. Јелена Стојковић описује конзерваторски третман фреске са представом лица непознатог светитеља откривене током истраживања средњовековног града Козника. Данас веома актуелну

тему експерименталне археологије представља Иван Илић причом о историјату римске праћке и описом поступка израде њене реплике за потребе сталне музејске поставке у Куршумлији.

Нити које њовезују и Хеклала, казала наслови су радова Тање Лазић и Весне Богдановић тематски повезаним искуствима и плодовима сарадње музеја из Бијељине и Крушевца са удружењима посвећеним очувању локалне традиције, уз нагласак на активности везане за прилагођавање музејских садржаја лицима са посебним потребама.

Број садржи и четири приказа актуелних догађања из музејске делатности. Даница Грујић је описала презентацију открића праисторијског мача одржану у Народном музеју Крушевац. Утиске са округлог стола посвећеном животу у српским средњовековним земљама, реализованом у организацији Музејске збирке Народног универзитета у Трстенику, представила је Александра Савић. Љубиша Васиљевић презентовао је два пионирска подухвата – *Округли сто Улоја рударства у индустријализацији и модернизацији Србије у XIX и XX веку* одржан у Музеју угљарства у Сењском Руднику и први број часописа *Дистрикти*, новопокреног годишњака Градског музеја Бечеј.

Часопис заокружују извештаји са скупова секција Музејског друштва Србије одржаних током 2023. године. Реч је о пројектима *Мале библиотеке – велика дела* (Секција музејских библиотекара и књижничара у сарадњи са Подружницом специјалних библиотека Библиотекарског друштва Србије), *Бити кустос 3: Редифинисање стручне позиције* (Секција историчара уметности) и *Традиција вашара у Србији* (Етнолошка секција). За наведене извештаје побринуле су се Бојана Петраш, Александра Мирчић, Ивана Арађан и Ивана Јовановић Гудурић.

Наглашавамо наново да основне циљеве Музејског друштва Србије, а тиме и *Музеја*, представљају истраживање, заштита и презентовање културног наслеђа. Осврнувши се на претходних десет бројева нове серије часописа, сматрамо да се наведени циљеви остварују и унапређују и да ће *Музеји*, истрајавајући на зацртаном путу, успешно обележити још много јубилеја.

У то име упућујем изразе најдубље захвалности свим члановима Друштва који су дали допринос у активностима током 2023. године, ауторима текстова објављеним у јубиларном броју *Музеја*, свим сарадницима часописа и Уређивачком одбору.

Гордана Пајић,
председница Музејског друштва Србије

Примљен: 14. 9. 2023.

Прихваћен: 23. 10. 2023.

Прегледни рад

UDK: 902.2(497.11)

050:902/904АРХЕОЛОШКИ ПРЕГЛЕД."1959/1990"

COBISS.SR-ID 133994761

Даница Милошевић Јовић

Музеј „Norreum Margi – Равно”, Ђуприја

mezia66@gmail.com

ПРИЛОЗИ О АРХЕОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА У ОПШТИНИ ЂУПРИЈА У ПРВОЈ СЕРИЈИ ЧАСОПИСА АРХЕОЛОШКИ ПРЕГЛЕД

Сажељак: У раду су представљени чланци посвећени археолошким истраживањима локалитета на територији Општине Ђуприја, публикованих у оквиру прве серије часописа *Археолошки преглед*. Реч је о девет текстова, објављених у бројевима 4, 5, 6, 11 и 12 часописа. Приказана су и цитирања и тумачења других аутора везаних за податке представљене у чланцима.

Кључне речи: археологија, чланци, Ђуприја, Norreum Margi, Раваница.

Археолошки преглед представљао је стручни часопис, објављиван као гласило тадашњег Археолошког друштва Југославије. Прва серија је излазила од 1959. до 1990. године. Циљ часописа је био да обједини кратке извештаје о археолошким истраживањима и рекогносцирањима обављеним на простору тадашње државе у једној календарској години. Нова серија часописа, у издању Српског археолошког друштва, излазила је у периоду од 2006. до 2008. године.¹

¹ Arheologija.rs, „Српско археолошко друштво Дигитализовани часопис Археолошки преглед”, Serbian Archaeological Society – Српско археолошко друштво, <https://arheologija.rs/археолошки-преглед/> (преузето 5. 9. 2023).

У овом осврту представићемо преглед чланака, публикованих у првој серији *Археолошкој иреїледа*, посвећених истраживањима локалитета у Општини Ћуприја. Реч је о девет текстова који су се нашли на страницама бројева 4 (три чланка), 5 (два), 6 (један), 11 (један) и 12 (два). Тематика чланака бавила се периодима праисторије, антике и средњег века. У тексту су наведена и цитирања података из описаних чланака, али и критички осврти на њих представљени од стране других аутора.

Током 1962. године спроведена су два мања истраживања праисторијских локалитета на простору саме Ћуприје. Резултате оба ископавања публиковала је, у броју 4, руководилац истраживања Д. Гарашанин.

Прво истраживање спроведено је на налазишту које је названо само *Улица 11. октобра*. Локалитет се налази поред обале Велике Мораве, на изласку из Ћуприје, крај трасе пута која продужава ка Супској.

Повод за истраживања представљали су чести налази бронзанодопских урни параћинског типа, откриваних током радова на насипању пута. Према казивању власника имања, поред урни налажени су и други облици керамичких посуда. Други типови посуда вероватно су представљали гробне прилоге положене поред урни са остацима спаљених покојника. Урне параћинског типа карактеристичне су за гробове смештене на речним терасама које припадају типу некропола равних поља са урнама. Два налаза наведеног типа урни су, и пре истраживања, чувана у фондовима Музеја у Ћуприји.

Током сондажних истраживања регистрована су 24 места на којима је утврђено постојање урни, али ни на једном месту није било могуће дефинисати целокупан гроб. Ауторка износи мишљење да у откривени налази довољно типични да се изведе закључак да се на овом месту налазила некропола параћинске групе.²

Иста ауторка потписује и извештај са истраживања локалитета Везирово брдо у Батинцу код Ћуприје.³ Директан повод за истраживање представљали су налази два сребрна, „илирска”, појаса украшена палметам и неколико комада накита од филиграна. Пре отпочињања археолошких истраживања ауторка прилога спровела је рекогносцирања терена током кога је прикупљена керамика параћинске групе.

Археолошка екипа је сматрала да првенствени задатак представља утврђивање односа између евентуалне „илирске” некрополе и материјала из бронзаног

2 Draga Garašanin, „Ulica 11. oktobra, Ćuprija – Nekropola „paraćinskog” tipa”, *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 63–64.

3 Ауторка је у наслову текста грешком, уместо исправног назива места Батинац, навела име Батина. Напоменућемо и да је прецизније локалитет називати Виногради, смештен на једној од падина Везировог брда.

доба. Из тог разлога сонде су постављене на месту налаза „илирских” појасева, потом на највишој тачки терена, као и на тачки смештеној испод средњег гребена косе. Још једна сонда отворена је две стотине метара јужније, на месту где је уочена концентрација керамике из бронзаног доба.

Резултати ископавања су показали, по тумачењу ауторке, да се налаз појасева из гвозденог доба не може повезати са претпостављеном истовременом некрополом, чији трагови нису утврђени. Претпоставка гласи да је реч о остави, која је сигурно садржала и неке друге похрањене драгоцености. Један од појасева данас је изложен у сталној поставци Завичајног музеја у Јагодини.

Налази из бронзаног доба припадали су насељу параћинске групе. Са овог локалитета најбројнији су, разумљиво, керамички налази, разноликог облика за које ауторка наводи да су карактеристични за просторе у околини данашње Ђуприје и Параћина.⁴

Чланке Д. Гарашанин о локалитетима Улица 11. октобра и Везирово брдо (Виногради) цитирао је Д. Пилетић, али само у контексту примера насељавања овог простора у праисторијском периоду.⁵ Налаз из Батинца (Виногради), са посебним освртом на појас као једини сачувани налаз, публиковао је М. Стојић који, као извор, наводи само инвентарну књигу („некадашњег”) музеја у Ђуприји.⁶ Појас из Батинца, најчешће у виду каталожке јединице, публикован је на страницама више издања, најчешће издатих од стране јагодинског музеја.⁷

Трећи чланак у четвртном броју *Археолошкој иреџлега* посвећен је кампањи истраживања најзначајнијег локалитета у самој Ђуприји – античког Хорреум Маргија (*Horreum Margi*). Истраживањима, спроведеним 1962. године, руководио је Д. Пилетић, кустос Војног музеја, који потписује и ауторство

4 Draga Garašanin, „Vezirovo brdo, Batina, Ćuprija – Naselje „paraćinskog” tipa”, *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 67–68.

5 Dragoslav Piletić, „Rimski kastrum Ćuprija – Horreum Margi”, *Vesnik Vojnog muzeja* br. 15 (1969): 9.

6 Milorad Stojić, *Gvozdeno doba u Basenu Velike Morave* (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet; Svetozarevo: Zavičajni muzej u Svetozarevu, 1986), 25, T. 38/8.

7 Milorad Stojić, *Старе културе и народи на тилу средњеј Поморавља* (Светозарево: Завичајни музеј Светозарево, 1980), 19, кат. 62; Јевта Јевтовић, ур., *Госпођари сребра* (Београд: Народни музеј, Војвођански музеј, Музеј Косова, 1990), 181, кат. 126; Бранислав Цветковић и Смиљана Додић, ур., *Пет десетљећа њосвећености – Педесет година рада Завичајној музеја у Јагодини 1954 – 2004* (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2004), 50, кат. 25; Branislav Cvetković i Smiljana Dodić, ur., *Zavičajni muzej Jagodina – Stalna izložbena postavka* (Jagodina: Zavičajni muzej Jagodina, 2001), 43; Бранислав Цветковић и Смиљана Додић, ур., *Изложба њоводом педесет година рада Завичајној музеја у Јагодини 1954 – 2004* (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2004), 19, кат. 25; Смиљана Додић, Радован Петровић и Миодраг Алексић, *Накић од њраисџорије до данас из збирки Завичајној музеја у Јагодини* (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2004), 8, кат. 20; Јасмина Трајков, ур., *Водич кроз Завичајни музеј Јагодина* (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2021), 13.

публикованог прилога. Ископавања су спроведена уз логистичку подршку тадашње ЈНА (физички радници, лице за израду техничке документације...). Чланак отвара преглед тада доступних података о Хореум Маргију („Житници Мораве”) у античким изворима и стручној литератури.

Пре археолошких истраживања били су најкарактеристичнији налази римских опека жигосаних са знаком легије VII Клаудије. Видљиви су били трагови архитектуре на ушћу реке Раванице у Велику Мораву, док су приметни и стубови некадашњег моста. Римски кастел се налазио између Раванице и Велике Мораве, на простору прекривеном комплексом савремене касарне, што су потврђивали појединачни налази.

Аутор бележи да су, приликом копања темеља за објекте у комплексу касарне, пронађени надгробни споменици, водоводне цеви од олова, миљоказ, као и остаци архитектуре протумачени као хореуми.

Приликом археолошких истраживања утврђено је постојање два културна слоја. Старији културни слој, испуњен богатим римским материјалом, потврдио је претпоставке о лоцирању Хореум Маргија у оквиру комплекса касарне и њене непосредне околине. Од покретног материјала пажњу завређују комади оружја, споменици из лапидаријума, налази из ковачке радионице, а посебан значај имају открића непокретних грађевинских објеката чије прецизно дефинисање још није било могуће. Млађи слој садржи позносредњовековни материјал, са посебним нагласком на турски период. Аутор је чланак завршио најавом наставка археолошких истраживања овог локалитета.⁸

Потврду остварења ове најаве проналазимо већ на страницама наредног броја *Археолошкој ирепеледа*. Д. Пилетић је тада представио резултате истраживања римских грађевинских објеката и оближње истодобне некрополе. Истраживан је јужни део комплекса савремене касарне, као и терен непосредно изван њеног круга где се налазе спољни одбрамбени бедеми римског утврђења. Потврђено је постојање културних слојева из римског и турског периода, а констатован је и византијски хоризонт.

Римска фортификацијска архитектура заступљена је масивним зидовима ширине до два метра, што сведочи о Хореум Маргију као значајном војном центру који је штитио путне комуникације дуж долине Велике Мораве.

Од покретних налаза пажњу привлаче комади римског оружја (посебно пет копаља), метални налази предмета украсне и употребне намене, новац, керамика и водоводне цеви. Посебно се истиче налаз зиданог гроба легионара, за

8 Dragoslav Piletić, „Horreum Margi, Ćuprija – Rimska arhitektura”, *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 176–178.

који су наговештени планови да буде комплетно реконструисан и тако изложен у поставци Војног музеја.⁹ Наведени план није реализован.

Некропола у близини каструма Хореум Маргија регистрована је приликом изградње одбрамбене бране у његовој непосредној близини. Том приликом уништено је двадесетак античких гробница.

Поменути налази иницирали су извођење заштитних истраживања овог простора са циљем испитивања угроженог подручја и омогућавања хронолошког одређивања материјала из уништених гробница.

На уништеном делу некрополе констатоване су три врсте и два слоја сахрањивања. Млађи слој сахрањивања припада турском, а старији касноантичком периоду. У касноантичком слоју констатована су три типа гробних конструкција, зиданих од опека и тегула. У наставку текста Ч. Јордовић наводи све врсте покретних налаза откривених у гробним целинама.¹⁰

Шести број *Археолошкој њреїледа* доноси извештај о наставку истраживања Хореум Маргија. Поново је ископавања спроводио Војни музеј, под руководством Д. Пилетића.

Истраживан је спољни одбрамбени бедем римског фортификационог објекта. Током истраживања откривен је моћни бедем који је правилно пратио ток реке Раванице. Бедем је истражен у дужини од 13,25 метара, док му је оптимална ширина износила око три метра. Бедем је изграђен применом технике наизменичног зидања (*opus mixtum* – комбиновање камена и опеке) и има аналогije са већ констатованим објектима у унутрашњости утврђења. Од покретног материјала посебну пажњу привлаче налази оружја.¹¹

Свеобухватнији збирни преглед кампања истраживања Хореум Маргија из 1962, 1963. и 1964. године Д. Пилетић је представио у петнаестом броју *Весника Војној музеја*. У чланку су описани циљ, ток и резултати археолошких ископавања са описом (укључујући фотографије, цртеже и планове) покретних и непокретних налаза.¹²

Први осврт на ископавања Хореум Маргија, публикована у *Археолошком њреїледу*, пружио је П. Петровић у четвртном тому *Inscriptions de la Mésie Supérieure-a*, посвећеном и натписима са овог локалитета и његовог окружења. Аутор није дубље улазио у тумачења изнета од стране Д. Пилетића. У

9 Isti, „Horreum Margi, Ćuprija - rimska arhitektura i nekropola I”, *Arheološki pregled* br. 5 (1963): 89-90.

10 Ćaslav Jordović, „Horreum Margi, Ćuprija - rimska arhitektura i nekropola II”, *Arheološki pregled* br. 5 (1963): 89-90.

11 Dragoslav Piletić, „Horreum Margi, Ćuprija – rimsko utvrđenje”, *Arheološki pregled* br. 6 (1964): 71-72.

12 Исти, „Rimski kastrum Ćuprija – Horreum Margi”, *Vesnik Vojnog muzeja* br. 15 (1969): 9-57.

каталошком делу тома наведен је споменик са уклесаним делом имена насеља (MARG), откривен 1962. године.¹³

М. Васић, С. Петковић и Ј. Каважин Мудрић су, на страницама *Весника Војној музеја*, публиковали резултате каснијих кампања ископавања Хореум Маргија из 1979. и 1986–1988. године. На почетку чланка аутори се осврћу критичким тоном на Пилетићеве извештаје у *Археолошком ирепледу* истичући непрецизности у представљеним плановима и сумарност у представљању покретних налаза и стратиграфије. Аутори су изразили и сумње о појединим закључцима, највише о намени појединих грађевинских објеката, до којих је био дошао Д. Пилетић.¹⁴

С. Петковић се у тексту посвећеном Хореум Маргију, на страницама тематског зборника *Кайија Поморавља*, поново осврће на резултате истраживања спроведених под руководством Д. Пилетића. Ауторка наводи да су, током ових истраживања, сондажно истражени северни бедем и североисточни угао римског утврђења, као и две грађевине у унутрашњости фортификације. Понавља се закључак да су, тада примењен методолошки поступак и интерпретација археолошке грађе, допринели да руководилац истраживања донесе непрецизне закључке о обиму, форми и хронологији утврђења.¹⁵

Иста ауторка, у коауторском тексту са М. Тапавички Илић, објављеном у румунском часопису *Banatica*, износи идентичне закључке о ископавањима и интерпретацијама Д. Пилетића.¹⁶ Исте ауторке додатно су појасниле критике ископавања из седме деценије XX века у својој монографији посвећеној Хореум Маргију. Детаљно су представљени критички закључци о ископавању сваке појединачне сонде, а описани су и репрезентативни покретни налази добијени приликом ових ископавања (фрагменти надгробних и вотивних споменика, фибуле, делови појасних гарнитура, бронзана статуета Минерве, оловна икона Подунавског коњаника, врх коштаног предмета у облику наге куротрофне женске фигуре, аварски сланик од кости, жишци и новац).¹⁷

13 Petar Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV Naissus – Remesiana – Horreum Margi* (Београд: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Београд, 1979), 57–61, 109, no. 82.

14 Miloje Vasić, Sofija Petković i Jadranka Kavajin Mudrić, „Horreum Margi – Ravno – Čuprija”, *Vesnik Vojnog muzeja* br. 33 (1989): 7–8.

15 Софија Петковић, „Римски град Horreum Margi и његова околина”, у: *Кайија Поморавља Темашки зборник*, ур. Владимир Стојанчевић, Сениша Мишић и Александар Булатовић (Варварин: Скупштина општине Варварин, Историјски архив Крушевац, 2011), 65.

16 Milica Tapavički Ilić, Sofija Petković, „Figural stone decoration from Horreum Margi (Čuprija)”, *Banatica* no. 27 (2017): 163–164.

17 Софија Петковић и Милица Тапавички Илић, *Касноантичко утврђење Horreum Margi* (Београд: Археолошки институт, 2020), 15, 23–28.

Један од симбола Општине Ђуприја свакако је и манастир Раваница. *Археолошки ипреглед* извештава о заштитним истраживањима спроведеним у порти манастира. Ископавања су изведена на месту где је планирано подизање новог конака. Радове је изводио Завод за заштиту споменика културе Крагујевац.

Први непокретни налаз представљала је камена конструкција протумачена као ложиште пећи. Потом откривени архитектонски објекти хронолошки су подељени у три грађевинске фазе. Свака нова градња настајала је након рушења претходне фазе и засипања старије грађевине шупом и урушеним камењем, тако да је укупна дебљина културног слоја износила преко четири метра. Грађевине нису старије од бедема манастирског утврђења.

Сви грађевински објекти зидани су од ломљеног и делом обрађеног камена, повезаног кречним малтером. Свака од њих приања уз северни бедем манастирског утврђења. Имају правоугаони облик и оријентисане су у правцу исток–запад. Најстарији објекат се на западној страни завршава лучним зидом сличним апсидалним завршецима сакралних грађевина.

Покретни археолошки материјал (керамика, металне алатке и други предмети профаног карактера) наликује налазима откривеним током истраживања крушевачког града.¹⁸

Дванаести број *Археолошког ипрегледа* доноси извештај о наставку истраживања обављених у склопу обимних конзерваторских радова на фортификацији манастира Раваница, које је изводио Завод за заштиту споменика културе Крагујевац. Тежиште радова спроведених 1970. године стављено је на део утврђења познат под именом Лазарет.

Целокупна површина Лазарета очишћена је од дебелих наслага шута до средњовековне нивелете, која извесно није старија од самог утврђења. На наведеном нивоу уочене су површине прекривене беличастом масом (највише налик неискоришћеном угашеном кречу) чија намена није утврђена.

Откривени су остаци темеља објекта неутврђене намене и средњовековног бунара са квадратном оградом и кружном унутрашњошћу. Налази крупног камења унутар бунара указују да је он био намерно затрпан. Од покретног материјала јављају се фрагменти керамике и мањи метални налази.

Извршено је и сондажно истраживање Раваничке пећине, која се налази у непосредној околини манастира. На улазном делу пећине били су видљиви остаци преградног зида изграђеног од ломљеног камена и кречног малтера. На постојање културног слоја у оквиру пећине указивали су и налази из оближњег потока, попут ексера, новца и других металних предмета.

18 Dimitrije Madas, „Manastir Ravanica”, *Arheološki pregled* br. 11 (1969): 236, 238.

Две археолошке сонде отворене су у унутрашњој дворани пећине. У сонди, постављеној код улаза у пећину, пронађено је мноштво ситних налаза, пре свега предмета повезаних са средњовековним ковачким занатством – ковани ексери различитих облика и димензија, пар мамуза, врхови стрелица различитог облика, новац, различите алке и фрагменти средњовековне керамике. Претпостављено је да се у улазној дворани пећине налазила ковачка радионица која је припадала манастиру.¹⁹

Исти број часописа доноси и прилог о истраживању винчанског локалитета Краљево поље. Локалитет је смештен на благим падинама поред Иванковачке реке. Процењено је да је реч о великом локалитету, површине од око десет хектара.

Отварањем једне сонде покушало се доћи до основних података о стратиграфији локалитета. Утврђено је постојање два, хронолошки блиска, винчанска хоризонта настањивања. Од непокретних налаза откривен је угао куће и огњиште неправилног кружног облика. Покретни материјал чини керамика, кремено и камено оруђе и две антропоморфне фигурине. Имајући у виду да је истражена веома мала површина, аутор оставља могућност постојања старијих слојева на локалитету.²⁰

Текст је имао за циљ да представи извештаје о археолошким истраживањима у атару Општине Ђуприја публикованим у бројевима прве серије *Археолошкој ирејледа*. Неки од резултата истраживања стручној јавности представљени су само у оквиру чланака наведених у прегледу. Премда су, као што смо видели, нека тумачења разложно оспорена током времена, коришћење представљених чланака неопходна је полазна основа за сваку врсту проучавања археолошког наслеђа на простору Ђуприје и Поморавља, те ће у том смислу, надамо се, бити од користи и будућим истраживачима.

19 Isti, „Lazaret, manastir Ravanica i Ravanička pećina – srednjevekovno manastirsko utvrđenje i kovačnica”, *Arheološki pregled* br. 12 (1970): 183–185.

20 Isti, „Kraljevo Polje, Ćuprija – neolitsko naselje”, *Arheološki pregled* br. 12 (1970): 16–18.

Литература и електронски извори

1. Arheologija.rs. „Српско археолошко друштво Дигитализовани часопис Археолошки преглед”. Serbian Archaeological Society – Српско археолошко друштво. <https://arheologija.rs/археолошки-преглед/> (преузето 5. 9. 2023).
2. Vasić, Miloje, Sofija Petković i Jadranka Kavajin Mudrić. „Horreum Margi – Ravno – Ćuprija”. *Vesnik Vojnog muzeja* br. 33 (1989): 7–36.
3. Garašanin, Draga. „Ulica 11. oktobra, Ćuprija – Nekropola „paraćinskog” tipa”. *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 63–64.
4. Garašanin, Draga. „Vezirovo brdo, Batina, Ćuprija – Naselje „paraćinskog” tipa”. *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 67–68.
5. Додић, Смиљана, Радован Петровић и Миодраг Алексић. *Накић од њраисџије до данас из збирки Завичајној музеја у Јајодини*. Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2004.
6. Јевтовић, Јевта, ур. *Госџодари сребра*. Београд: Народни музеј, Војвођански музеј, Музеј Косова, 1990.
7. Jordović, Ćaslav. „Horreum Margi, Ćuprija – rimska arhitektura i nekropola II”. *Arheološki pregled* br. 5 (1963): 89–90.
8. Madas, Dimitrije. „Manastir Ravanica”. *Arheološki pregled* br. 11 (1969): 236–238.
9. Madas, Dimitrije. „Kraljevo Polje, Ćuprija – neolitsko naselje”. *Arheološki pregled* br. 12 (1970): 16–18.
10. Madas, Dimitrije. „Lazaret, manastir Ravanica i Ravaniĉka pećina – srednjevekovno manastirsko utvrđenje i kovaĉnica”. *Arheološki pregled* br. 12 (1970): 183–185.
11. Piletić, Dragoslav. „Horreum Margi, Ćuprija – Rimska arhitektura”. *Arheološki pregled* br. 4 (1962): 176–178.
12. Piletić, Dragoslav. „Horreum Margi, Ćuprija – rimska arhitektura i nekropola I”. *Arheološki pregled* br. 5 (1963): 89–90.
13. Piletić, Dragoslav. „Horreum Margi, Ćuprija – rimsko utvrđenje”, *Arheološki pregled* br. 6 (1964): 71–72.
14. Piletić, Dragoslav. „Rimski kastrum Ćuprija – Horreum Margi”, *Vesnik Vojnog muzeja* br. 15 (1969): 9–55.
15. Петковић, Софија. „Римски град Horreum Margi и његова околина”. У: *Канија Поморавља Тематски зборник*. Уредници Владимир Стојанчевић, Синиша Мишић и Александар Булатовић, 63–72. Варварин: Скупштина општине Варварин, Историјски архив Крушевац, 2011.

16. Петковић, Софија и Милица Тапавички Илић. *Касноантичко утврђење Horreum Margi*. Београд: Археолошки институт, 2020.
17. Petrović, Petar. *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV Naissus – Remesiana – Horreum Margi*. Београд: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, 1979.
18. Стојић, Милорад. *Старе културе и народи на тлу средњеј Поморавља*. Светозарево: Завичајни музеј Светозарево, 1980.
19. Milorad Stojić. *Gvozdeno doba u Basenu Velike Morave*. Београд: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet; Svetozarevo: Zavičajni muzej u Svetozarevu, 1986.
20. Тапавићи Илић, Милица and Софија Петковић. „Figural stone decoration from Horreum Margi (Џуприја)”. *Banatica* no. 27 (2017): 163–185.
21. Трајков, Јасмина, ур. *Водич кроз Завичајни музеј Јагодина*. Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2021.
22. Цветковић, Бранислав и Смиљана Додић, ур. *Петдесетљећа посвећености – Педесет година рада Завичајног музеја у Јагодини 1954–2004*. Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2004.

Danica Milošević Jović

Museum „Horreum Margi – Ravno”, Ćuprija

mezia66@gmail.com

**CONTRIBUTIONS TO ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE
MUNICIPALITY OF ĆUPRIJA IN THE FIRST SERIES OF THE
ARCHAEOLOGICAL REVIEW JOURNAL**

Summary

This work presents articles dedicated to archaeological research on sites within the territory of the Municipality of Ćuprija, published in the first series of the Archaeological Review journal. Nine articles published between 1962 and 1970 are listed, and some of the research results are introduced to the scholarly community through the articles listed in the review. The text includes quotations from the described articles and critical reviews of them by other authors. Although some interpretations have been challenged over time, the use of the presented articles is a necessary foundation for any study of the archaeological heritage in the Ćuprija and Pomoravlje regions, thus it will be beneficial for future researchers.

Keywords: archaeology, articles, Ćuprija, Horreum Margi, Ravanica

Примљен: 12. 9. 2023.
Прихваћен: 23. 10. 2023.
Оригиналан научни рад
UDK: 738(497.11)(091)
069.5:738(497.11)
COBISS.SR-ID 134031369

Јована Стојковић
Народни музеј Крушевац
jedankrugokozemlje@gmail.com

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ГРНЧАРСТВА У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ

Сажељак: Грнчарство у Крушевцу има дугу традицију, која датира још из времена неолита, преко средњег века, па све до периода између два светска рата, када овај занат доживљава успон у свом развоју и заступљености, нарочито у сеоском друштву. Средином прошлог века обележиће трајне промене у свакодневном животу и навикама становништва, као последица новонасталих друштвено-економских односа у земљи. Ове промене су утицале и на стагнацију грнчарског заната. Циљ рада је да укаже на заступљеност и значајну употребну вредност коју је земљано посуђе имало у прошлости у Крушевцу, и у његовој непосредној околини. Метод рада базиран је на литератури, документацији, фотодокументацији и експонатима које из области грнчарства поседује Етнолошка збирка Народног музеја Крушевац, али и активностима које су претходних година реализоване са циљем упознавања шире публике са овим традиционалним занатом.

Кључне речи: грнчарство, занат, лончар, грнчар, Крушевац

Историјат израде, употребе и распрострањености грнчарских производа

Развој грнчарства и традиција коришћења грнчарских производа у Крушевцу датирају од давнина. Захваљујући археолошким истраживањима, долазимо до података о значајној присутности грнчарије у праисторији, јер су налазишта у

оквиру Лазаревог града и Орнице у Макрешану значајни представници насеља културе старијег неолита (старчевачка култура). Њихову материјалну културу углавном представља керамика. Из млађег неолитског раздобља (винчанске културе) на крушевачком подручју издвајају се локалитети Црнокаљачка бара, Витковачко поље и Река у селу Страгари, при чему и за овај период велики значај имају антропоморфне фигурине израђене од печене земље.¹ Део ових налаза презентован је на сталној поставци у Народном музеју Крушевац.

Слика 1. Део сталне поставке Народног музеја Крушевац
(фотографија: Ј. Стојковић)

Када је реч о производњи керамике декоративног карактера у средњовековном периоду, веома значајно место приписује се моравским радионицама које су биле главни снабдевачи Крушевца, Сталаћа, околних села, али чак и удаљенијих места, нпр. Београда.² Ови предмети су били под утицајем

1 Милорад Стојић и Гордана Чађеновић, *Крушевац. Културна историја и географија праисторијских локалитета у зони сјава Западне Мораве и Јужне Мораве* (Београд: Археолошки институт; Крушевац: Народни музеј Крушевац, 2006), 217.

2 Подаци преузети из документације Народног музеја Крушевац.

византијских мотива, флоралних и геометријских, али је неоспорно да је у изради преовладала својеврсна индивидуалност. Трпезна керамика из овог периода указује на њену важност и заступљеност у поменутом периоду, при чему су заступљене зделе, али и бокали, крчази и пехари. Коришћена су два мотива, розета и лозица, а њиховом комбинацијом створен је специфичан стил у изради и декорисању трпезне керамике.³ Сходно томе не изненађује чињеница да у налазима примат има домаћа луксузна грнчарија у односу на увозну, а крушевачка

Слика 2. Део сталне поставке Народног музеја Крушевац (фотографија: Ј. Стојковић)

керамика била је тражена што је резултирало отварањем радионица овог типа у Београду, Смедереву и другим местима.⁴

Керамику крушевачког краја из овог периода карактерише комбиновање различитих украсних мотива на једном суду (на пример, медаљони су заступљени и по зидовима здела, а не само на њиховом дну како је то обично случај).⁵

3 Никола Берић и др., *Резултати досадашњих археолошких истраживања комплекса Лазаревој града 1961–2002* (Крушевац: Народно музеј Крушевац, 2004), 16.

4 Исто.

5 Исто, 15.

Оно што представља нови начин декорисања средњовековне керамике је свакако орнаментисање крчага и бокала медаљонима изведеним у зграфито техници, али и хоризонталним и вертикалним тракама које се секу формирајући ромбове и квадрате. Ова одлика је карактеристична за Крушевац и Сталаћ па се може претпоставити да је локалне природе и да је специфична за радионице које су ова два града снабдевале керамиком.⁶

Слика 3. Грнчарска радња, Крушевац, 1913. година
(фотографија: А. Кан)

Грнчарски занат има вишевековну традицију у Крушевцу, што додатно поткрепљују археолошка истраживања и пронађени остаци керамике. Откривено је постојање грнчарске радионице у самом граду, која је била лоцирана у непосредној близини цркве Лазарице, где су се налазиле и две грнчарске пећи.⁷ Пронађени остаци керамике указују на интензиван рад грнчарске радионице у Крушевцу током XVI века, али и током каснијих периода.

Временски интервал од XIX века до Првог светског рата обележиће знатан напредак занатства, што је посебно било приметно у варошима.⁸ Након 1833.

6 Исто.

7 Александра Фостиков, „Занатство у Крушевцу и околини у 14. и 15. веку; прилог проучавању занатства у средњовековној Србији”, у *Моравска Србија историја – култура – уметности*, ур. Синиша Мишић (Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2007), 231-248.

8 Миодраг Вељковић, „Привредни преглед”, у *Крушевачки крај јуче и данас*, ур. Драгомир Лазић (Крушевац: Срески просветно-педагошки завод, 1961), 195.

године наступа период друштвених промена, када долази до предузимања мера за оживљавање и јачање привреде што се регулисало кроз обезбеђивање економских повластица, али и кроз регулисање слободне трговине и начина дажбина.⁹

У поменутом периоду српску привреду чинили су углавном стари занати оријенталног порекла. Међутим, процес ослобађања од оријенталних утицаја одражавао се и на потребу за новим занатима, чији су носиоци углавном били досељеници из страних земаља. Све ово је утицало на угроженост домаћих занатлија што их је подстакло на формирање еснафа, како би заштитили своје интересе. Првобитна борба између старих и нових заната, а потом и занатлија и трговаца, претворила се у борбу са производима индустријске производње, па ће крај XIX и прве деценије XX века обележити примат индустријски произведене робе. Ови процеси нису мимоишли ни Крушевац па тако на основу забележених података у старе занате убрајамо нанулције, сукнаре, ћебеције и ипекције до чијег ишчезавања у Крушевцу долази након одласка Турака.¹⁰

До прве половине XIX века били су развијени следећи занати: терзијски, мутавцијски, ћурчијски, мумцијски и грнчарски. Еснафи ових заната су били најстарији: грнчарски је основан 1839. године, мумцијски 1842. године, трговачко-бакалски 1846, меанцијски 1848.¹¹ Конкретно када је о грнчарству реч, како наводи Персида Томић, 1839. године у Крушевцу је било дванаест грнчара.¹² Такође, осамдесете године XIX века у Крушевцу обележило је постојање десет кујунџија, осам златара, десет качара, као и колара, кројача, обућара, лончара, ужара, шећерџија, бојација, пиљара и баштована.¹³

Крајем XIX и почетком XX века, под утицајем западне културе, долази до постепених промена у навикама варошког становништва, што ће знатно утицати на ишчезавање одређених заната, при чему је снажан утицај извршила и индустријска производња разноврсних предмета.¹⁴ То се у великој мери одразило и на грнчарски занат, с обзиром на увоз индустријске производње посуђа.¹⁵ Крушевац је уочи Првог светског рата имао 227 самосталних занатлија,¹⁶ ипак,

9 Живка Ромелић и Ема Радуловић, *Лейа варош Крушевац. Из живота и културе града крајем XIX и у њеним деценијама XX века* (Крушевац: Народни музеј Крушевац, 1998), 14.

10 Исто, 15.

11 Исто, 15.

12 Персида Томић, *Грнчарство у Србији* (Етнографски музеј у Београду, 1983), 39.

13 У Крушевцу је 1891. године било петнаест еснафа. (*Лейа варош Крушевац. Из живота и културе града крајем XIX и у њеним деценијама XX века*, 1998, 16).

14 „Привредни преглед”, 1961, 194.

15 Цео овај процес трајао је дуго, почео у другој половини XIX века, али је убрзан са развојем индустрије и дошао до врхунца у периоду између два светска рата.

16 Скоро сваки занатлија држао је је помоћнике и шегрте. Од занатских радњи, највише је било пе-

иако нема података о броју грнчарских радњи у поменутом периоду, на основу доступних извора сазнајемо да је касније, уочи Другог светског рата, у Крушевцу било деветнаест лончарских радњи.¹⁷

Почетак XX века у Крушевцу, на пољу грнчарства, обележиће рад пет лончара.¹⁸ Постоје подаци да су око 1928. године лончари у Крушевцу израђивали следеће врсте судова: каленице, каленчиће, лонце, лончиће, ћупове, ћупчиће,

Слика 4. Грнчарски алат
(фотографија: Документација Етнолошке збирке Народног музеја Крушевац)

нокшире, солире, шерпе, ћувекe, шоље, тестије, тестичиће, ибрике - бардаке, ибричиће, сиришњаче, зејтињаче, котлајке, окарине, катрањаче, свирајчиће у виду неглеђосаног тестичета, саксије, вазне, кондире, кондирчиће, бокале, пљуваонице.¹⁹ На основу података до којих се дошло истраживањем грнчарства у Крушевцу почетком 2000. године, сазнајемо да је занат у крушевачки крај дошао

карских 30, опанчарских 12, обућарских 12, абацијских 8, кројачких 7, браварских 7, лимарских 7, јорганџијских 6, столарских 6 и коларских 4.

¹⁷ „Привредни преглед”, 1961, 202.

¹⁸ Од поменутих лончара један се бавио израдом сремачких лонаца, од земље коју је набављао у Аранђеловцу. Станоје Мијатовић, *Занати и еснафи у Расини* (репринт издање књиге из 1928. године) (Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2007).

¹⁹ О развоју грнчарије, начинима израде и декорације посуђа који су обележили период почетка XX века у крушевачком крају, детаљније је забележио Станоје Мијатовић, обједињујући све традиционалне занате у свом делу *Занати и еснафи у Расини*.

из југоисточне Србије, тачније доласком грнчарских породица из села у околини Пирота у различитим временским периодима, што су потврдили грнчари и њихови потомци.²⁰ Велики процват у развоју грнчарства крушевачког краја, представља период између два светска рата.²¹

Грнчарство из Етнолошке збирке Народног музеја Крушевац

Грнчарско посуђе с краја XIX и почетка XX века сачувало се до данас. Етнолошка збирка Народног музеја Крушевац тренутно броји 381 грнчарски предмет. Они су углавном продукти домаћих радионица, претежно израђени на ножном колу, али има и експоната који су долазили са стране, па се тако у збирци налази и лонац који је производ ужичких лончара. Експонати углавном датирају из последњих деценија XIX века и прве половине XX века, када су интензивно коришћени као примарне врсте посуђа у крушевачком крају и околини. Предмети који се налазе у овој збирци потичу из Крушевца, и из његових околних места као што су Варварин, Ђићевац, Сталаћ, Александровац, Трстеник и Врњачка Бања, а у музеј су доспели откупом или путем поклона.²²

Међу грнчарским експонатима има црепуља, бокала, тестија, ибрика, бардака, кондира, тањира, чанака, чинија, ћупова, лонаца, кадионица, пљоски, чутура, шољица, свећњака, флаша, котлајки, зејтињача, ваза, вреоница, легана, шерпи и сланика. Поред предмета, збирка поседује и грнчарски алат (укупно тринаест предмета), где убрајамо *бочило* (справу за формирање бокова на суду и отклањање вишка глине), *лајицу* (справу за померање суда који није у потпуности осушен), *дрои* за сечење земље (помоћу кога се одваја готов суд од површине грнчарског кола), као и алате коришћене за украшавање – *ћоршек*, *будуче* и *део козијеј роја*.

На основу предмета који се налазе у Етнолошкој збирци крушевачког Музеја и доступних података о њима, према намени могли су се разврстати у неколико категорија (на пример, предмети за припрему и послужење хране, предмети за држање течности, предмети који су се користили у обичајној пракси и остали предмети). У предмете за спремање хране убрајамо лонце, ћувече, шерпе, црепуље, лончиће и лонче за кафу. Од предмета за држање течности и хране

20 Александра Јовић, „Тренутно стање грнчарства у крушевачком крају година 2004”, *Крушевачки зборник* бр. 11 (2005): 208.

21 Исто. Разбијање породичних задруга је претходило већој потражњи грнчарских производа.

22 Предмети потичу или из конкретно наведених места или из села која се налазе у њиховој непосредној близини.

збирка поседује бокале, пљоске, бардаке, бардациће, ибрике, кондире, тестије, зејтињаче, керамичке боце, ћупове и котлајке.²³ За послужење хране користили су се тањира, шољице, сланици, чиније и чанци, док из домена обичајне праксе имамо кадионице и свећњаке.²⁴

Такође, у збирци се налазе и вреонице, пепељаре, вазе, дечије играчке и музички инструменти, који би могли бити сврстани у оквиру категорије осталих

Слика 5. Део сталне поставке Народног музеја Крушевац (фотографија: Ј. Стојковић)

предмета (различите намене). Углавном су били израђени на ножном колу, али има и експоната који су рађени без грнчарског кола као што су на пример црепуље. Од боја на експонатима доминирају зелена, бела, браон, жута, боја печене земље, док је декорација изведена у виду цртица, урезаних хоризонталних и цик цак линија, мрља, тачкица, осликаних листоликих елемената, флоралних и геометријских мотива, али је заступљена и техника пердашења на кутлачу. Део експоната је изложен у оквиру сталне музејске поставке у делу који приказује сеоско покућство с краја XIX и почетка XX века.

Етнолошко одељење Народног музеја Крушевац поседује документацију и фотодокументацију о грнчарству овог краја, забележену седамдесетих година прошлог века од стране тадашњег етнолога Музеја, Драгане Савковић. Октобра месеца 1973. године у селу Златари надомак Бруса документована је радионица за

23 Поменути експонати су се у прошлости користили за држање вина (бокал), ракије (пљоска, бардак, ибрик, кондир), воде (тестија), уља (зејтињача), киселог млека и куваног јела (котлајка).

24 У ову категорију предмета могу бити убројени такође чанци и чиније због њихове примене у обичајној пракси.

израду црепуља, посуда које су се користиле за печење хлеба. Налазила се у дво-ришту црепуљара Настаса Томића. Овом приликом прикупљени су подаци да је Настас израђивао црепуље у периоду од празника Св. Тројице до Преображења, као и да је земљу погодну за ову врсту посуда доносио са Набрђа и Трновачке чуке. Годину дана касније, 1974. у октобру, фотографисана је црепуљарска пећ у селу Златари, направљена од земље и камена, а спојена малтером. Припадала је

Слика 6. Процес извођења орнаментике на тестији
(фотографија: Д. Савковић)

такође мајстору Настасу Томићу и налазила се прекопута његове куће. Била је укопана у земљу поред обале реке Расине. У септембру 1976. године забележен је поново црепуљарски занат у селу Златари, односно процес израде црепуља.

Документација Етнолошког одељења обухвата фотографије и описе почев од припреме адекватне земље, која се овом приликом допремала из села Трнавци до излагања готових црепуља на подлогама од дасака четвртастог облика ради вишесатног сушења на сунцу. Такође, из документације сазнајемо да је у овом периоду у тзв. „црепуљарској мали” поред реке Расине било шест црепуљара који су се професионално бавили израдом ове врсте посуда. Продавали су их у Топлици и на Косову, међутим нису забележена тачна имена мајстора.

Године 1978. у Великом Шиљеговцу, надамак Крушевца, колегиница Савковић посетила је лончара Љубисава Нешића. Овом приликом забележен је и фотографисан изглед радионице у којој су се израђивали лончарски производи и лончарска пећ, али и процес декорисања тестије белом енгобом.

Поред збирке и документације о предметима и лончарима крушевачког краја, на некадашњу интензивну заступљеност грнчарских производа у свакодневном животу људи, указују нам и истраживања с краја XIX и почетка XX века.²⁵ Наиме, Станоје Мијатовић истраживао је некадашњу велику употребу

Слика 7. Процес сушења готових црепуља
(фотографија: Д. Савковић)

посуђа од глине, са посебним освртом на област Левча и Темнића. Захваљујући његовим опсежним описима, ми сазнајемо да се храна у овим крајевима углавном припремала у лонцима и у тепсијама, док је коришћење шерпи и тигања било изузетно ретко.

Лонци су углавном били израђени од глине у домаћим грнчарским радионицама, али су се могли наћи и лонци произвођача из других градова, као што

²⁵ Станоје Мијатовић, *Српска народна јела (са њрилоом о њићима)* у Левчу и Темнићу (Београд: Српска краљевска академија, 1908).

су, на пример, ужички. Код посуђа се водило доста рачуна о посним и мрсним лонцима. Имућније куће су поседовале више посуђа, па је самим тим постојало посебно посуђе за посна, а посебно за мрсна јела. Са друге стране, породице слабијег материјалног стања имале су мање посуђа, па се оно по потреби користило и за посна и за мрсна јела. У књизи Станоја Мијатовића *Занати и еснафи у Расини* наилазимо на податке да су се грнчарски предмети излагали и продавали на панађурима већ крајем XIX и у првој половини XX века.

Такође, на основу документације Етнолошке збирке која датира из периода седамдесетих година прошлог века, сазнајемо да се продаја грнчарских производа на вашарима наставила и у каснијим периодима, што је и до данас остала пракса па многе предмете овог заната можемо видети и купити управо на вашарима.

Земљано посуђе се до Другог светског рата доста израђивало и у околини Алексинца, у селу Руишту.²⁶ То указује на значајну употребу грнчарских продуката у свакодневним активностима домаћинства, заједно са дрвеним предметима покућства. Узимајући у обзир податке који указују на изузетан рад грнчарских радионица, али и на велику потражњу њихових производа на простору Крушевца и његове околине, може се претпоставити да је у самом граду, као и у његовој непосредној близини, посуђе од глине имало велику употребну вредност и значај за тадашња домаћинства.

Након Другог светског рата, у новим економским и друштвеним околностима, постепено улази у употребу индустријско посуђе. Стари занати полако се губе, јер нема потребе за њиховим производима. Тако ће и грнчарство бити у наглом опадању, што је за последицу имало недостатак професионалних грнчара.

Данашње стање развијености грнчарства

Када говоримо о изради грнчарије у данашње време можемо рећи да је заступљена и да постоји потражња за посуђем израђеним на традиционалан начин. Почетком 2000. године у широј околини Крушевца израдом грнчарије још увек су се бавили ретки појединци, као што су Зоран Јеленић (Ђићевац), Милован Стојадиновић (Врњачка Бања) и црепуљар Војкан Радивојевић (Рујиште, Ражањ), за које је карактеристична богата породична традиција бављења овим занатом.²⁷

26 Станимир Гагић, *Рибаре код Рибарске Бање* (Београд: Одбор САНУ за проучавање села, 1998), 44.

27 „Гренутно стање грнчарства у крушевачком крају година 2004”, 2005, 208.

И даље је присутна заступљеност грнчарских производа, јер је евидентна потражња за посуђем које се израђује на потпуно природан начин. Разлог томе је, према мишљењу грнчара, вероватно специфичан традиционални укус који храна припремљена у земљаном посуђу свакако има, док са друге стране и цвећу више прија природна саксија, па углавном боље успева у земљаним посудама.²⁸

Све је више и *Ејно-ресџорана* који своју понуду базирају на припреми традиционалних укуса, у чему удела има управо посуђе наших предака. Данас се углавном израђују посуде за припрему и послужење хране као што су на пример

Слика 8. Продаја грнчарских производа на вашару, 1977. године
(фотографија: Д. Савковић)

ђувечи, ћупови, тањери, али поред посуда за храну свакако треба споменути и декоративне врсте предмета попут саксија и ваза.²⁹ Без обзира на поменуту присутност земљаног посуђа, оно ипак у садашњости нема свакодневну примену, као што је то било уобичајено крајем XIX и у првим деценијама XX века, када

²⁸ Исто.

²⁹ Емила Петровић, *Сџари нејојински занатли* (Неготин: Музеј Крајине, 2011).

је представљало примарну врсту посуђа. Данас ово посуђе представља сведочанство некадашњег начина живота, и користи се повремено како би се поново осетио укус традиционалне кухиње. Са друге стране, може се рећи да је доста заступљена и израда земљаних предмета у облику сувенира, као својеврстан омаж културној и уметничкој вредности народног стваралаштва, коју грнчарски производи поседују. Грнчарски производи се углавном могу купити на вашарима, што се свакако убраја у један од традиционалних начина продаје овог посуђа, а који се задржао до данашњих дана.

Слика 9. Продаја грнчарских производа на вашару, 1977. године
(фотографија: Д. Савковић)

Такође, Народни музеј Крушевац је протеклих година интензивно радио на оживљавању грнчарског заната, кроз едукацију најмлађих Крушевљана, што се остварило реализацијом грнчарских радионица, у сарадњи са основним школама, предшколским установама и наравно грнчарима – професионалним демонстраторима и представницима грнчарства. Демонстратор грнчарског заната на овим радионицама био је Зоран Јеленић из Ћићевца. Богата породична традиција бављења овим занатом утицала је на професионално опредељење

Јеленића, који се још увек бави традиционалним начином израде грнчарских производа, поседујући притом све што је неопходно за рад: радионицу, продавницу, базен за глину, ваљке за прераду глине, просторије за сушење предмета (које се обавља пре печења), као и просторију у којој су се налазиле две пећи.³⁰ У околина Ћићевца постоје бројна налазишта глине која је веома погодна за израду како употребних, тако и украсних предмета.

Слика 10. Продаја грнчарских производа на вашару, 2007. година
(фотографија: Ж. Ромелић)

Луна Живадиновић, ученица Зорана Јеленића, која се такође професионално бави израдом грнчарских производа, била је демонстратор овог заната у музејском објекту Кућа Симића.³¹ Радионица је одржана 29. августа 2015. године и била је намењена свим суграђанима и посетиоцима који су желели да сазнају нешто више о овом традиционалном занату. Интересовање за употребне предмете је велико, па је и њихова израда најчешћа, али се доста израђују и украсни предмети.

Приметно је велико интересовање посетилаца Музеја за садржаје ове врсте, што се може видети на основу велике посећености, али и израженог задовољства и жеље за поновним сусретом и даљим упознавањем грнчарства, као заната који је умногоме обележио, и разноврсношћу својих продуката, обогатио нашу традиционалну материјалну баштину.

30 „Тренутно стање грнчарства у крушевачком крају година 2004”, 2005, 209.

31 Градска кућа из XIX века која се налази у саставу Народног музеја Крушевац.

Закључак

Присутност грнчарства има веома дугу традицију у Крушевцу. Захваљујући археолошким испитивањима Лазаревог града и околине, данас са сигурношћу можемо говорити о вишевековној заступљености овог заната у Крушевцу и његовој околини, која датира још из времена праисторије. Открића грнчарске пећи и радионице код остатака старог града, али и фрагмената керамике и радионица пронађених у непосредној близини (на пример, у Сталаћу), указују на велики успон овог заната у средњовековном периоду. Остаци керамике, као значајна сведочанства развоја материјалне културе овог краја, указују на некадашње интензивно коришћење грнчарског посуђа, које је готово свакодневно било заступљено.

У самом раду, акценат је стављен на приказ грнчарске традиције у Крушевцу, при чему је осврт направљен кроз предмете и документацију Народног музеја Крушевац који прате присуство овог заната од најранијег времена – периода праисторије, преко средњег века па све до првих деценија XX века. На развој грнчарства у крушевачком крају крајем XIX и почетком XX века, снажан утицај извршиће пиротска керамика, јер управо са доласком њених представника овај занат доживљава значајан успон како у граду, тако и у његовој околини. Збирка керамике етнолошког одељења је доста богата, обухвата око 381 предмет који су готово свакодневно могли бити коришћени у оквиру домаћинства (бокали, котлајке, пљоске, тањира).

Тренутна бројност предмета, богатство њихове орнаментике, начин израде, функционалност и употребна вредност коју су свакако имали, указују нам на велику умешност крушевачких лончара, али и континуиран рад и развој заната, јер експонати углавном представљају дела лончара житеља града, али и његове непосредне околине.³² Богата орнаментика уочава се на готово свим експонатима, и још једном поткрепљује тезу о великој посвећености мајстора овом занату, с обзиром да је за израду једног суда неопходно првенствено пуно стрпљења, труда, времена, али и умешности и надарења, талента самог мајстора.

Данас се углавном користе поједине врсте грнчарског посуђа, ради повремениг припремања хране у њима. Изузетак свакако представљају *Етно-ресторани*, са нешто учесталијом употребом земљаног посуђа, који на својеврстан начин кроз своју понуду одржавају спону са чарима некадашњег кулинарства. Треба свакако нагласити да, без обзира на можда превазиђену свакодневну употребну

32 Изузетак чини лонац који је дело ужичких лончара.

вредност, ово посуђе временом добија вредност у уметничком и културолошком смислу, јер одражава дух прошлих времена. Потражња за предметима грнчарске производње знатно је присутна у садашњости, што на неки начин чува грнчарство као занат од заборављавања, враћајући поново његове продукте у домове савремених домаћинстава, како кроз сувенире, тако и кроз неке предмете који и данас могу имати практичну примену (на пример, ђувечи, шерпе, саксије).

Циљ рада је био да, кроз сагледавање предмета збирке коју поседује Етнолошко одељење, али и доступну документацију и литературу о истраживањима грнчарства, обједини изворе о овом традиционалном занату у Крушевцу и његовој околини. Пратећи ток развоја заната на неки начин прати се и развој материјалне културе одређеног краја, јер управо континуирана заступљеност заната и етапе његовог напредовања у погледу израде, декорисања, коришћења материјала, техника и технологија (како старијих, тако и новијих), одражавају и развој друштвене заједнице уопште, њеног културолошког, интелектуалног и материјалног напретка.

Литература

1. Берић, Никола, Гордана Чађеновић, Душан Рашковић, Марин Бугар и Наташа Миладиновић. *Резултати досадашњих археолошких истраживања комплекса Лазаревог града 1961–2002*. Крушевац: Народни музеј Крушевац, 2004.
2. Вељковић, Миодраг. „Привредни преглед”. У *Крушевачки крај јуче и данас*. Уредник Драгомир Лазић, 179–241. Крушевац: Српски просветно-педагошки завод, 1961. Београд: Археолошки институт; Крушевац: Народни музеј Крушевац, 2006.
3. Гагић, Станимир. *Рибаре код Рибарске Бање*. Београд: Одбор САНУ за проучавање села, 1998.
4. Јовић, Александра. „Тренутно стање грнчарства у крушевачком крају година 2004”. *Крушевачки зборник* бр. 11 (2005): 207–216.
5. Мијатовић, Станоје. *Српска народна јела (са прилогом о њима) у Левчу и Темнићу*. Београд: Српска краљевска академија, 1908.
6. Мијатовић Станоје. *Занати и снафи у Расини* (репринт издање књиге из 1928. године). Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2007.
7. Петровић, Емила. *Стари неоготски занати*. Неготин: Музеј Крајине, 2011.
8. Ромелић, Живка и Ема Радловић, *Леја варош Крушевац. Из животоа и културе града крајем XIX и у њим деценијама XX века*. Крушевац: Народни музеј Крушевац, 1998.
9. Стојић, Милорад и Гордана Чађеновић. *Крушевац. Културна историографија праисторијских локалитета у зони става Зайадне Мораве и Јужне Мораве*. Београд: Археолошки институт; Крушевац: Народни музеј Крушевац, 2006.
10. Томић, Персида. *Грнчарство у Србији*. Београд: Етнографски музеј, 1983.
11. Фостиков, Александра. „Занатство у Крушевцу и околини у 14. и 15. веку; прилог проучавању занатства у средњовековној Србији”. У *Моравска Србија историја-култура-уметност*. Уредник Синиша Мишић, 231–248. Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2007.

Jovana Stojković

National Museum Kruševac

jedankrugokozemlje@gmail.com

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF POTTERY IN THE KRUŠEVAC REGION

Summary

The Kruševac region is characterized by a centuries-long presence of the pottery craft, traceable back to prehistoric times, through the medieval period, and into the early decades of the 20th century. This is primarily evidenced by the objects that have survived to this day, as well as rich documentation and literature on earlier research focused on the presence of pottery in this area. Hence, the aim of this work was to highlight the continuity of the pottery craft in Kruševac and its surroundings. The preservation of clay-made objects from the earliest periods to the first decades of the 20th century represents significant evidence of the development of the material culture of this region. It indicates intensive use of pottery utensils in the past, which were almost daily essentials. The presence of pottery in various historical periods allows us to trace the evolution of this craft in the Kruševac region, observing how the mastery of new techniques progressed over time. Simultaneously, it offers insight into the development of the societal community in cultural, material, and intellectual terms.

Keywords: pottery, craft, potter, ceramist, Kruševac

Примљен: 8. 9. 2023.
Прихваћен: 25. 10. 2023.
Оригиналан научни рад
UDK: 069.51(497.6)
272-523.6-9(497.6)
COBISS.SR-ID 134037001

Јанко Врачар

ЈУ Музеј Републике Српске, Бања Лука
jankobl@gmail.com

ОД МЕЛАНЕЗИЈЕ ДО БАЊАЛУКЕ – СУДБИНА ЈЕДНЕ МАЛО ПОЗНАТЕ МУЗЕЈСКЕ ЗБИРКЕ

Сажетак: У раду аутор даје кратак преглед историјата трапистичке опатије Марија Звијезда поред Бањалуке, са посебним освртом на мисију припадника овог католичког реда на Новој Померанији (Папуа Нова Гвинеја) чији је један од резултата било и прикупљање оружја и оруђа које су употребљавали припадници тамошњих племена од којих ће касније бити формирана Меланезијска збирка у Музеју Републике Српске. У раду је дат и опис појединих предмета који се налазе у овој јединственој Збирци на нашим просторима.

Кључне речи: Траписти, Меланезија, Нова Померанија, Музеј Републике Српске, копча, тољаге, штитови, тотемизам.

Недалеко од корита ријеке Врбас, у ширем градском подручју Бањалуке, смјестила се трапистичка опатија Марија Звијезда. Припадници овог римокатоличког монашког реда, који је настао још у XVII вијеку у опатији Трапе у Француској, стигли су у бањалучки крај шездесетих година XIX вијека и засновали своју опатију 1869. године. Било је то вријеме великих промјена у тадашњем Османском царству, започетих са танзиматским реформама¹ тридесетих годи-

1 Реформе познате под називом *tanzimat-i hayriyye* (срећне уредбе) проглашене су хатишерифом од Гилхане 5. септембра 1839. године, а потврђене хатихумајном од 18. фебруара 1856. године. То је раздобље постепених и опсежних реформи султана Абдула Мецида, којима је желио модернизацију.

на XIX вијека, које су донекле поправиле положај хришћанског становништва ублажавајући раније врло оштре прописе којима је градња нових цркава била готово немогућа.

То је омогућило подизање читавог низа нових цркава, попут православних саборних храмова у Сарајеву и Мостару, као и изградњу трапистичке опатије у Бањалуци. Оно што је одликовало трапистичке редовнике у односу на друге

Слика 1. Трапистички монаси, у средини Франц Пфанер оснивач опатије Марија Звијезда (фотографија: Документација Музеја Републике Српске)

редове била су веома строга правила, која се могу најбоље сажети у главној девизи њиховог Реда *Ora et labora* (моли и ради). Оснивач овог монашког реда био је опат бенедиктинског самостана Наше Госпе од Ла Трапа на југу Нормандије, Де Ранс (*Armand Jean Le Bouthillier de Rance*). Он је увео реформу дисциплине

вати Османско царство и његово друштво према тадашњим европским начелима. Ове реформе предвиђале су и већа права за хришћане у Царству, али је то наишло на велики отпор исламске уleme и феудалаца (видјети: Fikret Karčić, „Odnos bosanske uleme prema reformama u Osmanskoj carevini u XIX vijeku”, *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke* br. 17-18 (1996): 221-232).

и строжа правила у опатији Ла Трапе на чијим је темељима израстао нови монашки ред траписта који је добио нови службени назив на латинском *Ordo Cisterciensis Strictioris Observantiae* (Ред цистерцита строжег опслуживања).²

Траписти су се 1869. године населили у Делибашином селу, недалеко од Бањалуке, гдје су купили земљу од богатог бањалучког трговца Томе Радуловића. Траписти, познати по својој марљивости и предузимљивости, врло брзо

Слика 2. Трапистичка опатија Марија Звијезда почетком 1920–их година (фотографија: Документација Музеја Републике Српске)

су на том мјесту подигли омању дрвену зграду, а након добијања сагласности османских власти, сазидали нову зграду са шездесет соба. Доласком аустро-угарске власти, овај манастир прераста у опатију,³ 1885. године, под именом Марија Звијезда.

У склопу опатије основали су сиротиште, болницу, школу, као и већи број привредних објеката (пивару, мљекару, циглану, млин, пекару и хладњачу за сушено воће). На цијени је посебно био чувени сир „Трапист”, који се и данас производи по оригиналној рецептури. Парни млин који су саградили 1871. године био је први такав млин у Босни и Херцеговини, а исте године подигли су и пивару, која је спадала међу три највећа предузећа пиварске индустрије у

2 August Franzen, *Pregled povijesti crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004), 147.

3 Опатија, од латинске ријечи *abbatia*, представља монашку заједницу на чијем је челу опат или опатица, првенствено међу бенедиктинцима и њиховим огранцима (цистерцитима, трапистима и др). У ширем значењу: комплекс манастирских зграда и њима припадајућих посједа; црква која је некад била манастирска. Видјети: Hrvatska enciklopedija, „Опатија”, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45206> (преузето 9. 8. 2023).

Босни и Херцеговини,⁴ док је њихово пиво извожено је у Црну Гору, Далмацију и Албанију.⁵ За потребе опатије на обали Врбаса саграђена је 1899. године једна од првих хидроелектрана на Балкану, која је од 1902. године електричном енергијом снабдијевала и Бањалуку. До тада је Бањалука освјетљавана петролејским свјетилкама, а каквих је, према једној биљешци у листу Босна, 1875. године било 56 у цијелом граду.⁶

Слика 3. Траписти на раду, утовар чувеног трапистичког сира пред сираном у кругу опатије (фотографија: Документација Музеја Републике Српске)

Поред велике привредне активности, траписти су много радили и на школовању католичке дјеце, поготово сирочади, али исто тако, својим примјером покушавали су привући нове вјернике из других конфесија,⁷ обављајући на тај начин и мисионарску дјелатност. Сам оснивач ове трапистичке опатије, Франц Пфанер је послје четрнаест година боравка у Босни и Херцеговини, 1883. године отпутовао у Африку, да би тамо наставио са својом мисионарском дјелатношћу. Иначе, трапистички манастири постоје на свим континентима, сем на Антарктику наравно, а до Другог свјетског рата било их је укупно 82, да би почетком овог вијека њихов број износио 169.

4 Đorđe Mikić, „O privrednim i socijalnim prilikama u Bosanskoj Krajini (1878–95)”, *Istorijski zbornik* br. 3 (1982): 86.

5 Ђорђе Микић, *Бања Лука на Крајини хвала* (Бања Лука: Глас српски, 1995), 216.

6 Предраг Митраковић, ур. *Урбанистички развој Бање Луке* (Бања Лука: Глас српски, 1996), 76.

7 Franz Pfanner, *Pisma iz doline Vrbasa* (Velika Gorica: Župa Navještenja Blažene Djevice Marije, 2001), 42–43.

У складу са том мисионарском традицијом, двојица траписта из помену-те опатије, Матијас Фолгер и Алојз Блеј, упутили су се 1902. године у њемачку колонију Нову Померанију, једно од острва у Бизмарковом архипелагу на сјевероистоку данашње Папуе Нове Гвинеје. Овај простор спада у тзв. Меланезију која, поред Микронезије и Полинезије, сачињава једну географску и културну зону у Океанији. Уз бројна мала вулканска острва и атоле, Меланезија обухвата

Слика 4. Матијас Фолгер и Алојз Блеј, 1902. година
(фотографија: Документација Музеја Републике Српске)

и нека од највећих острва на Земљи, попут Нове Гвинеје (Иријан), затим Нове Хебриде, Соломонска острва, Нову Каледонију и Фици.

На острву Нова Померанија, или познату још и као Нова Британија, урођенички језици спадају у тзв. аустралонезијску језичку породицу, сродни абориџинским језицима у Аустралији. Ово острво, попут многих на западном Пацифику, било је обрасло бујном тропском вегетацијом и са неколико мањих ријечних токова. На сјеверу овог острва, на полуострву Газела, у мјесту Хербертсхохе (данас познат као Кокопо) налазило се сједиште колонијалне управе Њемачке Нове Гвинеје. Овај архипелаг Нијемци су анектирали 1884. године, који су на овим острвима подигли бројне плантаже кокосових палми. Због бројних тропских болести које су харале овим подручјем, ту се населио веома мали број

европских колониста. Њемачка управа над Бизмарковим архипелагом окончана је септембра 1914. године, када су, након избијања Првог свјетског рата, аустралијске трупе заузеле ову њемачку колонију, коју су штитиле слабо наоружане њемачке полицијске снаге бројности 280 припадника, а чији је задатак био да одржавају мир у њемачким колонијама широм Меланезије и Микронезије.⁸ Већина њемачких држављана морала је да напусти Бизмарков архипелаг, а након завршетка Првог свјетског рата, ова колонија и званично прелази под управу Аустралије.

Слиједећи свој мисионарски задатак, поменути двојица траписта из Марије Звијезде, упутили су се у Нову Померанију (Нову Британију) са задатком да тамо оснују нови манастир 1902. године. На територији Нове Помераније већ одраније постојале су католичке мисије, на његовом источном дијелу на полуострву Газела и на планинама Баининг, које су тако назване по племену које је ту живјело. У заливу Кабакаул смјестило се насеље европских колониста са католичком мисијом „Пресветога срца” у чијем се средишту налазила капела са два звоника. Насеље је названо Вунапопе, а у њему је било и сједиште бискупа Нове Помераније.⁹

Мало даље у унутрашњости острва, налазила се и католичка мисија „Св. Павла”. Поред племена Баининг, које је било најбројније, на територији Нове Помераније живјела су и племена Наканаи, Витау, Палаве, Сулка и др. Становништво поменутих острва бавило се ловом, риболовом и примитивном земљорадњом. Чланови племена Баининг носили су одјећу начињену од биљних влакана и украшену шарамма свијетлих боја. Ово племе раније се угрубо дијелило на сјеверни и јужни Баининг, а разлике међу њима сводиле су се на посједовање одређених вјештина и знања, јер су припадници сјеверног огранка племена умјели да израђују чамце и бавили су се риболовом, за разлику од оних са југа.¹⁰

Припадници племена Баининг често су били мета својих сусједа, који су их нападали са циљем да их претворе у робове или да их жртвују у својим канибалистичким обредима, који су били веома раширени све до појаве католичких мисија.¹¹ Међутим, то није окончало међуплеменске сукобе, чија су жртва често били и сами мисионари. Приликом једног таквог сукоба, 1904. године, страдао је брат Алојз Блеј, па се брат Матијас Фолгер морао вратити назад у Бањалуку,

8 Herman Joseph Hiery, *The Neglected War – The German South Pacific and the Influence of World War I* (Honolulu: University of Hawai'i Press 1995), 11–12.

9 Richard Parkinson, *Thirty Years in the South Seas* (Sydney University Press: Sydney, 2010), 2–5.

10 Ibid, 108.

11 Ibid, 120.

у опатију Марија Звијезда, доносећи са собом урођеничке предмете које је том приликом прикупио на Новој Померанији, од којих ће се касније формирати Меланезијска збирка у Музеју Републике Српске.¹²

Ови предмети били су изложени унутар зграда у кругу опатије све до 1947. године. Наиме, одлуком тадашњег Народног суда у Бањалуци, 1947. године, а због сарадње са окупатором, како пише у образложењу судске одлуке, опатији Марији Звијезда одузет је велики дио покретне и непокретне имовине, укључујући дио зграда у манастирском комплексу у Делибашином селу, као и дио библиотечног фонда са 3753 наслова и збирка оруђа и оружја меланезијског племена Баининг,¹³ који су додијељени тадашњем Државном етнографском музеју Босанске Крајине, данашњем Музеју Републике Српске.¹⁴

Меланезијска збирка Музеја Републике Српске

У Меланезијској збирци, како је заведена у музејској документацији, налазе се укупно 64 предмета, од чега на копља отпада 21 предмет, на тољаге 18 предмета, док се остатак односи на украшене бамбусове штапове различитих димензија, затим лукове, штитове, дрвени тотем, па чак и носни продужетак (*rostrum*) рибе тестераче (*Pristis pristis*). Пошто би опис сваког појединачног предмета захтијевао доста простора у раду, за ову прилику издвојили смо само неке најрепрезентативније, према суду аутора.

Оружје племена Баининг, а слично је и са другим племенским заједницама на том подручју, претежно се састојало од копаља, тољага и праћки. Копља су прављена од тврдог палминог дрвета које се лако цијепа по дужини, а затим након обраде ојачава на ватри. Упркос свом доста грубом начину израде ради се о веома дјелотворном оружју у рукама Баининга.¹⁵ Постојале су различите врсте копаља, али када су се користили у ратне сврхе морала су бити посвећена у посебним магијским обредима, тзв. *малира*. Таква посвећена копља називана су *кулиџи*. Најчешћи тип ратног копаља је *вулу*, дугачко танко копље са продуженим

12 Ivanka Bilić, *Melanezijska zbirka* (Muzej Bosanske krajine: Banja Luka, 1990), 3.

13 Branko Suručić, „Kratok pregled razvitka Muzeja u Banjoj Luci od oslobođenja do konca 1965”, *Zbornik krajiških muzeja* br. III (1969): 10.

14 Потврду о томе налазимо и у документу под називом *Попис ствари примљених из бившеј самостана шрайисџа*, бр. 110 од 18. априла 1947. године, а који потписује тадашњи директор Музеја Божидар Николић. Документ се данас чува у архиви ЈУ Музеја Републике Српске. МРС, Архивска грађа за 1947. годину, бр. 110 / 18. 04. 1947. *Popis stvari primljenih iz bivšeg samostana trapista*, 1947.

15 *Thirty Years in the South Seas*, 2010, 126.

оштрим врхом. Испод врха обично се налазио омотан комад обојене коре дрвета или ниски од ситних бијелих шкољки. У борби се ово копље увијек морало држати и бацати из десне руке иначе би, по вјеровању домородаца, изгубило своје смртоносне особине.¹⁶ За украшавање копаља, поред трака у боји или шкољки, кориштена су и пера, али и ножне кости птице казуар, која је обично стављана на задњи крај копаља, које је због украса називано *лаука*.¹⁷ У Меланезијској збирци налази се и копље типа вулу, инв. бр. 65/М, дужине 205 цм, од тамног тврдог дрвета. Врх копаља је шиљат и украшено је бијелим бодљама и тракама у боји од коре дрвета.

Слика 5. Копље типа вулу
(фотографија: Ј. Врачар)

За блиску борбу припадници меланезијских племена користили су се највише тољагама, најразличитијих облика и украса. Тољаге или батине дијелиле су се на двије основне врсте: на оне које су служиле као оружје за борбу, и оне, посебног облика и украса, које су служиле за различите анимистичке обреде (*бакул*).¹⁸ Припадници племена Баининг користили су различите типове ратних тољага које су биле украшене различитим мотивима чија је намјена била магијска, са циљем да их учине смртоноснијим. Међу њима можемо поменути тољаге *џалау* које су на врху имале камену главу за чију израду су кориштени ријечни облаци, који су бушени посебном техником, уз помоћ бамбусовог штапа и пијеска, и обрађивани све док не би добили дисколики облик.¹⁹

Поред њих биле су у употреби и тољаге зване *сарингеичи* (*saringeichi*), на чијем врху се налазила дрвена глава у облику ананаса, и оне су изгледом подсјећале на палау, затим тољаге *вирки*, равног облика, обично дугачке око 120 цм, које су се сужавале према крају и са троугластим завршетком.²⁰ Један примјерак

16 Ibid, 96.

17 Ibid.

18 Ibid, 97.

19 Ibid, 126.

20 Ibid, 127.

типа палау чува се и у поменутој музејској збирци, заведен под инвентарним бројем 57/М. Дужина ове тољаге износи 126,5 цм, а на врху се налази камена глава дисколиког облика и пробушена на средини. Рукохват је у облику издужене купе, а начињена је од тврдог тропског дрвета и тамне је боје без украса.

Од тољага типа сарингеичи можемо издвојити инв. бр. 43/М, са главом која подсјећа на ананас са шест редова у низу и прстенастим украсом изнад и испод ње. У сваком реду се налази тринаест трапезоидних пера, а дужина тољаге износи 129 цм. Два примјерка тољага заведена под инв. бр. 50/М припадају типу

Слика 6. Тољага типа палау
(фотографија: Ј. Врачар)

вирка, дужине 150 и 137 цм, од тврдог тропског дрвета, од рукохвата према врху тољага се постепено шири, а рукохват је троугластог облика.

Поред горе наведених типова тољага које су биле у употреби код племена Баининг, у Меланезијској збирци налазе се и два примјерка који су кориштена међу племенима из залива Монтагју, Сулка и Наканаи. Својим изгледом више подсјећају на сјекире, а израђене су, такође, од тврдог дрвета и различитих су димензија. Тољага под инв. бр. 45/М дуга је 120 цм, широка 30 цм, а дебљина износи 3 цм. Има широку, сјечиву сличну, дебелу и тешку главу. Изрезбарена је и осликана различитим бојама, а на средини се налази изрезбарени украс у облику ока. Рукохват је масиван, а на крају се налази завршетак конусног облика са зашиљеним врхом. На први поглед изгледа као врло незграпно оружје.²¹

Други тип, под инв. бр. 42/М, дуга је 44 цм, док је дужина главе 16 цм. Обојена је у црно, са неколико украсних уреза са апстрактним мотивима. Рукохват се постепено сужава према крају на коме се налази завршетак конусног

21 Ibid, 175.

облика. На врху тољаге налази се испупчење у облику кријесте. Овакве тољаге су, такође, кориштене у борби.²²

За одбрану од горе набројаних врста оружја служили су штитови, а били су нарочито заступљени међу племенима на западу Нове Помераније. Постојало је више типова штитова, а заједничко им је било што су на предњој страни имали украсе и осликане мотиве који су подсећали на људско лице. Штитови су овалног или правоугаоног облика, дугачки и начињени од лаганог, свијетлог дрвета. Предња страна им је била закривљена, а на рубовима су биле испрепле-

Слика 7. Тољага из залива Монтагју
(фотографија: Ј. Врачар)

тене траке од ратана. У средишту је било испупчење које је са супротне стране имало удубљење за ручку. Преко штитова су се често налазиле и укрштене траке од црвеног ратана. Штитови су увијек ношени у лијевој руци у току борбе и представљали су добру заштиту од копаља.²³

У Меланезијској збирци Музеја Републике Српске налазе се два штита, различитих димензија и облика. Већи штит, инв. бр. 52/М, овалног је облика и

22 Ibid, 175–176.

23 Ibid, 176–181.

благо испупченом предњом страном, висине 138 цм и ширине 40 цм. Са унутрашње стране налази се издубљен рукохват, а са предње стране штита налазе се по три траке од дрвета ратана црвене боје које се попријекно сијеку. На ободима штита налазе се, такође, испрплетене траке од ратана у црвеној боји. Предња страна украшена је мотивима у црвеној и црној боји који подсећају на лице. Са унутрашње стране урезане су неправилне линије које иду цик-цак, а са страна се налазе црне дебеле линије. Штит је направљен од свијетлог тропског дрвета. Други штит, мањих димензија и правоуганог облика, инв. бр. 55/М, висине је

Слика 8. Штит из племена Баининг
(фотографија: Ј. Врачар)

106,5 цм и ширине 13 цм. Начињен је од свијетлог дрвета, а са предње стране на средини налази се троугласто испупчење, док је на унутрашњој страни удубљење са рукохватом. На предњој страни налазе се резбарије са већ изблиједилем бојама и апстрактним мотивима. Дуж цијелог обода штита налазе се резбарије у облику линија и троуглова.

Од осталих предмета у поменутој збирци, вриједило би истакнути дрвени тотем у облику људске фигуре, инв. бр. 53/М. Његова висина износи 90 цм, а обојен је у црну и црвену боју. На глави му се налази полукружни украс, могуће је да представља кријесту. Очи су му изрезбарене а на лијевом оку недостаје му

интарзија од камена на мјесту зјенице док је подручје око очију обојено у црно. Нос је улубљен и широк, уста су широко искежена са зубима допола обојеним у црно. Уши су дуге са пробушеним ресама. На грудима се налази круг који је са горње стране дјелимично оштећен и спојен са устима. Грудни су прекривене црвеном бојом и цртежима гранчица са листовима. Недостаје му и дио десне руке, док су на лијевој видљиве праве линије. Доњи дио тотема премазан је црвеном и црном бојом, видљиви су цртежи у облику гранчица. Ноге су кратке и обојене у црно. Дуж леђа протеже се реп у облику змије. Могуће је да овај тотем

Слика 9. Тотем из племена Баининг
(фотографија: Ј. Врачар)

представља дух предака, у меланезијским језицима познатим као *ули*,²⁴ који су често приказивани са одређеним демонским или животињским карактеристикама, док су одређени дијелови тијела често агресивно наглашавани, као што су очи, зуби или гениталије.

Меланезијска збирка представља необично свједочанство о мисионарској дјелатности трапистичких монаха у једном веома удаљеном дијелу свијета који је дуго остао непознат европским истраживачима. Судбина ове Збирке, такође,

²⁴ Ibid, 440–502.

је свједочанство о бурним догађајима у Бањалуци током прошлог вијека. Зато њена вриједност није само музеолошка, већ и историјска и антрополошка, због чега ова Збирка заслужује, према скромном мишљењу аутора, да буде дио будуће Сталне изложбене поставке Музеја Републике Српске у Бањалуци.

Литература и електронски извори

1. Bilić, Ivanka. *Melanezijska zbirka*. Banja Luka: Muzej Bosanske krajine, 1990.
2. Karčić, Fikret. „Odnos bosanske uleme prema reformama u Osmanskoj carevini u XIX vijeku”. *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke* br. 17-18 (1996): 221-232.
3. Mikić, Đorđe. „O privrednim i socijalnim prilikama u Bosanskoj Krajini (1878-95)”. *Istorijski zbornik* br. 3 (1982), 75-110.
4. Микић, Ђорђе. *Бања Лука на Крајини хвала*. Бања Лука: Глас српски, 1995.
5. Митраковић, Предраг, ур. *Урбанистички развој Бање Луке*. Бања Лука: Глас српски, 1996.
6. Музеј Републике Српске, Архивска грађа за 1947. годину, бр. 110 / 18. 04. 1947. *Popis stvari primljenih iz bivšeg samostana trapista, 1947.*
7. Parkinson, Richard. *Thirty Years in the South Seas*. Sydney: Sydney University Press, 2010.
8. Pfanner, Franz. *Pisma iz doline Vrbasa*. Velika Gorica: Župa Navještenja Blažene Djevice Marije, 2001.
9. Suručić, Branko. „Kratak pregled razvitka Muzeja u Banjoj Luci od oslobođenja do konca 1965”. *Zbornik krajiških muzeja* br. III (1969): 9-19.
10. Franzen, August. *Pregled povijesti crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.
11. Hiery, Herman Joseph. *The Neglected War—The German South Pacific and the Influence of World War I*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1995.
12. Hrvatska enciklopedija. „Opatija”. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45206> (преузето 9. 8. 2023).

Janko Vračar

Museum of Republic of Srpska, Banja Luka

jankobl@gmail.com

**FROM MELANESIA TO BANJALUKA -
THE FATE OF A LITTLE-KNOWN MUSEUM COLLECTION**

Summary

In this paper author gives a brief overview of the Trappist Abbey of Marija Zvijezda near Banja Luka history, with special reference to the mission of members of this Catholic order in New Pomerania (Papua New Guinea), one of the results of which was the collection of weapons and tools used by members of the tribes there. The Melanesian collection will later be formed in the Museum of the Republic of Srpska. The paper also gives a description of the individual items that are in this unique collection. This collection, which has been kept in the Museum since 1947, has great museological, historical and anthropological significance and is an unusual testimony of the connections between the capital of Republika Srpska, Banja Luka, and today's Papua New Guinea.

Keywords: The Trappists, Melanesia, New Pomerania, Museum of Republic of Srpska, spears, clubs, shields, totemism

Translated by Janko Vračar

Примљен: 8. 9. 2023.
Прихваћен: 25. 10. 2023.
Оригиналан научни рад
UDK: 069.51(497.6)
272-523.6-9(497.6)
COBISS.SR-ID 134037001

Милица Рожман
Крушевац
milica.rozman@gmail.com

ИКОНЕ СЛИКАРА НАСТАСА ТОМИЋА ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА КРУШЕВАЦ

Сажељак: У ликовној збирци Народног музеја Крушевац налазе се две иконе чији је аутор сликар Настас Томић. Иконе *Богородица са Христом* и *Свети великомученик Георгије* део су сталне поставке; прва употпуњује историјско-уметничку поставку XIX века, док је друга део етнолошке поставке, изложена у контексту крсне славе. Рад сликара Настаса Томића на осликавању ових икона није до сада целовитије научно разматран, будући да ни његов сликарски опус у потпуности није истраживан. Пажљивије разматрање иконографских особености и стилских карактеристика ових икона допринеће потпунијем атрибуисању и јаснијем сагледавању њиховог настанка, као и важности које имају за корпус црквене визуелне културе настајале током XIX века.

Кључне речи: Настас Томић, иконе, Народни музеј Крушевац, XIX век, стална поставка

У ликовној збирци Народног музеја Крушевац налазе се две иконе које се везују за име сликара Настаса Томића. Као део сталне поставке икона *Богородица са Христом*¹ употпуњује историјско-уметничку поставку XIX века, док је икона

1 У Народном музеју Крушевац икона Богородица са Христом која се налази на сталној поставци, откупљена је из приватног власништва. Том приликом процену и мишљење о икони дао је историчар уметности и музејски саветник у пензији Никола Кусовац. У документу се наводе прецизни

Примљен: 8. 9. 2023.
Прихваћен: 25. 10. 2023.
Оригиналан научни рад
UDK: 069.51(497.6)
272-523.6-9(497.6)
COBISS.SR-ID 134037001

Милица Рожман
Крушевац
milica.rozman@gmail.com

ИКОНЕ СЛИКАРА НАСТАСА ТОМИЋА ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА КРУШЕВАЦ

Сажеџак: У ликовној збирци Народног музеја Крушевац налазе се две иконе чији је аутор сликар Настас Томић. Иконе *Богородица са Христом* и *Свешти великомученик Георгије* део су сталне поставке; прва употпуњује историјско-уметничку поставку XIX века, док је друга део етнолошке поставке, изложена у контексту крсне славе. Рад сликара Настаса Томића на осликавању ових икона није до сада целовитије научно разматран, будући да ни његов сликарски опус у потпуности није истраживан. Пажљивије разматрање иконографских особености и стилских карактеристика ових икона допринеће потпунијем атрибуисању и јаснијем сагледавању њиховог настанка, као и важности које имају за корпус црквене визуелне културе настајале током XIX века.

Кључне речи: Настас Томић, иконе, Народни музеј Крушевац, XIX век, стална поставка

У ликовној збирци Народног музеја Крушевац налазе се две иконе које се везују за име сликара Настаса Томића. Као део сталне поставке икона *Богородица са Христом*¹ употпуњује историјско-уметничку поставку XIX века, док је икона

1 У Народног музеју Крушевац икона Богородица са Христом која се налази на сталној поставци, откупљена је из приватног власништва. Том приликом процену и мишљење о икони дао је историчар уметности и музејски саветник у пензији Никола Кусовац. У документу се наводе прецизни

Свети Георгије изложена као део етнолошке – у контексту крсне славе.² Иако су иконе у ликовну збирку дошле различитим путевима и у различитом периоду, оне данас представљају значајне примере икона настале у корпусу црквене уметности друге половине XIX века, чији је један од значајних представника био сликар Настас Томић.³

Настас Томић – сликар крушевачког краја

Настас Томић рођен је у Охриду 1845. године, а живео је и радио у Крушевцу. У црквеним књигама Лазарице постоје подаци о Настасовој породици као и документ у коме пише да је Настас Томић, молер, рођен у Охриду у Турској, умро од мане на срцу у 55. години живота 12. септембра 1900. године, те је 13. септембра сахрањен на крушевачком гробљу. Из овог документа закључује се да је рођен 1845. године у Охриду.⁴

О Настасовом школовању данас не постоје сачувани подаци; једино што је за сада познато јесте да је он у Крушевцу сарађивао са зографом Николом Јанковићем, који је такође био из Охрида, последњим представником зографа из тог

подаци о техници, димензијама, као и стилске карактеристике иконе, на основу чега је извршено датовање и дате су опште карактеристике сликарства Настаса Томића. Документ се налази у документацији ликовне збирке Народног музеја Крушевац, без посебне сигнатуре. Никола Кусовац је мишљење о икони дао 1. марта 2018. године.

- Икона Свети Ђорђе део је етнолошке поставке, и налази се као један од значајних симбола крсне славе. Икона припада скупини икона насталих током XIX века, које нису атрибуисане и прецизно датоване. Приликом обиласка сталне поставке 2019. године, ауторка текста утврдила је на основу стилских карактеристика и карактеристичног начина сликања лика светитеља, попут благо издуженог и повијеног носа, невешто сликаних очију и шака, да је икону израдио сликар Настас Томић. Ауторка се бавила истраживањем опуса сликара Настаса Томића; том приликом обилазила је цркве у којима је иконостасе радио Настас Томић, попут оних у Црквини, Јасици, Макрешану и Мрчајевцима. Учествовала је на Националној конференцији Центра за визуелну културу Балкана Филозофског факултета у Београду и Друштва историчара уметности и визуелне културе новог века 10. јула 2017. године, након чега је публикован рад; о томе види више у: Милица Рожман, „Иконостас цркве Светих апостола Петра и Павла у Мрчајевцима”, *Студије визуелне културе Балкана: Зографски кругови* бр. 1 (2018): 181–196.
- У досадашњој историографији о сликару Настасу Томићу писали су истраживачи међу којима се први издваја Угљеша Рајчевић у студији *Новија културна и уметничка прошлост Крушевца*, затим Павле Васић у оквиру студије *Уметничка топографија Крушевца*, Ненад Макуљевић мапира рад Настаса Томића у оквиру студије *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*. Појединачним иконостасима бавиле су се Марина Лукић Цветић и Милица Рожман.
- Павле Васић, *Уметничка топографија Крушевца* (Нови Сад: Матица српска; Крушевац: Багдала, 1990), 202.

краја, који је 1860. године радио иконостас за манастир Наупаре.⁵ Прво познато дело које се везује за Настаса Томића датира из 1868. године и то је израда царских двери за стари иконостас у манастиру Свети Роман у селу Прасковче код Крушевца, о чему сведочи и натпис који гласи: „Супруги свој за здравлѣ Милани и кћери свој Лепосави рађено у Крушевцу 20 априли 1868. Н. Томић”.⁶ Из овога се може закључити да се Настас Томић у Крушевац доселио до 1868. године.⁷

Најранији документ у Архиву Србије у коме се спомиње Настас Томић потиче из 1869. године. Из овог документа види се да Настас Томић из Крушевца 17. новембра 1869. године подноси молбу министру просвете и црквених дела. У то време био је расписан конкурс за наставника цртања у полугимназијама и реалкама у Пожаревцу, Шапцу, Неготину, Алексинцу, Чачку, Ужицу, Зајечару, Јагодини и Крушевцу. У овој молби он наводи да је у новинама видео да се траже лица вешта у цртању и краснопису за посао наставника у реалкама и наводи следеће: „Како сам ја ове вештине научио практично и теорично и са истима се вештинама, а нарочито у живопису и данас занимам, осећам себе способним у истима вештинама за предавање у нашим полугимназијама и реалкама, па зато у понизности молим Господина Министра да ме изволи примити у напоменуто звање при реалки крушевачкој, но ако не буде могуће ово, онда где Господин Министар за сходно нађе. Доказе о изученим (наукама) вештинама сада при руци немам, но уместо њих нека изволи Господин Министар примити пробу мога рада или испит на који ћу бити готов како и кад Господин Министар нареди”.⁸ Пратећи наредна документа остаје нејасно како је текао даљи ток конкурса, оно што можемо закључити да Настас Томић није примљен за наставника цртања у Крушевцу, као ни у осталим градовима.⁹

Може се рећи да је Настас Томић био главни представник сликарства у крушевачком крају и околини, будући да је током последње две деценије XIX века израдио већи број иконостаса. Појављује се на бројним лицитацијама за израду иконостаса са најповољнијим понудама, те је посао углавном додељиван њему. Израдио је иконостасе у Ратају 1884, у Црквинама 1884, у Врњачкој Бањи¹⁰

5 Зограф Никола Јанковић оставио је свој потпис у дну иконе Благовести на Царским дверима, овај податак такође помиње и Павле Васић; види више у: *Уметничка топографија Крушевца*, 1990, 202.

6 *Уметничка топографија Крушевца*, 1990, 202.

7 „Иконостас цркве Светих апостола Петра и Павла у Мрчајевцима”, 2018, 182.

8 АС, Фонд Министарство просвете, 1869, VIII-р, 1845.

9 Угљеша Рајчевић, *Новија културна и уметничка прошлост Крушевца* (Крушевац: Багдала, 1988), 22.

10 Угљеша Рајчевић један од првих истраживача који се бавио опусом сликара Настаса Томића; забележио је да је иконостас у Врњачкој Бањи радио 1884. године. Међутим Марина Лукић Цветић бавећи се иконостасом у Врњачкој Бањи наводи да је иконостас настао 1875. године, с обзиром

и Стопањи 1884, Макрешану 1884, у Каменару 1886, у Јасици 1893,¹¹ у Јовцу 1895, у Житорађи,¹² Мрчајевцима 1896,¹³ и у Рибарима 1898. године.¹⁴

С обзиром на празнине у овом временском периоду, вероватно ту недостаје још изврстан број иконостаса, зато што је познато да је Настас Томић ирађивао иконостасе и без званично потписаних уговора. Овим иконостасима треба придодати и иконостас за цркву Свете Петке у Трњану код Алексинца, за који се не зна поуздано када је настао. Такође, познато је да је радио и поједине иконе за иконостас цркве у Азањи.¹⁵

Један од великих послова које је имао било је и живописање чачанске цркве 1895. године, о чему постоји сачувана архивска грађа. У чачанској цркви сачуван је и натпис: „Живописао Настас Томић Србин – Македонац и молер Ђорђе А. Бербовић Чачанин. Грешни роб божији, служитељ овог светога храма Сретен Јов. Михајловић, протојереј, 8. септембра 1895”.¹⁶

Овим радовима свакако треба придружити и грађанске портрете који су такође део ликовне збирке Народног музеја Крушевац. То заправо употпуњује причу о ликовном стваралаштву Настаса Томића, зато што је он као и други сликари желео да се опроба и у сликању портрета.

Две иконе из сталне поставке Народног музеја Крушевац, настале су вероватно у различитим околностима. Икона *Свети Георгије* по техници и формату одговара икони која је рађена за иконостасну преграду. Са друге стране, икона *Бојородица са Христом* рађена је вероватно за приватно власништво, зато што је период XIX века био значајан и за јачање култа приватне побожности. Пажљивије разматрање иконографских особености и стилских карактеристика

да се на плочама на соклу спомиње та година када је трговац Јован Кујунџић донирао новац за подизање иконостаса. Постоји могућност да је новац за иконостас дониран тада а да се самој изради иконостаса приступило касније. По стилским карактеристикама иконе из Врњачке Бање подсећају на иконе из Црквине, које су такође настале 1884. О иконостасу у Врњачкој Бањи види више у: Марина Лукић Цветић, „Иконостас цркве Рођења Пресвете Богородице у Врњачкој Бањи”, *Наша прошлост: часопис Историјског архива и Друштва историчара среза Краљево* бр. 12 (2010): 111-122.

11 Иконостас у цркви у Јасици је уклоњен из храма и замењен новим.

12 Иконостас у цркви у Житорађи је уклоњен из храма и замењен новим.

13 „Иконостас цркве Светих апостола Петра и Павла у Мрчајевцима”, 2018, 181-196.

14 Ненад Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)* (Београд: Филозофски факултет, 2007), 186.

15 Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, „Црква Светих бесребреника Кузме и Дамјана у Азањи”, <https://spomenicikulture.rs/crkva-svetih-besrebrenika-kozme-i-damjana-u-azanji/> (преузето 14. 9. 2023).

16 *Новија културна и уметничка прошлост Крушевца*, 1988, 22.

две иконе из крушевачког музеја допринеће потпунијем атрибуисању аутора и јаснијем сагледавању њиховог настанка, као и важности које имају за корпус црквене визуелне културе настајале у другој половини XIX века.

Икона Богородица са Христом

Икона Богородица са Христом МР. О. рађена је у техници уље на платну, димензија 79,5 × 69,3 цм.¹⁷ На полеђини иконе налази се потпис сликара на ћирилици који гласи: „Снимио Настас Томић”¹⁸

На икони Богородица са Христом (Слика 1), приказана је као допојасна фигура, како у наручју држи малог Христа како седи, са благо коврцавом косом, левом руком благосиља, док у десној руци држи умотани свитак. Одевен је у белу доњу хаљину, а заогрнут је наранџастим плаштом преко десног рамена, који пада и преко ногу. Богородица гестом леве руке указује на Христа, погледом у страну. Одевена је у плаву доњу хаљину, преко које носи огртач пурпурне боје, који је обрубљен златном позамантеријском траком са геометријском декорацијом. Наличје огртача је зелене боје и назире се у самом приказу. Око врата је приказан златни оковратник, док се исти мотив појављује и на рубовима рукава, у форми која подсећа на наруквицу. Преко главе је заогрнута пурпурним огртачем, са истоветним обрубима. Богородица и Христос овенчани су златним ореолима.

Позадина иконе решена је пастелном нијансом, која је настала вероватно комбинацијом боја, и тиме је наглашен контраст. Оно што је карактеристично за Настасово сликарство јесте чврст цртеж, али и одређени делови који су невешто насликани. То можемо уочити по начину сликања руку и шака, лева рука је вештије и елегантније насликана, док је десна рука пропорционално веће насликана.

Икона Богородица са Христом из крушевачког музеја, иконографски је истоветно решена као престопа икона са иконостаса у цркви Света Петка у Трњану код Алексинца (Слика 2). Ове иконе разликују се у фигуралној поставци

17 Инвентарски број L 516.

18 Мишљење о икони дао је историчар уметности и музејски саветник Никола Кусовац: „Рад је недовољно проученог српског иконописца и портретисте Настаса Томића, активног током друге половине XIX века, што потврђује и потпис. Сви елементи технике, технологије и стила изведеног из поетике реализма, чврст цртеж, одмерени колористички актови, пластично моделовање, начин материјализације и коришћени предложак упућује на закључак да је овај рад настао између 1870. и 1880”. Документација ликовне збирке Народног музеја Крушевац, 1. 3. 2018.

Богородице, зато што је на трњанској икони приказана као цела/стојећа фигура. С обзиром да ове две иконе нису прецизно датоване, на основу стилских карактеристика и претходних анализа предложимо оквирно датовање.

Иконостас у цркви Свете Петке у Трњану није прецизно датован, претпоставља се да је настао у периоду 1876. године након што је страдао стари иконостас, па до 1900. године, судећи према подацима из летописа цркве Свете Петке трњанске штампаном 1932. године.¹⁹ Како је иконостас страдао за време

Слика 1. Икона Богородица са Христом, осма деценија XIX века (фотографија: М. Рожман)

српско-турских ратова, може се претпоставити да је иконостас настао током осамдесетих година, с обзиром да је присутна празнина у раду Настаса Томића током седамдесетих година XIX века.

Иконографски ове две иконе су исто решене, једино је приметно да је икона из крушевачког музеја насликана вештије, на основу чега можемо закључити да је она настала након иконе из цркве код Алексинца. Икона из крушевачког

19 *Новија културна и уметничка прошлост Крушевца*, 1988, 22.

музеја била је вероватно поручена за приватно власништво, а не чуди што је Настас Томић поновио исто решење, јер је по томе био познат да је услед већег броја послова, понављао иста иконографска решења. Стога, можемо претпоставити да је икона Богородица са Христом настала на крају осме деценије XIX века, јер иконографско решење одговара радовима из тог периода.

Настасов стил у црквеном сликарству има обележје које се налази и на портретима: осветљавање горњег дела лица, нешто проширеног лица што се

Слика 2. Престона икона Богородица са Христом, црква Света Петка у Трњану, осма деценија XIX века (фотографија: М. Рожман)

уочава и на овој икони, али и на портретима из крушевачког музеја.²⁰ Томић је одлучно зашао у реализам академског типа, премда су фигуре светитеља одвојене од позадине, истакнуте према небу, само су још нимбови светитеља одударали од реализма војвођанских мајстора.²¹

20 Умјетничка иконографија Крушевца, 1990, 202.

21 Исто.

Икона Свети великомученик Георгије

Икона Свети великомученик Георгије, *Svtqi vl. tu georgie*, рађена је у техници уље на дрвету, димензија 36 × 47,5 цм. Дрвени носилац из два по вертикали слеpledена сегмента је учвршћен једним по средини укопаним кушаком на полеђини иконе.

Икона припада типу Светог Георгија пешака (Слика 3). Он је приказан у стојећем ставу као младић дуге црне косе која пада преко рамена. Са његове

Слика 3. Икона Свети великомученик Георгије, последња деценија XIX века (фотографија: Документација Народног музеја Крушевац)

десне стране приказано је утврђење, док је са леве стране приказана црква са звоником на pročелу. Светитељ у десној руци држи копље, а у левој руци држи крст и палмину гранчицу. Одевен је као римски војник, са детаљима опреме који су попримили декоративну функцију. Испод црвеног огртача, Свети Георгије на себи има уз тело припијене плаве панталоне, браон чизме и зелену тунику. Главну алузију на војну опрему конкретно има штитник за тело, сачињен од кожних трака са металним ојачањима, посебно је наглашен оковратник који је

насликан златном бојом, као и на ручним зглобовима. Под ногама светитеља лежи аждаја која има забачену главу и разјапљене црвене чељусти у које свети Георгије забада своје копље. Колорит је светао, преовлађују зелена, плава и црвена боја, као и пастелне нијансе добијене њиховом комбинацијом. Инкарнат је обрађен бојом слонове кости, са смеђим сенкама по ивици образа. Фигура је дата чеоно у благом контрапосту.²²

По техници, димензијама, и облику иконе можемо закључити да је икона сликана за неку од иконостасних преграда које је радио сликар Настас Томић. Ова икона део је збирке икона које су у Народни музеј Крушевац стигле педесетих или шездесетих година XX века. Можемо претпоставити да је икона завршила у музеју након што је нека од иконостасних преграда замењена, па је икона депонована у музеј ради очувања. Познато је да је иконостас цркве у Јасици замењен новим педесетих година XX века, те је могуће да је ова икона том приликом дошла у Народни музеј Крушевац. Данас су у цркви у Јасици сачуване поједине иконе које је изradio Настас Томић, које по техници и стилским карактеристикама одговарају овој икони, али су у доста лошем стању.

С друге стране, познато је да је сликар Настас Томић радио доста иконостаса у крушевачком крају и околини, те је могуће да је икона Светог Георгија у збирку Народног музеја Крушевац дошла из неке друге цркве. Детаљнијим истраживањем опуса Настаса Томића у будућности можда можемо доћи до поузданог податка о пореклу иконе.

Закључна разматрања

Настас Томић на иконама из крушевачког музеја применио је елементе блиске академској концепцији црквеног сликарства, присутним и на бројним иконостасним преградама које је он радио. Најранији Настасови радови, попут царских двери за стари иконостас у манастиру Свети Роман, показују сликара који је био близак зографима, али се постепено ослободио тог стила што можемо видети на примеру икона рађених за иконостасе у Црквинама, Трњану, Макрешану, Јасици и Мрчајевцима.

У периоду од 1830. до 1870. године зографско сликарство представљало је посебан период развоја црквене уметности у Османској империји. Иконографски

22 Упоредити икону Светог Георгија са иконостаса у Мајдану; о томе видети више у: Марина Лукић Цветић, „Црква Свете Тројице у Мајдану”, *Зборник радова Музеја рудничко-џаковској краја* бр. 6 (2011): 80.

модел који су примењивали зографи био је заснован на поштовању догме и традиције. Касније, крајем XIX века, са територије српске државе потискује се зографско сликарство, али оно траје и на подручју под јурисдикцијом Васељенске патријаршије у Османској империји. Проширивањем државних граница после Берлинског конгреса долази и до поновног присуства зографског сликарства, његових аутора и наручилаца.²³

Иако је зографска традиција и даље присутна у црквеном сликарству, од седамдесетих година XIX века Настас Томић је припадао новој струји, што је означавало постепено удаљавање од зографске традиције. То можемо видети по иконографском решењу арханђела Михаила, који више није представљан као што су га приказивали зографи, већ је само држао теразије, како су га приказивали академски сликари. Како Павле Васић наводи, Настас није успео да стекне познавање фигуре, сигурност ставова – поготово контрапоста, који није могао да оствари у тој традиционалној теми, што се управо види на икони Светог великомученика Георгија из сталне поставке Крушевачког музеја.

Ликови светитеља на иконама из сталне поставке Народног музеја Крушевац имају миран израз лица, поглед је усмерен у даљину, издвојених карактера нема и готово да се стиче утисак да уметник све време понавља исти лик са незнатним варијацијама, приметним у одређеним сегментима. Одликује га коректан, прецизан цртеж и светао, изузетно нежан колорит са градацијама, валерима и полутоновима. Одбацио је традиционално сликање и у иконопис је пренео манир ваздушастог, прозрачног и акварелски лаганог зидног сликарства. Моделација је изведена лаганим сенчењем, које омогућава уље као савременија техника у иконопису.²⁴

Рад Настаса Томића можемо упоредити са Димитријем Посником, који је своју сликарску каријеру започео као зограф. Настас Томић и подсећа на Посника, поготово при сликању Богородице, која има високо чело и благо повијен нос. Црквено сликарство које је радио Посник Настас је могао видети у ширем кругу – од Крушевца и Чачка до Ужица. Може се рећи да је Настас Томић био у крушевачком крају оно што је Димитрије Посник представљао у ужичком крају и северној Србији.

На иконама из сталне поставке Народног музеја Крушевац уочавају се елементи академске слике које је Настас применио удаљавајући се од зографске традиције црквеног сликарства, и као такве припадају корпусу црквене

23 Nenad Makuljević, „The „Zograph” Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830–1870”, *Balkanica* no. XXXIV (2004): 385–405.

24 „Црква Свете Тројице у Мајдану”, 2011, 80.

уметности и визуелне културе, која је постепено означавала крај зографске традиције у другој половини XIX века.

Литература и електронски извори

1. Архив Србије, Фонд Министарства просвете, 1869, Фасц. VIII-р, 1845.
2. Васић, Павле. *Умјетничка иконографија Крушевца*. Нови Сад: Матица српска; Крушевац: Багдала, 1990.
3. Лукић Цветић, Марина. „Иконостас цркве Рођења Пресвете Богородице у Врњачкој Бањи”. *Наша прошлост: часопис Историјској архива и Друштва историчара среза Краљево* бр. 12 (2010): 111-122.
4. Лукић Цветић, Марина. „Црква Свете Тројице у Мајдану”. *Зборник радова Музеја рудничко-џаковској краја* бр. 6 (2011): 63-86.
5. Макуљевић, Ненад. *Црквена умјетност у Краљевини Србији (1882-1914)*. Београд: Филозофски факултет Београд, 2007.
6. Makuljević, Nenad. „The „Zograph” Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870”. *Balkanica* no. XXXIV (2004): 385-405.
7. Рајчевић, Угљеша. *Новија културна и умјетничка прошлост Крушевца*. Крушевац: Багдала, 1988.
8. Рожман, Милица. „Иконостас цркве Светих апостола Петра и Павла у Мрчајевцима”. *Студије визуелне културе Балкана: Зографски кругови* бр. 1 (2018): 181-198.
9. Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево. „Црква Светих бесребреника Кузме и Дамјана у Азањи”. <https://spomenicikulture.rs/crkva-svetih-besrebrenika-kozme-i-damjana-u-azanji/> (преузето 14. 9. 2023).

Milica Rožman

Kruševac

milica.rozman@gmail.com

ICONS BY PAINTER NASTAS TOMIĆ FROM THE NATIONAL MUSEUM KRUŠEVAC

Summary

In the art collection of the National Museum Kruševac, there are two icons attributed to the painter Nastas Tomić. Icons, “The Virgin Mary with the Christ” and “The Holy Great Martyr George“, are part of the permanent exhibition. The former complements the historical-artistic display of the 19th century, while the latter is part of the ethnological exhibition. Nastas Tomić was a prominent representative of painting in the Kruševac region, having crafted numerous iconostases during the last two decades of the 19th century. The two icons from the museum’s permanent exhibition likely originated in different circumstances. The icon of Saint George corresponds in technique and format to an icon that would be part of an iconostasis. On the other hand, the “Virgin Mary with Christ” icon was likely created for private ownership, reflecting the significant 19th century trend towards strengthening the cult of private devotion. A careful examination of the iconographic features and stylistic characteristics of the icons in the Kruševac museum has contributed to a more complete attribution of their authorship and a clearer understanding of their origin, as well as their importance for the corpus of church visual culture that emerged in the second half of the 19th century. The serene facial expressions and directed gazes of the saints in the icons at the National Museum Kruševac, convey a sense of repetition with slight variations, noticeable in specific segments. Nastas Tomić’s distinctive style is characterized by precise drawing, a bright, exceptionally gentle palette with gradations, values, and semi-tones. He abandoned traditional painting and transferred the style of airy, transparent, and watercolor-light wall painting into iconography. On the icons from the permanent exhibition of the National Museum Kruševac, elements of academic painting can be observed, which Nastas applied by distancing himself from the zograph tradition of church painting. As such, they belong to the corpus of church art and visual culture, which gradually marked the end of the zograph tradition in the second half of the 19th century.

Keywords: Nastas Tomić, Icons, 19th Century, Kruševac, Church Painting

Примљен: 12. 9. 2023.

Прихваћен: 24. 10. 2023.

Стручни рад

UDK: 069.5:929.923(497.11)

COBISS.SR-ID 134043913

Маријана Јовелић

Војни музеј, Београд

marijanajovelic74@gmail.com

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ДВЕ ДАРОВАНЕ СРПСКЕ ЗАСТАВЕ С КРАЈА XIX ВЕКА (ЗБИРКА ЗАСТАВА ВОЈНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ)

Сажељак: Циљ рада јесте да покаже заставу као израз културно-историјских стремљења једног политичког тренутка. Спомен-заставе, тзв. „Лозничанка” и „Рудничанка”, као поклон ових општина кнезу Милану Обреновићу поводом стицања пунолетства августа 1872. године, у сагласју су са пробуђеним надама да ће кнез наставити политику својих претходника у коначном истеривању Османлија са Балкана. Заставе представљају и својеврсна ремек-дела примењене уметности, што их чини занимљивим за проучавање ове области. На платну доминирају тзв. гесло (девиза) и лик светитеља на другој страни, који су имали улогу снажења моралних и борбених капацитета у борбеним окршајима ка којима су упирани погледи.

Кључне речи: спомен-застава, гесло (девиза), уметнички занат, пунолетство, лик светитеља

Посматрано у тоталитету, историја српског народа обременена је периодима мноштва драматичних промена и дисконтинуитета. Процесуалност њеног бурног одвијања одражава се и на област војних застава, која представља тему текста. Војна застава представља једну поливалентну, многозначењску целину симбола и хералдичких знакова, здружених са нарочитим натписима, тзв. девизама (геслима). Ови симболи су мењали своје обличе, саобразно са многобројним унутрашњополитичким превирањима и напетим процесима у Србији XIX и прве половине XX века, слојевито изничући из раскошног културно-историјског наслеђа чак и средњег века.

Застава је представљала омиљен плен у ратним операцијама, а саздана је од пропадљивог текстилног материјала. Наведено објашњава постојање све мањег броја сачуваних оригиналних војних застава, задирући у даљу прошлост. Војна застава јесте симбол припадности, части, те чврсте унутрашње интегративности и стамене кохезивности јединице, или брода. Носилац је честих колективних одликовања за заслуге читаве јединице.

Њен губитак, у етичком смислу, представља каљање образа јединице, исто као што се заплена непријатељске заставе сматра постигнућем. Дакле, верност према војној застави, јесте света дужност сваког војника. Према П. Скоку, порекло речи „застава”, изводи се из глагола: „заставити се”, са значењем које указује не само на заустављање, него упућује и на колац који се пробадао у земљу на којој се налази платно (стијег). Следствено томе, по истом аутору, термин „стег” („стијег”), прасловенског је порекла, са основним значењем: „колац”, „батина”, „грета”, и, доцније, током времена, са значењем: „застава”, „барјак”.¹

Војне заставе се јављају још у првим ратничким акцијама током Првог српског устанка, мењајући се у односу на степен стицања државне независности, и реконструишући слику, већ на основу своје иконографске структуралне композиције, о токовима, појавама и процесима, не само на плану фактографске (догађајне), него и динамичне друштвено-политичко економске, те културно-духовне објективне стварности у српској држави и друштву XIX века. Наиме, поједине заставе биле су поклон истакнутим српским државницима и представљају права ремек дела примењене уметности, те поред значајне историјске, поседују и културолошко-уметничку вредност.

Војне заставе се јављају још у првим ратничким акцијама током Првог српског устанка, мењајући се у односу на степен стицања државне независности, и реконструишући слику, већ на основу своје иконографске структуралне композиције, о токовима, појавама и процесима, не само на плану фактографске (догађајне), него и динамичне друштвено-политичко економске, те културно-духовне објективне стварности у српској држави и друштву XIX века. Наиме, поједине заставе биле су поклон истакнутим српским државницима и представљају права ремек дела примењене уметности, те поред значајне историјске, поседују и културолошко-уметничку вредност.

Збирка застава Војног музеја, до 1918. године, садржи две поклон-заставе које су дароване кнезу Милану Обреновићу поводом стицања његовог пунолетства, 10. августа 1872. године. Оне представљају истинска ремек-дела примењене

1 Petar Skok, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga treća* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973), 330.

уметности. Кнез се стицањем пунолетства, ослобађао туторства намесника те су се разгореле наде да ће нови кнез следити идеје кнеза Михаила, о дефинитивном протеривању Османлија са Балкана.

Међународни положај Србије био је све до 1878. године, одређен члановима 28. и 29. Париског уговора о миру из 1856. године. По том Уговору Србија је била у вазалном, трибутарном односу према Османском царству, с признатим самоуправним повластицама: независна унутрашња управа, слобода вере, законодавства, трговине и пловидбе. Њена улога у решавању Источног питања сматрана је истакнутом, без обзира на људске и материјалне снаге. Србија је, преко Источног питања, стекла одређену важност у међународном животу целе Европе. Својим геополитичким положајем, примером земље која се сопственом борбом ослободила и све више ослобађала туђинске власти, чврстим морално-политичким утицајем на још поробљене сународнике у другим земљама, и ослободилачким национално-револуционарним иницијативама, Србија је доминирала. Зато је имала политички значај као чинилац међународних односа у Европи.²

Кнез је овом приликом, тј. стицањем пунолетства, поред честитки које су му упутиле институције и појединци из читаве земље, добио и поклоне. Плејада сликара и уметника утиснула је свој уметнички печат на тим поклонима. Кнез је у двору примио депутације појединих општина и округа које су му уручиле поклоне. Рудничка и лозничка општина истицале су се са поклонима, међу којима се истичу две заставе назване касније по дародавцима – „Рудничанка” и „Лозничанка”. Нацрт за обе заставе израдио је тадашњи познати сликар и иконописац Никола Марковић,³ члан Српског ученог друштва, претече Српске академије наука и уметности.⁴

Обе заставе представљају поклоне Војном музеју од Војно-техничког завода у Крагујевцу, до којих је дошло у размаку од једне деценије – „Лозничанка” је поклоњена 1927, а „Рудничанка” 1937. године. Посебно се наглашава уметничка вредност ових застава у односу на друге примерке похрањене у Војном музеју.⁵ Обе заставе су добро очуване.

2 Владимир Стојанчевић, ур., *Историја српског народа VI* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 343–344.

3 Милан Кујунџић, „Гласник: Из уметничког света”, *Млада Србадија* бр. III–35 (1872): 558.

4 Српска академија наука и уметности, „Никола Марковић”, <https://www.sanu.ac.rs/clan/markovic-nikola/> (преузето 15. 8. 2023).

5 Анђелија Радовић, „Збирка војних застава – Знамења части”, *Одбрана*, Специјалан прилог – 130 година Војног музеја, Биографија народа, 1. август 2008, 44.

Повод за представљање ових застава лежи у недавном, недовољно обележеном, историјском јубилеју – 150 година од стицања пунолетства и преузимања пуне власти од стране кнеза Милана, владара под којим је Србија остварила пуну независност, као и овогодишња изложба у Галерији Војног музеја у Београду на којој су „Рудничанка” и „Лозничанка” представљене јавности.⁶ Изложба је представљала ретку прилику да се шира јавност упозна са овим експонатима, будући да они нису изложени у сталној поставци Војног музеја. Барјак руднички (за разлику од лозничког) поседује све елементе војничких застава дариваних војсци почев од четрдесетих година XIX века (Инвентарна књига Војног музеја III, инв. бр. 3865). С обзиром да је он пригодне природе, нешто је већих димензија од уобичајених. Димензије саме заставе износе 170 × 140 цм, траке су 120 × 13 цм, а оригинално копље има дужину од 200 цм.

Запажамо на застави и једну врсту претенциозне грандиозности у спољашњем сјају, будући да га красе помпезни детаљи и шљокице, не би ли се величао сјај и раскош. Централна слика приказује Други српски устанак, у циљу евокације прошлости која је требало да подстакне, борбом славних предака, тадашњи задатак корифеја Србије у процесу ослобођења. Застава је тробојна (црвено-плаво-беле боје), двострана, израђена од чисте свиле. С лица, уместо грба, у медаљону је сликана сцена договора о подизању Другог српског устанка. Кнез Милош је представљен као млад човек, у турском оделу, са чалмом на глави, сабљом о пасу и кубурама. У десној руци, он држи тробојни барјак, с крстом на врху копља. Око њега стоје ратници, сваки са оружјем о пасу и пушком у једној руци. Другу руку подигли су, у знак сагласности са вођом. Поред Милоша насликан је свештеник, такође са подигнутом руком. У позадини је чувени храст под којим је, по традицији, одржан скуп у Такову. Назире се и кубе цркве. Небо је представљено идилично суптилним колористичким тоналитетом, а на слици је једва видљив натпис: *Освешена на Преображение б. августа 1872*. Око слике представљене су маслинова и храстова грана, као делови српског грба, завршени машном, без круне. Гране и натписи око слике рађени су богато, златовезом. Изнад слике доминира поклич који се приписује кнезу Милошу: *Ево мене, а ејто вам рай с Турцима*. Испод тог гесла извезено је: *За славу*. Натпис под сликом гласи: *И слободу српску*. Гране су обавијене тракама, са именима покрајина: *Банат, Бачка, Хорватска, Славонија, Зетина, Црна Гора, Срем, Далмација, Сјара Србија, Херцеговина, Босна, Србија*. У два угла су смештене стилизоване, златовезом урађена гране, с крином и натписима: *Таково и 1815*. (година).

6 Маријана Јовелић, *Војне заставе код Срба од Првој српској устаника до краја Првој светској рату из збирки Војног музеја* (Београд: Војни музеј, 2023).

Друга страна заставе садржи у централном медаљону сликану икону Андреје Првозваног. Светац је представљен у природи, с косо положеним „Андрејиним крстом” иза леђа и златним ореолом око главе. Одежда му је зелена, а црвена хламида пребачена преко рамена. Натпис изнад представе свеца је везен

Слика 1. Аверс заставе Рудничанка
(фотографија: Документација Војног музеја)

Слика 2. Реверс заставе Рудничанка
(фотографија: Документација Војног музеја)

златом са текстом: *За славу*. Испод иконе налази се, такођем златовезан текст: *И слободу српску*. Делује као да су слово *И* и реч *слободу* спојени, грешком или намером. У два угла поновљен је мотив крина, уз кога стоје године 1858. и 1872, тј. година поновног доласка Обреновића на власт и година проглашења кнежевог пунолетства. Застава је опточена тракама (црвена, плава и бела), ресама од срме

и украсима од шљокица. На тракама је извезен златовезни текст са подацима о дародавцу, примаоцу дара и датумом. Натпис на црвеној траци гласи: *Народ окруџа рудничкој*; на плавој: *Предаје књазу Милану*; на белој: *10 авџусџи 1872*. Ако изуземо сувишне детаље у виду шљокица, ова застава представља задивљујуће леп пример предмета уметничког занатства и обликовања у Срба XIX века.⁷

Застава „Лозничанка” (Инвентарна књига Војног музеја III, инв. бр. 3864) је нешто мањих димензија од „Рудничанке”. Њене димензије износе 134 × 92 цм. Димензије траке су идентичне са мерама саме заставе. Дужина копља износи 200 цм. У односу на претходно описану заставу, украшена уметнички скромније израђеним симболима. Тробојка (црвено-плаво-беле боје), двострано урађена, је од чисте свиле и поседује на предњој страни представу двоглавог орла. Орао је везен срмом, са по једном круном изнад сваке главе. Уоквирује га стилизована грана винове лозе, на којој су у медаљонима грбови покрајина. Све је везено срмом. Полукружни натпис, који уоквирује доњу половину грба, гласи: *За славу и уједињење срџсџива, за славу Обреновића*.

Када је реч о поменутој застави, изнад иконе је натпис везен срмом: *Светџи Андреја Првозван*. Око иконе је истоветно везен мотив винове лозе у облику усправљеног правоугаоника. Натпис на тој страни заставе, извезен испод иконе, гласи: *За веру и оџачесџиво*. Застава је уоквирена траком и ресама од срме. Црвена и плава трака спојена су белом, у виду машине. Натписи на тракама везени су срмом и уоквирени мотивом винове лозе. Друга страна траке је без орнамената. Натпис на црвеној траци гласи: *Лозничка оџшџина срџском књазу Милану*, а на плавој: *М Обреновић IV 10. авџусџи 1872. џог*. Траке се завршавају ресама од срме.⁸

Лик Светитеља Андреја Првозваног често се налазио на српским заставама из три разлога:

1. На дан Св. Андреја Првозваног, Карађорђева војска је први пут ушла у ослобођену београдску варош 1806. године, за време Првог српског устанка;
2. Празник Св. Андреја Првозваног јесте дан када су Обреновићи по други пут дошли на власт, на Светоандрејској скупштини одржаној 1858. године;
3. Овај светитељ је слава Карађорђевића, односно заштитник куће Карађорђевић, дакле има посебан значај за обе српске нововековне династије.

7 Драгана Самарџић, *Војне засџаве Срба до 1918. џодине* (Београд: Војни музеј, 1983), 89; Драгана Самарџић, *Сџаре засџаве у Војном музеју* (Београд: Војни музеј, 1993), 8, 21; „Збирка војних застава – Знамења части”, 1. 8. 2008, 44.

8 *Војне засџаве Срба до 1918. џодине*, 1983, 90; *Сџаре засџаве у Војном музеју*, 1993, 22; „Збирка војних застава – Знамења части”, 1. 8. 2008, 44.

На српским заставама из XIX века налази се прегршт светитеља. Ту су Св. Алимпије, Св. Ђорђе, Св. Спиридон, али тек Уредбом из 1906. године,⁹ допуњеној Уредбом из 1908. године,¹⁰ увођењем унифицираних пуковских застава, долази до једне врсте унификације и лика светитеља на војним, српским знамењима. Тај лик постаје Св. Андреја Првозвани. Он је, за разлику од других светитеља

Слика 3. Аверс заставе *Лозничанка*
(фотографија: Документација Војног музеја)

Слика 4. Реверс заставе *Лозничанка*
(фотографија: Документација Војног музеја)

9 Војно министарство Краљевине Србије. *Уредба о засијавама наше војске* (Београд: Службени војни лист, бр. 32, год. 26, 2. децембар 1906), 683.

10 Војно министарство Краљевине Србије. *Уредба о засијавама наше војске са изменама и дојунама Ф/Б. Бр. 3651* (Београд: Службени војни лист, бр. 14, год. 28, 26. мај 1908), 283.

представљен чио, ведар и мио. Можда су тадашње владајуће структуре управо на тај начин желеле да нагласе свој активизам, оптимистичну ноту и позитиван став у настојању да се коначно истисне отомански елемент са Балкана, једном здруженом и енергичном акцијом балканских народа, облагорођеном подршком светитеља и хришћанске вере. Такође, светитељ је био драгоцен сподружник са духом предака који је оплемењивао јунака у боју.

Обе описане заставе биле су изложене на изложби Војног музеја, под називом *Војне заставе код Срба од Првој српској устанци до краја Првој светској рати, из Збирки Војног музеја*, уприличеној поводом прославе Дана Војске Србије. Изложба је била отворена у Галерији Војног музеја, 21. априла 2023. године, поводом обележавања Дана Војске Србије. Бројни извештаји са изложбе сведоче о значајном печату којим су „Лозничанка” и „Рудничанка” обележиле догађај.¹¹

Војна застава представља искључиво војнички симбол. Она је симбол колективног духа и акције јединице, али, нарочито у XIX веку, војна застава је била обогачена елементима који су је чинили својеврсним уметничким делом. Овде је реч о геслу, или девизи, натпису на застави, ликовима светитеља, као и флоралним и вегетабилним елементима који су красили платно, најчешће израђено од чисте свиле. Ови елементи су, по нашим претпоставкама, имали конкретан циљ да оснаже морал и борбени дух ратника, те да их одбродује да смело и стамено крену у бој и да се у ратничким акцијама ухвате у ковитлац са непријатељем. Готово на свим геслима (девизама), налази се слоган: *За Ошчасиво*. Тиме је провејавао дух патриотизма у срцима јунака и наглашаван курс српске борбе, који је био усмерен увек ка ослобођењу Отаџбине.

Флорални и вегетабилни мотиви су били метафора естетског доживљаја који је хранио ратнички дух српског војника. Поред тога, војсковође су се дичиле и поносиле заставом, као националним знамењем, и било им је стало да оно буде што импресивније израђено. Она је представљала њихово благо када крену у рат. Будући да су се мењале династије, неретко су се преиначавале заставе и војни симболи, и владајуће куће као да су се утркивале у томе која ће имати гиздавију, раскошнију и репрезентнију заставу. Стога, безмало смо потпуно у праву када кажемо, да је застава занимљива за проучавања не само војним структурама, него и марљивим прегаоцима на пољу музеологије и примењене уметности.

11 Radio-televizija Vojvodine. „Vojne zastave kod Srba od Prvog srpskog ustanka do kraja Prvog svetskog rata – izložba u Galeriji Vojnog muzeja”, https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/vojne-zastave-kod-srba-od-prvog-srpskog-ustanka-do-kraja-prvog-svetskog-rata-izlozba-u-galeriji-vojnog-muzeja_1438283.html (преузето 11. 8. 2023).

Литература и електронски извори

1. Војно министарство Краљевине Србије. *Уредба о заставима наше војске*. Београд: Службени војни лист, бр. 32, год. 26, 2. децембар 1906, 683.
2. Војно министарство Краљевине Србије. *Уредба о заставима наше војске са изменама и дојунама Ф/Ђ. Бр. 3651*. Београд: Службени војни лист, бр. 14, год. 28, 26. мај 1908, 283.
3. Јовелић, Маријана. *Војне заставе код Срба од Првој српској устаника до краја Првој светској рати из збирки Војног музеја*. Београд: Војни музеј, 2023.
4. Кујунџић, Милан. „Гласник: Из уметничког света”. *Млада Србадија* бр. III–35 (1872): 558–560.
5. Radio-televizija Vojvodine. „Војне заставе код Срба од Првог српског устаника до краја Првог светског рата - изложба у Галерији Војног музеја”. https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/vojne-zastave-kod-srba-od-prvog-srpskog-ustanka-do-kraja-prvog-svetkog-rata-izlozba-u-galeriji-vojnog-muzeja_1438283.html (преузето 11. 8. 2023).
6. Радовић, Анђелија. „Збирка војних застава – Знамења части”. *Одбрана*, 1. август 2008, Специјалан прилог - 130 година Војног музеја, Биографија народа, 43-44.
7. Самарџић, Драгана. *Војне заставе Срба до 1918. године*. Београд: Војни музеј, 1983.
8. Самарџић, Драгана. *Старе заставе у Војном музеју*. Београд: Војни музеј, 1993.
9. Skok, Petar. *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga treća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
10. Српска академија наука и уметности. „Никола Марковић”. <https://www.sanu.ac.rs/clan/markovic-nikola/> (преузето 15. 8. 2023).
11. Стојанчевић, Владимир, ур. *Историја српског народа V/1*. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.

Marijana Jovelić

The Military Museum, Belgrade

marijanajovelic74@gmail.com

**STUDY CONTRIBUTION OF TWO DONATED SERBIAN FLAGS
FROM THE LATE 19TH CENTURY (FLAGS COLLECTION OF THE
MILITARY MUSEUM IN BELGRADE)**

Summary

In this work, we have described two significant memorial flags presented to Prince Milan Obrenović as gifts on the occasion of attaining adulthood on August 10, 1872. The first flag, known as „Lozničanka“ (Inventory No. 3864), was a gift from the citizens of Loznica to the prince, while the second flag, „Rudničanka“ (Inventory No. 3865) was a gift from the people of Rudnik to Prince Milan Obrenović. The importance of this study extends beyond a mere description of the objects, as it examines them in the context of the cultural-historical circumstances of that moment. The work delves into a time when hopes were rising that, with the coming of age of Prince Milan and liberation from the tutelage of the Regency, there would be a renewed commitment to continue the struggle against the Ottomans, aiming for their ultimate expulsion from the Balkans. Prince Mihailo Obrenović also shared this vision. The slogans, mottos, and inscriptions on the flags, along with inspirational figures like St. Andrew the First-Called, serve as evocations of past times meant to inspire a stronger sense of combativeness. The past and motifs from legends are subtly employed to stimulate Serbia's liberating mission in the most delicate manner possible. Additionally, the mentioned flags represent unique masterpieces of artistic craftsmanship and applied arts of that era, making them interesting subjects for study from that perspective. The flags, as gifts to the Military Museum from the Military-Technical Institute in Kragujevac in 1927 and 1937, respectively, represent unique artifacts within the Flags Collection of the Military Museum, specifically focusing on flags dating back to 1918.

Keywords: memorial flag, slogan (motto), artistic craftsmanship, coming of age, figure of a saint

Примљен: 14. 9. 2023.

Прихваћен: 24. 10. 2023.

Стручни рад

UDK: 069.5:796/799(497.113)

COBISS.SR-ID 134052105

Љиљана Костић

Музеј Војводине, Нови Сад

ljiljana.kostic@muzejvojvodine.org.rs

Марко Ушћебрка

Музеј Војводине, Нови Сад

ЗБИРКА ИСТОРИЈЕ ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ И СПОРТА У ВОЈВОДИНИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Сажељак: У овом раду представљен је историјат једне збирке унутар музеја комплексног типа. Збирка спорта о којој је реч је једна специфична збирка која због своје тематике обухвата различите, како спортове тако и реквизите који су саставни део тих спортова. Поред чувања од заборава тих предмета она такође чува и једну идеју и развој те идеје, а то је шта је спорт некада представљао људима, како учесницима тако и посматрачима, и колики је пут прешао од обичне разоноде до високо професионалног аспекта друштва. Преко спорта ми можемо у великој мери да данас добијемо слику како једно друштво изгледа и ка чему оно стреми. Као најзанимљивији делови збирке у овом раду биће представљени предмети пансловенског покрета као што је Соколство и предмети са Олимпијских игара у Берлину 1936. године, које слободно можемо сматрати „првим правим модерним” Олимпијским играма.

Кључне речи: збирка спорта, спорт, предмети, Соколство, Олимпијске игре

Музеј Војводине је музеј комплексног типа, у чијем саставу се налазе одељења из историје, историје уметности, етнологије, археологије, нумизматике итд. Као музеј који обједињује различите научне и културне бранше, налазе се и различите збирке предмета које се чувају унутар саме установе. Једна од тих збирки је и Збирка историје физичке културе и спорта у Војводини, или

скраћено Збирка спорта. Та збирка представља део одељења за Старију и културну историју. За њен настанак везује се 1974. година.

У тренутку када се јавила идеја да се у Историјској радној јединици оснује одсек везан за историјат физичке културе и спорта у Војводини, такав одсек је већ постојао у оквиру Спортског института Војводине. Крајем 1973. године одлучује се да се такав одсек формира у Војвођанском музеју. До 1974. године посебним уговором регулисана је интеграција укупне архивске, књишке и музејске грађе Спортског музеја Војводине са Војвођанским музејом. Од 1974. сви фондови и музејске збирке прикупљани деценијама на подручју Војводине и шире, чувају се у Војвођанском музеју.

Први кустос у одсеку био је историчар Ратомир Врањешевих. На тој позицији он остаје све до 1979. године, када га наслеђује некадашњи директор Војвођанског музеја Милан Вранић, такође историчар. Ратомир Врањешевих тада прелази за кустоса одсека за историју XIX и XX века, а 1985. године Милана Вранића замењује Јован Пауновић, још један историчар. Године 1992. Историјски Музеј Војводине (некадашњи Музеј Социјалистичке револуције) сједињује се са Војвођанским музејом у Музеј Војводине и тада одсек за Историјат физичке културе постаје Збирка за историју физичке културе и спорта у Војводини о којој брине кустос Јован Пауновић, све до 2019. године, када одлази у заслужену пензију.

Када је у питању сама Збирка спорта она садржи широк дијапазон предмета из историје различитих спортова: плакате, легитимације, спортске предмете, разне часописе, књиге спортске тематике итд. За овај рад издвојили смо предмете из Соколства и са Олимпијских игара из Берлина 1936. године. Описом тих предмета желимо да представимо онај лепши део посла кустоса, који чини директан контакт са можда занемареном, али свакако не заборављеном историјом.

Историјат соколства

Соколски покрет је настао у Прагу 1862. године као вид буђења националне свести Чеха у оквиру Хабзбуршке монархије. Оснивач првог Соколског друштва био је историчар уметности Мирослав Тирш који је, заједно са Јиндрихом Фигнером и Емануелом Тонером, покренуо удружење које је пропагирало јачање националног идентитета Чеха путем гимнастике и атлетике, али и других спортова. Емануел Тонер предложио је да организацију назову *Сокол* зато што је у словенским народним песмама ова птица представљала синоним за јунаштво и племенитост.

Жеља за независношћу од германизоване културе Хазбуршке монархије довела је до велике популарности Соколског покрета међу Чесима. Занесени пансловенским идејама, концепт соколства су веома брзо преузели и други словенски народи који су живели на територији Хазбуршког царства. Утицај Сокола јавио се и у другим земљама где је постојала словенска дијаспора, попут САД, Бразила, Француске, па чак и Кине. Словенски народи су путем соколског покрета доживели националну ренесансу, борећи се за очување националног идентитета, а против вишевековне германизације.

Пропагиране су крилатице попут *Једнакост, хармонија, брајствиво* и *У здравом телу здрав дух*. Соколски покрет је уједно био и национални покрет и спортска организација. Соколи су међу првим организацијама које су отворено подстицале једнакост жена и мушкараца, као и верску толеранцију. Жене су сматране равноправним члановима, а Соколи су се међусобно називали браћом и сестрама. Соколство је превасходно пропагирало аматерски спорт, где врхунски резултати нису били крајњи циљ.

Соколи су били удружење свих узраста, од школских дана до касног доба.¹ Централна манифестација Соколства је био слет. Термин *слет* изабран је зато што је на словенским језицима значио груписање птица у лету. Слет је најзначајнија соколска манифестација, смештена на слетишту, стадиону квадратне основе са трибинама. Том приликом је у кореографисаним и синхронизованим вежбама учествовало на хиљаде Сокола. У XIX веку спорт је постао један од најзначајнијих и најмоћнијих друштвених обичаја, па самим тим и инструмент политичке борбе, добивши свој епилог у XX веку.²

По завршетку Првог светског рата словенски народи су добили своје независне државе: формиране су Чехословачка, Пољска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (касније преиманована у Југославија). Соколство је доживело своје *златно доба* током међуратног периода, поставши део масовне популарне културе. Крајем тридесетих година XX века јачање националистичких и десничарских организација, као и успон тоталитарних режима, довели су соколска друштва у сукоб са бројним организацијама тог типа, па чак и са Римокатоличком црквом, али, с друге стране, повремено и са Комунистичком партијом. Промена на политичкој сцени Европе, која је уследила после Другог светског рата, проузроковала је укидање Сокола у Југославији, Пољској и Чехословачкој.

1 Nikola Žutić, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941* (Beograd: Angotrade, 1991), 20–22.

2 Ante Brozović, ur., *Sokolski zbornik* (Beograd: Grafički umetnički zavod „Planeta”, 1934), 257–258.

Соколство код нас

Прво соколско друштво код Срба је основано 1891. године у Краљевини Србији. Што се тиче Срба који су живели у Аустроугарској, они су прво заједно са Хрватима били део Хрватског соколског друштва које је основано 1874. године, да би 1904. године формирали своје под називом Српски Соко.

Као што је већ речено златно доба Соколства код нас јесу свакако двадесете и тридесете године XX века. Након завршетка Другог светског рата и доласка комуниста на власт Соколска друштва се укидају, али тај покрет наставља да живи кроз своје чланове који сада формирају ново спортско друштво под називом *Партизан*.

Одређени модели Соколског деловања су се задржали и у послератној Југославији. Тако је, на пример, предаја штафете Јосипу Брозу Титу, популарније названа *Титова штиафетиа*, своје почетке имала у Соколском покрету. Те прве Соколске штафете су дариване престолонаследнику Петру II Карађорђевићу. Такође су и Соколски слетови послужили као модел за прославу Дана младости.

Што се тиче Соколства у Војводини, оно своје корене налази још 1866. године када је Лаза Костић на скупштини Уједињене омладине српске указао на здравствени статус народа и као најбоље и најефикасније средство предложио оснивање организација за гимнастичко вежбање. Након скупштине у Кикинди 1870. године Лаза Костић, заједно са Миланом Јовановићем – Батутом и Јованом Јовановићем Змајем, 1872. године оснива *Прву новосадску јахачку, веслачку и ватропјасачку заједницу*. Предложено је да се она зове *Соко*.³

Што се тиче званичне Соколске организације у Војводини, прва се формира 19. јануара 1904. године у Сремским Карловцима под настојањем др Лазе Поповића.⁴ Када је избио Први светски рат 28. јула 1914. године укидају се сва Соколска друштва и генерално било шта што има у конотацији српског у Аустроугарској монархији.

Након завршетка Првог светског рата и формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године, креће тзв. *златно доба* Соколских организација на целој територији новоформиране државе. Формирају се и организације које обухватају више Соколских друштава и оне су се звале *Жује*.

3 Звездан Савић, „Соколски покрет у Србији од 1903 до 1945” (докторска дисертација, Факултет физичке културе у Нишу, 2004), 67.

4 Жарко Димић, *Сјоменица карловачкој Сокола 1904–2014* (Прометеј: Сремски Карловци, Нови Сад, 2014), 27.

Тако смо имали *Соколску жују Нови Сад*, чији је први старешина био Живко Бајазет, којег наслеђује адвокат др Игњат Павлас, који је на том месту остао све до 1941. године, тачније до избијања Другог светског рата. Такође је постојала и *Банатска соколска жуја*.

Тај период између два светска рата би могли поделити на период током постојања Краљевине СХС и период постојања Краљевине Југославије. Период од 1918. до 1929. године представља омасовљивање Соколских друштава и значајно повећање физичке активности кроз сама Соколска друштва, како за њене чланове тако уопштено за све грађане Краљевине СХС. Најзаступљенији спорт је била гимнастика. Соколска друштва, наравно уз помоћ тадашње државе, подстичу изградњу различитих спортских објеката, као што су Соколски домови и стадиони на којима би се одржавала најзначајнија Соколска манифестација - слет.

Након диктатуре коју уводи краљ Александар Карађорђевић, 6. јануара 1929. године и преименовања Краљевине СХС у Краљевину Југославију, почиње нова фаза развоја сада Југословенског, а самим тим и Војвођанског соколства. Оно се огледало првенствено у повећању чланова Соколског друштва, али и смањеном квалитету теловежбе, што је самим тим довело до благог урушавања вредности саме организације. Међутим, то свакако није био разлог за званични нестанак Соколства код нас. Његов крај је започет почетком сукоба са Немачком, 6. априла 1941. године. Након дефинитивног доласка комуниста на власт 1945. године и званично се укида Соколски покрет код нас. Чланови Соколских друштава прелазе у нови покрет који се сада зове *Партизан* и ту настављају своје функционисање у нешто другачијем, али веома сличном облику.

Соколски предмети у Збирци спорта

Једна од најзаступљенијих група предмета унутар саме збирке јесу предмети везани за Соколски покрет. То су плакати, позивнице за балове које организују Соколска друштва, спортска опрема, свечана одећа, фотографије итд.

Овом приликом ћемо навести и представити неке од најбитнијих предмета:

– Панталоне (Слика 1), димензија 50 × 36 цм. Соколске панталоне за вежбање (тамно плаве), памучне, носиле су се уз атлетску белу мајицу. Око струка је нашивен текстилни каиш црвене боје (ширине 4 цм) украшен са две траке. Причвршћивао се металном копчом (са унутрашње стране) и са још две мање копчице како слободан крај не би висио. Панталоне су од дебљег материјала (служиле су за вежбе у дворани) и шивене су мало шире од летњих.

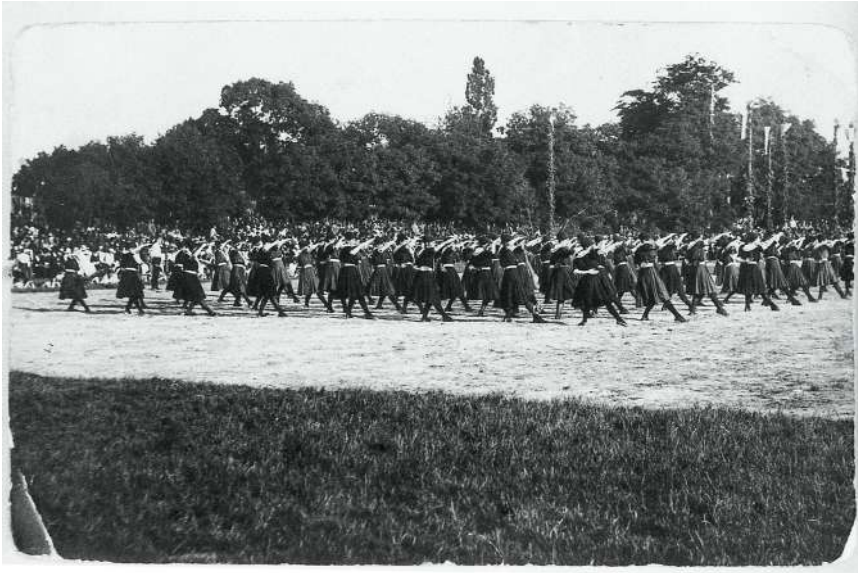
Слика 1. Соколске панталоне
(фотографија: Документација Музеја Војводине)

– Мушка соколска капа типа шајкаче (Слика 2), од црне чоје са црвеним теменом. Димензије су 26×9 цм. На врху преврнутог дела украшена је траком од црног сатена са седам редова украсног штепа. Унутрашњост капе опшивена је црним платном (имитација коже) ширине 2,5 цм и поставом такође од црног платна. На капи је са предње стране соколски амблем који се носио на капи и остатак пера који недостаје. Амблем је кожног облика од текстила (рипс) у бојама југословенске заставе. Преко амблема је метална значка која представља испреплетена украсна слова: СОКОЛ и плаво поље на амблему.

Слика 2. Мушка соколска капа
(фотографија: Документација Музеја Војводине)

- Фотографија соколског слета у Новом Саду, снимљена 1919. године (Слика 3). Аутор је Прокоп Панић. Димензије су $13,5 \times 9$ цм. Црно-бела фотографија са Соколског слета одржаног у Новом Саду, 28. јуна 1919. године, поводом југословенског Соколског Сабора. На фотографији се у првом плану виде соколице приликом слетовне вежбе (са шареним тракама), док се уочава и део трибина са публиком. Фотографија је рађена у форми разгледнице.

Слика 3. Соколски слет у Новом Саду 1919. године
(фотографија: П. Панић)

Историјат Олимпијских игара до 1936. године

Модерне Олимпијске игре су први пут одржане 1896. године у Атини, Краљевина Грчка. Њихов најзначајнији иницијатор био је барон Пјер де Кубертен, који је две године пре Олимпијских игара у Атини, 1894. године, основао Међународни Олимпијски Комитет (МОК). Одлучено је да се Олимпијске игре одржавају сваке четврте године. Тако су домаћини редом били Париз (1900), Сент Луис (1904), Лондон (1908), Стокхолм (1912), да би услед Првог светског рата (1914–1918), биле прескочене 1916. године. Након Првог светског рата прве следеће Олимпијске игре су одржане 1920. године у Краљевини Белгији, у Антверпену. После тога је Париз по други пут био организатор 1924. године, затим Амстердам 1928, па Лос Анђелес 1932. године. Домаћин Олимпијских игара 1936.

године изгласан је пет година раније, тачније 1931. године, када је Берлин однео победу испред Барселоне.⁵

Олимпијске игре у Берлину 1936. године

Берлин је био изабран за домаћина Олимпијских игара још 1916. године, али је Први светски рат то одложио за, испоставиће се, две деценије. У тренутку када је Берлин изабран за град у коме ће се одржати Олимпијске игре, Немачка или како се тада још популарно називала *Вајмарска Рејпублика*, представљала је симбол мултикултуралности Европе. То се, на жалост већине, мења након избора 1932. године где Националсоцијалистичка радничка партија (НАСДП), или скраћено Нацистичка партија, побеђује и самим тим уздрмава темеље Вајмарске републике. Врхунац долази 30. јануара 1933. године, када председник Паул фон Хинденбург одређује вођу Нацистичке партије, Адолфа Хитлера, за канцелара. С обзиром да је Хинденбург већ следеће године, 1934, преминуо у 87. години, Хитлер се одлучује да споји места канцелара и председника те тако постаје фирер. Да би још више учврстио своју власт, тачније да би се додворио војничкој клици, 30. јуна 1934. покреће операцију *Ноћ гуњих ножева*, којом је практично уништио своју паравојну формацију СА, и њеног вођу Ернста Рема.⁶

У марту 1936. године Адолф Хитлер је одлучио да се коцка и да са само три хиљаде војника изврши окупацију Рајнске области. У том периоду Французи и Енглези покушавају да избалансирају дипломатске односе у Европи у нади да ће се избећи већи сукоб као што је био Први светски рат. Ту ситуацији су искористили како Мусолинијеви фашисти (окупација Абисиније, данашње Етиопије 1935. године), тако и Хитлерови нацисти (дефинитивна окупација Рајнске области).

У таквој атмосфери долазе Олимпијске игре у Берлину. Министар за пропаганду у нацистичкој Немачкој, Јозеф Гебелс, уводи новину: по први пут се емитују директни телевизијски преноси и ангажује филмска екипа ради снимања пропагандног филма о самим спортистима учесницима Олимпијаде. Оваква идеја је имала за циљ да поправи имиџ како нациста, тако и саме Немачке.

Снимање филма је поверено тада младој и амбициозној редитељки Лени Рифенштал. Након две године монтирања материјала добијен је филм „Олимпија”. Иако су у Немачкој на снази, од 1935. године, били расистички закони, током игара су они привремено суспендовани. За ове Олимпијске игре олимпијска бакља се први пут преносила као штафета, па је тако на путу до Берлина

5 Đorđe Perišić, *100 godina na Olimpijskim igrama 1912-2012* (Београд: Службени гласник, 2014).

6 Чедомир Попов, *Ог Версаја до Данцига* (Београд: Нолит, 1976).

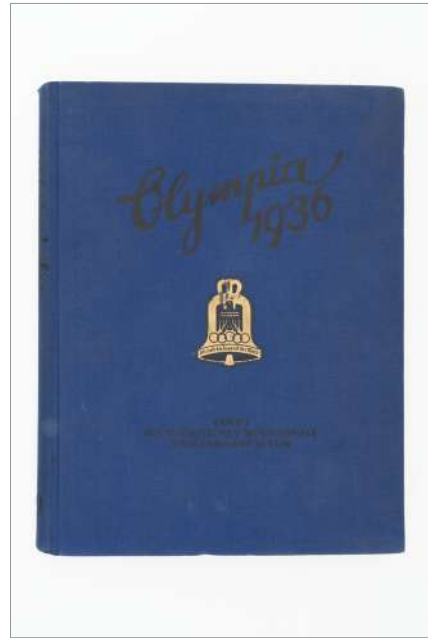
прошла и кроз Краљевину Југославију. Само олимпијско село у којем су били смештени спортисти било је највеће до тада, као и број држава учесника и самих спортиста. Што се тиче спортиста који су представљали Краљевину Југославију, што у мушкој и женској конкуренцији, само је Словенац Леон Штукељ узео једну сребрну медаљу.⁷

Предмети из збирке спорта са Олимпијских игара у Берлину

Збирка спорта у Музеју Војводине обилује предметима са различитих спортских и других дешавања везаних за спорт. Неке од највреднијих експоната представљају предмети са Олимпијских игара из Берлина 1936. године. Међу тим предметима су олимпијска бакља, легитимације учесника, званични фото-албуми као и реплика медаље.

Слика 4. Олимпијска бакља
(фотографија: Документација Музеја
Војводине)

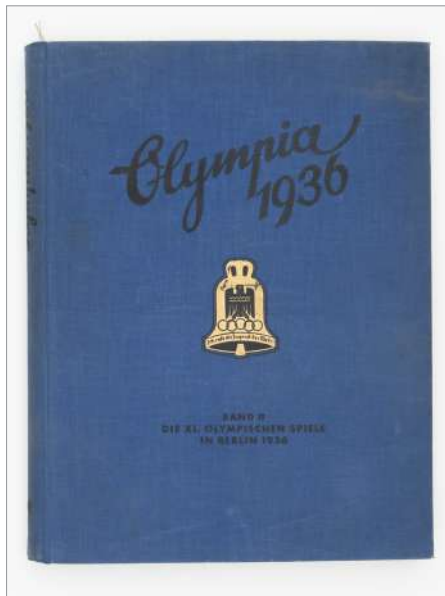

Слика 5. Фото-албум са Олимпијских
игара у Берлину I (фотографија: До-
кументација Музеја Војводине)

7 Jovan Tanurdžić, *Od Atine 1896. do Atine 2004* (Novi Sad: Dnevnik Vojvodina press, 2004); Michael Balfour, *Propaganda in War 1939–1945: Organisations, Policies, and Publics in Britain and Germany* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979).

Олимпијска бакља симболизује претечу „вечно” горућем олимпијском пламену. На њој је олимпијски пламен преношен са Олимпије из Грчке до њеног следећег одредишта. У овом случају то је био Берлин у Немачкој. Ова олимпијска бакља (Слика 4) коју поседује Музеј Војводине и део је збирке спорта, је на свом путу од Грчке до Немачке прошла и кроз нашу тадашњу државу, Краљевину Југославију. Прво је дошла у главни град Београд да би потом била и у Новом Саду, пре него што је стигла до Будимпеште. Сама бакља је дугачка 45 цм а широка, на различитим деловима, 5,9 и 16 цм. Прављена је од кованог метала и картона. Сам начин паљења се заснивао на принципу магнезијумског пуњења.

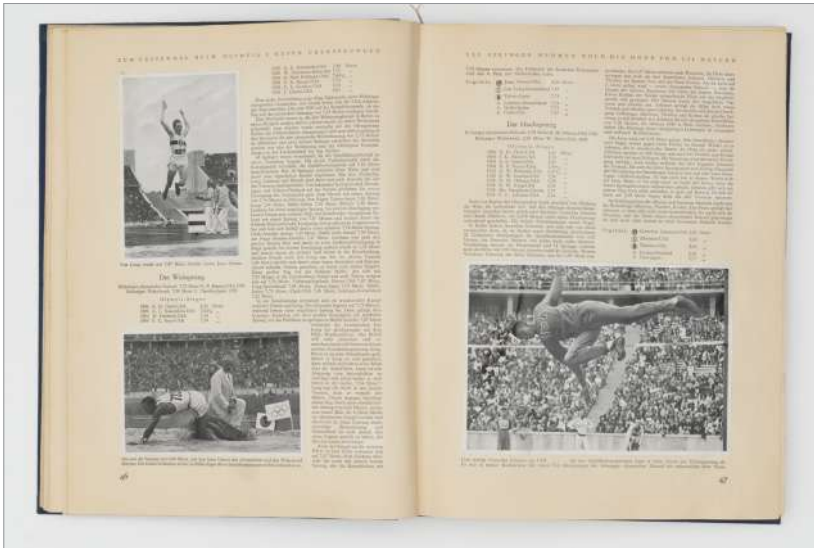
Уз олимпијску бакљу ту су и два оригинална фото-албума (Слика 5 и 6), писана на немачком.

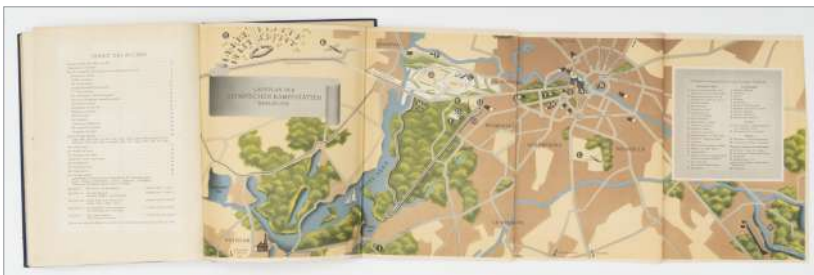
Слика 6. Фото-албум са Олимпијских игара у Берлину II
(фотографија: Документација Музеја Војводине)

Албуми, поред фотографија, садрже и текстуални део посвећен историјату Олимпијских игара све до Берлина 1936. године, као и о самим Олимпијским играма у Берлину (Слика 7).

Димензија су дужина 31 цм и ширина 23 цм. Албуми су сачињени од картона и папира који су лепљени. Један албум има 127 страница са мапом олимпијског села (Слика 8), док други има 165 страница.

Слика 7. Унутрашњост фото-албума са Олимпијских игара у Берлину (фотографија: Документација Музеја Војводине)

Слика 8. Мапа Олимпијског села из фото-албума из 1936. године (фотографија: Документација Музеја Војводине)

Реплика медаље са Олимпијских игара у Берлину је црне боје. На аверсу (Слика 9) се налази антички спортиста, а изнад њега натпис на немачком језику *XI OLYMPIADE BERLIN 1936*.

На реверсу је орао са олимпијским круговима испод његових канци. Димензије су: дужина 7 цм и ширина 7 цм.

Спорт као вероватно најважнија и свакако најзаступљенија грана забавног карактера људског живота несумњиво заслужује и свој одељак у оквиру једног музеја. Његов историјат и начин на који је обликовао будућа поколења, па и већ формиране личности јесте од непроцењивог значаја за развој свести човечанства

у периоду од друге половине XIX века па све до данас. Спорт је игра, коју играли било аматерски, рекреативно или професионално утиче на наш однос према свим сферама живота. Тако су, на пример, чланови Соколских организација поред тога што су добијали припадност одређеној групацији, добијали и осећај важности који су касније могли да пренесу и у другачију организацију након укидања Соколства.

Слика 9. Аверс реплике медаље са Олимпијских игара у Берлину (фотографија: Документација Музеја Војводине)

Слика 10. Реверс реплике медаље са Олимпијских игара у Берлину (фотографија: Документација Музеја Војводине)

Што се тиче самих Олимпијских игара у Берлину 1936. године оне су увеле нове стандарде како се требају организовати тако велике спортске манифестације, ако се жели да оне прођу у најбољем могућем реду, како за гледаоце тако и за учеснике. Иако су оне имале за сврху да један, на жалост злогласни режим, прикажу на најбољи могући начин, што су на концу и успеле, не мења чињеницу да су у први план избили спорт и спортисти. Кустос који има ту срећу да благо осети одређени сегмент историје у својим рукама, може се сматрати почаствованим, јер ништа не може да замени осећај усхићења када постанете свесни да је та историја коју читате сада постала нешто што видите и додирујете. Унутар саме Збирке спорта постоји још много таквих историјских прича које нам предмети који се чувају могу испричати, само ми морамо да се потрудимо да их видимо и испричамо на прави начин, јер они ништа мање нису ни заслужили.

Литература

1. Balfour, Michael. *Propaganda in War, 1939–1945: Organisations, Policies, and Publics, in Britain and Germany*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979.
2. Brozović, Ante, ur. *Sokolski zbornik*. Beograd: Grafički umetnički zavod „Planeta”, 1934.
3. Димић, Жарко. *Споменица Карловачкој сокола*. Сремски Карловци, Нови Сад: Прометеј, 2016.
4. Žutić, Nikola. *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*. Beograd: Angotrade, 1991.
5. Perišić, Đorđe. *100 godina na Olimpijskim igrama 1912 – 2012*. Beograd: Službeni glasnik, 2014.
6. Попов, Чедомир. *Og Версаја до Данција*. Београд: Нолит, 1976.
7. Савић, Звездан. „Соколски покрет у Србији од 1903 до 1945”. Докторска дисертација, Факултет физичке културе у Нишу, 2004.
8. Tanurdžić, Jovan. *Od Atine 1896. do Atine 2004*. Novi Sad: Dnevnik Vojvodina press, 2004.

Ljiljana Kostić

Museum of Vojvodina, Novi Sad

ljiljana.kostic@muzejvojvodine.org.rs

Marko Ušćebrka

Museum of Vojvodina, Novi Sad

**COLLECTION OF THE HISTORY OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN
VOJVODINA OF THE MUSEUM OF VOJVODINA**

Summary

This paper presents the history of a complex museum collection. The sports collection presented is a specific collection that, due to its subject matter, includes various sports as well as props that are an integral part of those sports. In addition to keeping those objects from being forgotten, paper reflects preservation of ideas and the development of those ideas, which is what sport once represented to people, both participants and observers, and how far it has come from an ordinary pastime to a highly professional aspect of society. Today, through sports we can largely get a picture of what a society looked like and what it was striving for. As the most interesting parts of the collection, this paper will present items from a pan-Slavic movement such as Falconry and items from the Olympic Games in Berlin in 1936, which are considered as the „first real modern“ Olympic Games. Among the items that will be presented are training pants, photos more than a century old, a replica medal, original photo albums and the Olympic torch.

Keywords: The sports collection, sport, items, Falconry, Olympic Games

Translated by Ljiljana Kostić and Marko Ušćebrka

Примљен: 14. 9. 2023.
Прихваћен: 26. 10. 2023.
Прегледни рад
UDK: 069:655.41(497.11)“1954/2023“
069.5(497.11)
COBISS.SR-ID 134056713

Милена Недељковић
Музеј града Београда
milena.r.nedeljkovic@mgb.org.rs

ЛЕГАТИ КЊИЖЕВНИКА МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА 1954–2023. СА ПРЕГЛЕДОМ МОНОГРАФСКИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Сажетак: Музеј града Београда у 2023. години обележава јубилеј поводом стотину двадесет година од постојања Музеја. Његова структурално сложена организација, бројност збирки, разнородност предмета у њима, легати и музеји у саставу о којима се Музеј стара и презентује јавности, надахнуле су истраживаче и генерације запослених да изуче са различитих аспеката њихово постојање. Са првим записима о дародавцима, легаторима и колекционарима, са првим музејским поставкама, а за потребе презентовања широј читалачкој публици настали су стручи и научни радови за Годишњак Музеја града Београда (Годишњак града Београда). Са првом свеском Годишњака отпочиње развој богате музејске издавачке делатности. Захваљујући томе сачувани су драгоцени текстови о историјату града Београда и културним дешавањима у њему. Традиција излажења Годишњака града Београда траје готово седамдесет година, а поред њега издаваштво Музеја града Београда издало је преко четири стотине наслова у периоду 1954–2023. године. У раду је приказан преглед радова који се баве Легатима књижевника Бранимира Ћосића, Бранислава Нушића, и Иве Андрића.

Кључне речи: Бранимир Ћосић, Бранислав Нушић, Иво Андрић, Музеј града Београда, легати, дародавци, колекционари, Годишњак града Београда

Током 2023. године Музеј града Београда обележава стотину двадесет година од свог оснивања. Његов развој био је условљен политичким и друштвеним променама које су настајале у Београду. Структура Музеја града Београда је

сложена, поред великог броја збирки, легата и музеја који улазе у састав Музеја града Београда, у њему се одувек придавало важности делатности издаваштва. Као самостална служба, издаваштво се развијало од 1954. године, са првим бројем *Годишњака Музеја града Београда*, у коме је обрађена тема ослобођења Београда.¹ После свега четири броја излагања, преузео га је Народни одбор Града Београда, под именом *Годишњак града Београда*, јер је прерастао концепцијске оквира Музеја, с циљем да се у њему свестраније интерпретирају прошлост и савремена историја Београда.² Враћање публикације под окриље Музеја града Београда уследило је 17. априла 1968. године.³ Поред Годишњака, који и данас траје, музејско издаваштво је изнедрило опсежне монографије, каталоге изложби, збирки и легата, водиче, специјална издања, којима се разнородност предмета из колекција приближава јавности.

Музеј града Београда је редак пример музеја који се бави очувањем чак двадесет осам легата, који су формиран на различите начине,⁴ а који су распоређени по Збиркама.⁵ Збирка за историју књижевности, културу, просвету, науку и спорт која се налази у склопу Одсека за историју културе и уметности у целости је настала после 1945. године са идејом да на једном месту окупи стваралаштво истакнутих личности на пољу науке, књижевности и других области. У оквиру Збирке посебно су обрађени легати Бранимира Ћосића, Бранислава Нушића и Иве Андрића.

Лејати Бранимира Ћосића (1903–1934), новинара и писца је један од првих легата који су предати Музеју града Београда од 1947. године, када је преузет од Удружења књижевника Србије. Легат броји укупно 2.284 предмета. Састоји се од великог броја рукописа, докумената и фотографија, али се његов део налази и у другим установама културе, попут Народне, Универзитетске и Библиотеке града Београда, Библиотеке у Шапцу као и у приватним колекцијама.⁶

Иницијативу за формирање *Лејати Бранислава Нушића* (1864–1938) познатог српског писца и комедиографа је покренула ћерка Бранислава Нушића

1 Мирјана Мијаиловић, „Историјат и структура Музеја града Београда”, *Годишњак града Београда* бр. XLVII–XLVIII (2001): 327–356.

2 Иста, „Историјат и структура Музеја града Београда 2”, *Годишњак града Београда* бр. XLIX–L (2003): 403–427.

3 Исто.

4 А. Банковић, „Од приватне заоставштине до музејске збирке: проблем музеализације Легата Милана Злоковића у Музеју града Београда” (докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2021), 55–60.

5 Ангелина Банковић, „Легат у српској музејској пракси”, *Часопис Култура* бр. 167 (2020): 117–137.

6 Надежда Андрић, *Бранимир Ћосић у њисмима и докуменћима* (Београд: Музеј града Београда, 1973), 6–8.

(1864–1938), Гита Предић-Нушић. Она је упутила писмо Музеју града Београда 1956. године, изражавајући жељу да поклони радну собу свога оца, „која је до ситница сачувана још како је он у њој живео”,⁷ а да би очувала успомену на њега и сматрајући да ће се то најадекватније урадити ако „га широке народне масе познају и виде кроз његов интимни живот”.⁸ Музеј града Београда је 1958. године, поводом обележавања 30 година од Нушићеве смрти, организовао изложбу посвећену овом славном писцу и комедиографу. Том приликом је Гита Предић-Нушић Музеју позајмила поменути радну собу, а наредне године се обратила са још једним писмом и молбом да Музеј прими као поклон целу собу, приложивши комплетан списак предмета од којих се она састоји.⁹ Легат је инвентарисан и обрађен као самостална целина у оквиру Збирке за историју књижевности и културе и садржи 492 предмета, а поред предмета примењене уметности садржи и и многобројне књиге, фотографије, преписку, карикатуре, документа, прибор за писање и слично. После 1958. године је организовано више тематских изложби посвећених Браниславу Нушићу, а на основу Легата је објављен и каталог. Легат је делимично приказан и 1996. године на изложби „Уметничка дела у легатима Музеја града Београда”, коју је пратио истоимени каталог.¹⁰

Након смрти јединог српског нобеловца Иве Андрића (1892–1975), Задужбина Иве Андрића и Град Београд су пишчев лични фонд уступили Музеју града Београда у сврху оснивања Спомен-музеја Иве Андрића. Спомен-музеј је отворен 10. октобра 1976. године, на дан рођења писца, а годину дана после његове смрти. *Леіаїї Иве Андрића* је у Музеју инвентарисан као засебна целина, са 6.371 предметом, али подељен на више сегмената: библиотеку (укупно 4.511 књига, које су додатно подељене на личну библиотеку (3.373 књиге), Андрићева дела на српском (571), преводе на друге језике (495) и дела о Андрићу (72), фотографије (776 предмета) и остало (садржи намештај и предмете примењене

7 Писмо Гите Предић-Нушић упућено директору Музеја града Београда 20.7.1956; фасцикла Поклони и легати Музеју града Београда, АК 73, АА МГБ. Писмо је публикувано у: Даринка Томић, *Бранислав Нушић. Леіаїї Гїїє Прегїћ-Нушић* (Београд: Музеј града Београда, 1988), 9–10.

8 Исто.

9 Писмо Гите Предић-Нушић упућено Музеја града Београда 28.1.1959, документ бр. 220/1 од 12.3.1959; фасцикла Поклони и легати Музеју града Београда, АК 73, АА МГБ. Писмо је публикувано у: Даринка Томић, *Бранислав Нушић. Леіаїї Гїїє Прегїћ-Нушић* (Београд: Музеј града Београда, 1988), 11.

10 Неке од изложби које су представљене: „Нушић у ликовном делу”, Манакова кућа, 1976; „Легат Бранислава Нушића”, Изложбени простор МГБ у Улици кнеза Михаила 46, 1983; „Бранислав Нушић 1864–1938–1989”, Конак кнегиње Љубице, 1988; „Уметничка дела у легатима Музеја града Београда”, Конак кнегиње Љубице, 1996. Подаци преузети из архиве Центра за документацију Музеја града Београда.

уметности, преписку, лична документа, уметничка дела, рукописе, укупно 1.084 јединица).¹¹ Прва стална поставка је отворена на Андрићев рођендан 10. октобра 1976, а убрзо је објављен и водич.¹² Године 1988. је отворена нова стална поставка, а први водич је штампан нешто касније.

Прејлед монографских публикација о Лејанџима књижевника 1954–2023.

АНДРИЋ, Надежда. *Бранимир Ђосић у њимима и докуменџима*. Београд: Музеј града Београда, 1973. 377 стр., [30] стр. с таблама, илустр. Серија Збирке и легати Музеја града Београда, каталог 4.¹³

АНДРИЋ, Надежда (аутор изложбе, писац пропратне грађе), ФИЛИПОВИЋ, Мирјана (уредник). *Нушић у ликовном делу : Музеј града Београда, Манакова кућа, Београд 1976*. Београд: Музеј града Београда, 1976. 15 стр., илустр.

ТОДОРОВИЋ, Јован (уредник). *Нушић у ликовном делу*. Београд: Музеј града Београда, 1976. 15 стр.

АНДРИЋ, Надежда. *Ќомен музеј Иве Андрића. Београд: Музеј града Београда*, Београд: Музеј града Београда, 1977. 51 стр., фотогр.

ТОМИЋ, Даринка, МАРКОВИЋ Јасна (ауторке изложбе и каталога) *Андрић и Травник : 1892/1982*. Београд: Музеј града Београда, 1982. 60 стр., [26] стр. са таблама., илустр.

FIЛIPOVIЋ, Mirjana (ur) *Pisac и fotografiji : Ivo Andrić : 1892-1975*. Beograd: Muzej grada Beograda, 1985. [72] str., fotogr.

ТОМИЋ, Даринка. *Бранислав Нушић : лејанџ Гиџе Пређић-Нушић*. 1. изд. Београд: Музеј града Београда. 1988. 59 стр., [47] стр. с таблама., илустр., факс.

ТОМИЋ, Даринка. *Кашалої нове џосџавке у Ќомен-музеју Иве Андрића*. 1.изд. Београд: Музеј града Београда. 1988. 22 стр.

11 Документација Збирке за историју књижевности, културу, просвету, науку и спорт.

12 Надежда Андрић, *Ќомен-музеј Иве Андрића* (Београд: Музеј града Београда, 1977).

13 Подаци за израду библиографског описа монографских публикација о Легатима књижевника Музеја града Београда су преузети из COBISS записа, из одељка за *Персоналне библиографије*.

КОРИЋАНАЦ, Татјана, БУКИЋ-ПЕРИШИЋ, Жанета. *Иво Андрић : књије са њосвејом*. 1. изд. Београд: Музеј града Београда: Задужбина Иве Андрића, 1996. 50 стр., [11] стр. с таблама факс. Каталог изложбе, 47, Каталог изложбе, 1.

КОРИЋАНАЦ, Татјана. *Иво Андрић : о њричи и њричању : њоводом 40 њодина од доделе Нобелове наїраде*. Београд: Музеј града Београда: Народна библиотека Србије: Задужбина Иве Андрића, 2001. 31 стр., илустр.

КОРИЋАНАЦ, Татјана. *Сїомен-музеј Иве Андрића*. 1. изд. Београд: Музеј града Београда, 2008. 118 стр., илустр.

KORIĆANAC, Tatjana. *Memorial Museum of Ivo Andrić*. Belgrade: Belgrade City Museum, 2010. 120 str., ilustr.

MIĆANOVIĆ MILJKOVIĆ, Željka, KORIĆANAC, Tatjana. *Andrić - Fogacaro Knjige od knjiga = Fogazzaro - Andrić Libri dai libri : međunarodna izložba knjiga umetnika = mostra u+internazionale di libri d'artista : Spomen-muzej Ive Andrića, Beograd, Italijanski institut za kulturu - Palazzo Italia, Beograd, 11 - 30. maj 2011. = Museo-Memoriale Ivo Andrić, Belgrado, Istituto Italiano di Culture - Palazzo Italia, Belgrado, 11 - 30 maggio 2011*. Beograd: Muzej grada Beograda: Italijanski institut za kulturu, 2011. [40] str., ilustr.

КОРИЋАНАЦ, Татјана, НИКОЛИЋ Љиљана Н. *О њричању и о онима који њричају : Иво Андрић*. Београд: Музеј града Београда: Сокобања, 2011. 222 стр., илустр.

КОРИЋАНАЦ, Татјана. *Аїарїман 144 : Иво Андрић : водич*. 1. изд. Београд: Управа за извршење кривичних санкција: Музеј града Београда, 2011. 34 стр., илустр.

СЕФЕРОВИЋ, Нада. *Задржани њоїледи : Андрић, свеї слике и њријаїлели : [каїїалої изложбе] = Retained Sights : Andrić, the world of images and friends : [exhibition catalogue]*. Београд: Музеј града Београда, 2011. 87 стр., илустр.

КОРИЋАНАЦ, Татјана. *Аїарїман 144 : Иво Андрић : водич*. 1. изд. Београд: Управа за извршење кривичних санкција: Музеј града Београда, 2011. 34 стр., илустр.

БЕОГРАД Андрићевим корацима (водич) Београд: Министарство културе, информисања и информационог друштва: Музеј града Београда: Туристичка организација, 2012. 16 str., ilustr.

СТАНКОВИЋ, Тамара. *Сїомен музеј Иве Андрића : водич*. [Београд]: Музеј града Београда, 2022. 118 стр., илустр.

У претходној 2022. години, Музеј је програмским активностима био посвећен обележавању 130 година од рођења српског нобеловца, Иве Андрића. У текућој години јубилеја, обележено је и 120 година од рођења књижевника Бранимира Ђосића. Наредне 2024. године, Музеј ће обележити седамдесет година од постојања издаваштва и 160 година од рођења Бранислава Нушића. У раду пред нама, хронолошки су приказане библиографске јединице монографских публикација Музеја као самосталног издавача и суиздавача, који прате изучавање легатора књижевника, а као омаж великом јубилеју који Музеј прославља.

Литература

1. Андрић, Надежда. *Бранимир Ђосић у њимима и докуменћима*. Београд: Музеј града Београда, 1973.
2. Банковић, А. „Од приватне заоставштине до музејске збирке: проблем музеализације Легата Милана Злоковића у Музеју града Београда”. Докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2021.
3. Банковић, Ангелина. „Легат у српској музејској пракси”. *Часопис Култура* бр. 167 (2020): 117-137.
4. Мијаиловић, Мирјана. „Историјат и структура Музеја града Београда”. *Годишњак града Београда* бр. XLVII–XLVIII (2001): 327–356.
5. Мијаиловић, Мирјана. „Историјат и структура Музеја града Београда 2”. *Годишњак града Београда* бр. XLIX–L (2003): 403–427.
6. Томић, Даринка. *Бранислав Нушић. Лејати Гийе Прегих-Нушић*. Београд: Музеј града Београда, 1988.

Milena Nedeljković

Belgrade City Museum

milena.r.nedeljkovic@mgb.org.rs

LEGACIES OF WRITERS IN THE BELGRADE CITY MUSEUM 1954–2023: AN OVERVIEW OF MONOGRAPHIC PUBLICATIONS

Summary

In the year 2023, the Belgrade City Museum celebrates its centennial anniversary, marking one hundred and twenty years since its establishment. From the initial records of donors, legators, and collectors to the first museum exhibitions, a rich tradition of scholarly and scientific works has emerged for the Belgrade City Museum, encapsulated in the annual publication „The Belgrade City Museum Yearbook“ (The Belgrade City Yearbook). The first volume of the Yearbook marks the beginning of the development of a diverse museum publishing activity. Thanks to this, precious texts about the history of the City of Belgrade and its cultural events have been preserved. The tradition of publishing „The Belgrade City Yearbook“ has lasted for almost seventy years, and alongside it, the publishing house of the Belgrade City Museum has issued over four hundred titles in the period from 1954 to 2023. This paper provides an overview of works focusing on the Legacies of the writers Branimir Ćosić, Branislav Nušić, and Ivo Andrić.

Keywords: Branimir Ćosić, Branislav Nušić, Ivo Andrić, The Belgrade City Museum, legacies, donors, collectors, The Belgrade City Yearbook.

Примљен: 12. 9. 2023.

Прихваћен: 26. 10. 2023.

Истраживања и заштита културног наслеђа

UDK: 75.052.025.3/4

069.5:75.052(497.11)

COBISS.SR-ID 134060553

Јелена Стојковић

Народни музеј Крушевац

jjelenastojkovic@gmail.com

КОНЗЕРВАТОРСКИ ТРЕТМАН ФРЕСКО- ФРАГМЕНАТА ЛИЦЕ НЕПОЗНАТОГ СВЕТИТЕЉА, КОЗНИК

Сажетак: Овај рад има за циљ да представи конзерваторски третман фреско-фрагмената који су груписани у целину, а затим постављени на нов носач. Фреско-фрагменти радног назива „Лице непознатог Светитеља” део су сталне поставке Народног музеја Крушевац. Пронађени су приликом истраживања средњовековног града Козника осамдесетих година XX века. Приказ је подложен променама у будућности, у смислу допуне додатком осталих фрагмената, уколико би се утврдило да су део ове фреске. Приложена је и конзерваторска документација употпуњена фото-документацијом.

Кључне речи: Козник, фреско-фрагменти, конзервација, истраживања, музеј

Фреско-фрагменти спојени у целину под називом „Лик непознатог светитеља” део су веће групе фреско-фрагмената пронађене приликом истраживања средњовековног града Козника. У документацији Народног музеја Крушевац нема писаних података о изведеним конзерваторским радовима који се тичу пронађених фрагмената. Налази су спаковани у кутије и сложени у депоу, под називом „Студијска збирка”. За потребе нове сталне поставке 2016. године, у сарадњи са колегама из музеја долази се на идеју да се фрагменти групишу у једну складну целину. Конзерваторски третман и постављање фрагмената на нов носач, за потребе излагања, поставили су ову фрагментарну целину у један

нови оквир и на тај начин омогућили посетиоцима да поред осталих налаза који прате истраживања средњовековног града Козника, а који се налазе у музејској поставци, сада могу уживати и у лепоти фреско-сликарства карактеристичној за подручје Козника. Тренутни приказ ове целине фреско-фрагмената подложен је променама у будућности, уколико се услед проналаска недостајућих фрагмената

Слика 1. Груписана целина, стање пре спајања малтером
(фотографија: Ј. Стојковић)

створе услови за то. Први пут се ови фрагменти спомињу у оквиру представљања конзерваторског делања Завода за заштиту споменика културе у Краљеву у периоду од 1967. до 1980. године,¹ а затим у периоду од 1981. до 1988. године.²

О Кознику

Евидентно је да се не може са сигурношћу утврдити тачно време настанка и оснивач града. Са први писаним поменом средњовековног града Козника сусрећемо се у повељи из 1381. године којом је кнез Лазар потврдио своју годишњу

1 Обренија Вукадин и Душица Минић, „Козник”, *Рашка башићина* бр. 2 (1980): 336.

2 Исте, „Средњовековни град Козник, археолошка истраживања”, *Рашка башићина* бр. 3 (1988): 287.

помоћ манастиру Великој лаври Светог Атанасија на Светој Гори, где се између осталог наводи да је повећа настала у „племенитом граду Кознику”.³

Данашњи остаци града се датују у другу половину XIV века. Период после Маричке битке је издвојен као адекватан за изградњу или реконструкцију града.⁴ У народу се сачувало предање по коме је господар Козника био извесни „Раде Облачић”, познат и као „Рајко од Расине”, а такође се сачувало и име мајстора Најдана, за кога се верује да је градио град.⁵ У периоду од 1381. до 1689. године Козник се спомиње као град у писаним изворима.⁶ Посматрано са историјске тачке гледишта, господар града је могао бити војвода и велики челник деспота Стефана, Радич Поступовић, који је због својих карактерних особина добио и надимак „Облачић”.⁷

Козник је десетак километара западно удаљен од Бруса, позициониран на „купастом” брегу.⁸ Убраја се у групу градова Моравске Србије, о чему говоре бројна сведочанства. Навешћемо неке од тих примера: на првом месту спомињу се остаци камене пластике пронађени у подграђу, који по својим карактеристикама припадају цркви моравског стила, чему у прилог иде и откриће руменог малтера приликом истраживања.⁹ Ближу околину града краси неколико цркава моравског стила попут Милентије, Лепенца, Будиловине и других.¹⁰ Смештен на највишој тачки терена, на 920 метара надморске висине, по свом положају Козник подсећа на Ново Брдо.

На основу истраживања која је 1971. године започео Завод за заштиту споменика културе у Краљеву долазимо до сазнања која нам могу приближити сагледавање тада затеченог стања. У склопу тих података напомиње се да се јужно од утврђења налазило подграђе чије се грађевине назире. Будући да се део те земље у подграђу обрађује, несумњиво да је и тај део локалитета донекле и деградиран управо на тај начин. Том приликом у подграђу нису рађена озбиљнија истраживања, те осим површинских налаза камене пластике нису

3 Иван Брборић и Сања Црнобрња, „Прилог проучавању историје и археологије Козника”, *Жујски зборник* бр. 3 (2008): 197.

4 Исто, 198.

5 „Козник”, 1980, 333.

6 Ђорђе Јанковић, „Козник, замак кнеза Лазара – нека запажања”, *Гласник Српској археолошкој друштва* бр. 30 (2014): 134.

7 „Козник”, 1980, 333.

8 Исто.

9 Исто, 335.

10 Исто.

забележени други налази са овог дела локалитета.¹¹ Истраживања спроведена 2019. и 2012. године, у организацији Историјског института у Београду, Завода за заштиту споменика културе у Београду и Завичајног музеја Жупе из Александровца, поред самог утврђења обухватила су и делове подграђа. Резултати ових истраживања још нису публиковани.¹²

Геодетска и архитектонска документација за потребе истраживања из осме деценије XX века припремљене су 1970. године, као и идејни пројекат заштитних и истраживачких радова. Први заштитни радови на Кознику започети су 1971. године. Грађевинско стање објекта било је веома лоше, будући да се почетком 1971. године срушио део југоисточне градске куле.

Током 1971. и 1972. године обављени су истраживачки и заштитни радови на југоисточном градском зиду и кулама, док су конзерваторско-рестаураторски радови на југоисточној кули и градском зиду који се везује за њу изведени 1973. године. Услед недостатка средстава, истраживачки и заштитни радови били су прекинути до 1978. године, када су обновљени и закључно са 1980. годином истражени су и конзервирани југозападни и северозападни делови града са угаоном кулом.

Евидентиране су и рушевине масивније грађевине (која такође тада није била истражена) са претпоставком да су део подграђа.¹³ Сама тврђава је претрпела велика оштећења, окарактерисана као „мали простор неправилног облика, омеђен обимним зидом дебљине око 1,5 м са девет кула”.¹⁴ Испитивања унутрашњости града доводе до сазнања да је у југозападном делу утврђења откривен систем за снабдевање града водом.¹⁵

Налази уломака камене пластике по својим карактеристикама убрајају се у стилску групу камених орнамената Милентије и Будиловине.¹⁶ Посебно се истиче део откривеног објекта који спада у најстарије делове архитектуре. Од овог објекта откривен је део зида паралелан са бедемом утврђења, зидан од камена и малтера уз употребу сиге. Са спољашње стране је стена, између ње и зида налази се још један зид и наводи се да су конструктивно везани, али да се још увек не види облик објекта и његова намена. У унутрашњем делу објекта пронађена је велика количина шута која садржи много малтера, ломљеног камена,

11 Исто.

12 Истраживањима је руководио др Дејан Булић, научни сарадник Историјског института у Београду.

13 „Козник”, 1980, 335.

14 Исто.

15 Исто.

16 „Средњовековни град Козник, археолошка истраживања”, 1980, 286.

сиге и велику количину фресака. То су делови лица светитеља, фрагменти руку, ногу, одежде, делови драперије... Боје са којима се сусрећемо на фрагментима су окер, жута, црвена, смеђа, зелена и др.¹⁷ Очигледно је да су бедем и откривени зид затварали неку просторију, на шта упућују трагови евидентираног пода. Не може се са сигурношћу тврдити да ли је грађевина део црквеног објекта и да ли су пронађене фреске део истога. Са спољашње стране зида откривен је скелетни гроб, што донекле употпуњује претпоставку да је у питању црквени објекат. На основу налаза, овај слој се датира у XIV, односно прву половину XV века.

О зидном сликарству

Зидна слика је од непроцењивог значаја за наше културно наслеђе. Њена вишеслојна структура дуги низ година успева да се одупре бројним потешкоћама које су имале лош утицај на опстанак – ратови, најезда окупатора и вандала, а често се налазила и на удару временских непогода. Бројни су фактори спољашњег и унутрашњег карактера који доприносе деградацији црквених грађевина, али и зидних слика. Оштећења су најочљивија с лица фреске, али треба узети у обзир и остале структурне слојеве који такоређи сежу у дубину зида и који не морају бити видљиви голим оком, али свакако могу представљати опасност по зидну слику.

Зидно сликарство се убраја у најстарије сликарске технике. Ову чињеницу поткрепљују делом фрагментарно, делом и у целисти сачувани примери почев од уметничких „израза” пећинског човека (пећине Француске и Шпаније), преко зидног сликарства Египћана, Асираца, Етрураца, Грка, Римљана па све до Средњег и Новог века.¹⁸

Естетски моменат је на први поглед нешто што у потпуности заокупља пажњу посматрача, и свакако су сва та дела вредна пажње и дивљења, посебно ако узмемо у обзир време у коме су стварана и технике којом су израђивана. Траг времена у периоду од далеке прошлости до данас, такође даје посебну ноту зидним сликама у виду патине која је временом „никла” преко оригиналних слојева боје. Оно што свакако не смемо занемарити је врло значајан податак да управо овај вид уметности – зидно сликарство и његови производи сачувани кроз време до данашњих дана, осим тог естетског и уметничког дојма имају и врло

17 Исто, 287.

18 Marija Karla Prete i Alfonso de Dordis, *Istorija umetnosti* (Novi Sad: DIP MK Panonia IK Prometej, 2003), 7.

важну улогу „приповедача”, усудићу се рећи чак и „хроничара” историјских, друштвених, али и верских прилика у времену свог настанка. Посматрајући зидно сликарство широм света, а и у нашој земљи, долазимо до врло важних информација и сазнања која превазилазе оквире уметничких.

Структурни слојеви зидне слике

Основна карактеристика зидног сликарства је управо носач – зид (уједно и део грађевине), и са својим статичним својствима знатно се разликује од осталих сликаних површина. Структурне слојеве зидне слике чине: зид (носач), малтер (подлога), сликани слојеви и заштитни слој. Међутим, у пракси се неретко можемо срести и са нешто друкчије посложеним структурним слојевима, са рецимо више сликаних слојева или са додатком материјала у виду поправки и евентуалног преслика. Настанак уметничког дела попут зидне слике укључује поред сликарске активности и припрему зида и малтера, али и одабир адекватних боја и везива, што умногоме доприноси квалитету и постојаности уметнине овог типа.

Степен и врста оштећења одређују ток конзерваторског третмана. Важно је истаћи да оригиналне зидне слике спадају у непокретна културна добра. По тематици и садржају зидне слике могу бити верског карактера, украсног или естетског. Зидно сликарство изведено на свежем малтеру (*al fresco*) спада у најпостојаније сликарске технике.

Врсте оштећења зидних слика

Бројни фактори утичу на постојаност и стабилност зидног живописа, али исто тако и на степен оштећења. Природни процес старења је сам по себи такав да може довести до одређених промена на живопису. Један од „највећих” и можда најучесталијих „непријатеља” је влага која доводи до осипања бојеног слоја и надаље поспешује деградацију истог.¹⁹ Услед сагоревања свећа живопис врло често може да промени свој колорит, односно да потамни. На постојаност оригиналног колорита утиче и квалитет пигмената и везива који се користе приликом сликања. Сходно томе, боја може варирати у својој промени, те може

19 Rajko Sikimić, „Техника konzervacije zidnog živopisa kod Italijana”, *Zbornik zaštite spomenika kulture* br. 10 (1959): 234

да побледи или потамни. Појава соли, које избијају на површину, један је од облика промене зидног сликарства. Неадекватно изведени претходни конзерваторски третмани могу представљати опасност по живопис. Микроорганизми попут различитих алги, гљивица и маховине такође су опасност по зидну слику. Капљице воска честа су појава, а не треба изоставити ни пресликавања која су присутна. Пукотине и шупљине зида представљају један од озбиљнијих проблема зидне слике.²⁰

Што се самог зида тиче, може претрпети оштећења попут дубоких структурних пукотина, деградације услед физичких потреса. Свакако треба истаћи и оштећења изазвана дејством вандала, као што је то случај са бројним нашим црквама које су од стране верских неистомишљеника, па и екстремиста деградирани уништавањем фресака, и црквеног мобилијара док су неке страдале и употребом експлозива.

Врсте конзерваторских интервенција

План конзерваторског делања се израђује у складу са општим стањем предмета, његовим карактеристикама и оштећењима. Конзервација је дисциплина која се умногоме може унапредити сарадњом са хемичарима, геофизичарима и стручњацима из других области.²¹ Саставни део конзерваторског делања је документација праћена фото-документацијом. Важно је да материјали који се користе буду реверзибилног карактера и по својим карактеристикама напреднији и бољи од већ постојећих коришћених материја.²² Привремена заштита је врста конзерваторског делања која се бави спречавањем даљег деградирања оштећених структура. Овај вид третмана има за циљ да обезбеди експонатима адекватне услове до спровођења завршне конзервације. Трајна или завршна конзервација је као што то и сам њен назив истиче, завршни сегмент конзерваторског делања којим се заустављају деградирајући процеси и формира заштитни систем употребом адекватних материјала који ће осигурати зидну слику дужи временски период. Врсте конзерваторско-рестаураторских третмана најчешће

20 Ненад Шекуларац, „Примена малтера и поступци ињектирања при реконструкцији објеката Светог манастира Хиландара”, у *Грађевински материјали и конзерваторско-рестаураторски поступци Малтери*, ур. Данијела Младеновић и Елена Васић Петровић (Ниш: Министарство културе и информисања Републике Србије, Друштво конзерватора Србије – Секција архитектата, 2014): 10.

21 Исто, 12.

22 Исто, 11.

обухватају чишћење (механичко и хемијско), консолидацију, фејсинг, поправку ивица, ињектирање, премештање зидне слике, постављање зидне слике на нов носач, пломбирање, ретуш и заштитни слој.

**Конзерваторски третман фреско-фрагмената целине
„лик непознатог светитеља”**

Ознака фрагмента	Димензије
Ф 1	8,7 × 10 цм
Ф 2	6,5 × 7,2 цм
Ф 3	7 × 6,5 цм
Ф 4	9 × 10 цм
Ф 5	8,5 × 7 цм
Ф 6	4,5 × 8,5 цм
Ф 7	8 × 9 цм
Ф 8	2,7 × 3,8 цм
Ф 9	5,5 × 5,5 цм
Ф 10	1,7 × 4,2 цм
Ф 11	5,7 × 4,7 цм
Ф 12	5,5 × 6 цм
Ф 13	7 × 3,7 цм
Ф 14	5,5 × 3 цм
Ф 15	5 × 4,5 цм

Табела 1

Фреско-фрагменти под називом „Лице непознатог светитеља”, пронађени приликом истраживања средњовековног града Козника, одишу врло лепим колористичким складом који спаја у јединствену целину окер, белу, зелену, браон и сиву боју. Фини, уједначени сликарски потези оивичени браон цртежом наговештавају благи израз лица светитеља дуге седе косе и браде.

Приказ се састоји из петнаест фрагмената.²³ Још увек се не може са прецизношћу утврдити о ком светитељу је реч, те се дошло на идеју да сам назив остане својствен тренутном стању предмета, односно услед непотпуне и недовољно прецизне слике без натписа, да све до тренутка „промене” целине остане „Лице непознатог светитеља”. Конзерваторска испитивања су врло важан сегмент

Слика 2. Фреско-фрагмент пре чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

Слика 3. Фреско-фрагмент након чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

Слика 4. Фреско-фрагмент пре чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

Слика 5. Фреско-фрагмент након чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

23 Табела 1.

конзерваторског делања, посебно пре самих интервенција.²⁴ У музеју нема писаних података о изведеним конзерваторским радовима који се тичу ових фреско-фрагмената, изузев информације из литературе да је конзервацију извршио Завод за заштиту споменика културе у Краљеву. Одмах по пријему експоната затечено стање документовано је фотографијама. Опсервацијом утврђујемо да су фрагменти у солидном стању, следећи су били спојени у целине лепљењем: Ф7 и Ф8; Ф12 и Ф13.

Слика 6. Фреско-фрагмент пре чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

Слика 7. Фреско-фрагмент након чишћења (фотографија: Ј. Стојковић)

Није познато којом врстом везива су фрагменти спојени. Бојени слој је стабилан, без тенденције љуспања и отпадања. Малтер се на одређеним местима осипа, те је неопходна консолидација како би се спречила даља деградација материјала. Предлог конзерваторских радова је следећи: чишћење бојеног слоја, фејсинг, консолидација малтера, припрема носача, постављање фрагмената на нов носач, уклањање фејсинга и наношење заштитног слоја.

Четири фрагмента су била залепљена и спојена у мање целине (фрагмент са предела лица који обухвата десно око и нос био је залепљен са фрагментом који обухвата део левог образа; и два фрагмента који обухватају предео браде са леве стране лица светитеља такође су били спојени лепљењем). Од петнаест фрагмената на четири је рађена консолидација малтера и то: на два фрагмента

²⁴ Zdravko Blažić, *Tehnika i konzervacija naše freske* (Skopje: Centralen zavod za zaštita na kulturno istoriskite spomenici na NR Makedonija, 1958), 29-30.

са предела браде са десне стране лица, на фрагменту десног ока и на фрагменту који обухвата десну страну чела и косе светитеља.

Консолидација малтера изведена је 7% раствором *Paraloidom B 72* у ацетону. Сликани слој је очишћен механичким путем и том приликом је четком уклоњен слој површинске нечистоће попут талога прашине. Изведене су пробе дестилованом водом и памучним туферима, како би се утврдило да ли боја реагује у

Слика 8. Наношење малтера око фрагмената
(фотографија: Ј. Стојковић)

додиру са водом. Пошто је утврђено да је бојени слој стабилан на свим местима, може се приступити постављању заштитног слоја газе (*фејсини*) на исти. Најпре треба припремити формат газе који ће верно испратити димензије експоната. Затим се приступа ојачавању бојеног слоја раствором карбоксиметил-целулозе²⁵

²⁵ Dragana Rogić, Darko Despotović i Bebina Milovanović, „Fragmenti zidnog slikarstva sa termi iz Viminacijuma”, *Arheologija i prirodne nauke* br. 3 (2007): 78.

у води помоћу четке, а потом оставља да се осуши до следеће конзерваторске интервенције. Након тога је припремљен нов носач од стиродура (58 × 85 цм), а затим су постављени фрагменти са одговарајућим малтером, у договору са надлежним кустосом.

За израду носача је коришћен стиродур. Контуре експоната су прецизно исцртане по површини стиродура. Након тога је помоћу скалпела унакрсним покретима избраздана претходно обележена површина. Најпре је на површину

Слика 9. Фреско-фрагменти након конзерваторског третмана, лице, детаљ (фотографија: Ј. Стојковић)

Слика 10. Фреско-фрагменти након конзерваторског третмана, лице, општи план (фотографија: Ј. Стојковић)

стиродура нанесен раствор казеинско-акрилног везива. Након тога се на полеђину самог експоната такође наноси поменути раствор. Као „лепило“ користи се малтер у чији састав улазе следеће компоненте: креч и мермерно брашно, у размери 1:1. Након одређеног времена које је потребно да се фрагменти залепе и вежу за носач приступа се наношењу раствора казеинско-акрилног везива, а затим и првог слоја малтера. Пре наношења другог слоја малтера, површина је поново третирана раствором казеинско-акрилног везива. Малтер у саставу мермерно брашно и креч нанесен је у два слоја, са паузама како би се претходни

слој осушио. Након тога је уклоњен фејсинг са лица фрагмената. Затим је четком нанесен заштитни слој (раствор *Paraloid B 72* у ацетону). Нови носач фреско-фрагмената је оивичен украсном дрвеном натур лајсном и тако опремљен експонат изложен у сталној поставци Народног музеја Крушевац.

Закључак

Треба истаћи да је крајњи резултат приказаног поступка постављања фрагмената на нов носач заправо тренутно решење, подложно променама у будућности, у сарадњи и договору са колегама, тако да остаје могућност евентуалног „проширења” додатком још неких фрагмената, уколико се утврди да припадају лику овог светитеља. Свака зидна слика је посебна прича за себе, и не можемо се држати неког универзалног принципа рада баш из тог разлога, те се сваком материјалу мора приступати индивидуално, сходно његовим карактеристикама. Конзервација као научна дисциплина умногоме ће бити успешнија и потпунија уз сарадњу са колегама из других области чија знања могу поспешити материјале и методе, али и истраживачки сегмент рада. Степен и облик оштећења као и услови чувања, односно окружења зидних слика битни су фактори који утичу на стабилност и опстанак ове материје. Након конзерваторског третмана наша брига о зидним сликама се не завршава, напротив, дужност сваког од нас је да се на одговарајући начин и надаље старамо о зидним сликама. Зидни живопис је део богатог културног наслеђа наше земље. Бригом и старањем о зидном сликарству ми се заправо залажемо за очување споменика од културно-историјског значаја. Свакако треба истаћи да се наши манастири и цркве налазе на листи светске баштине UNESCO-а и третирају као културна добра од изузетног значаја за човечанство: Сопоћани, Ђурђеви ступови, црква Светих апостола Петра и Павла, Студеница, Грачаница, Високи Дечани, Пећка патријаршија и Богородица Љевишка. Неке од наших фресака сматрају се и најлепшим средњовековним примерима. Конзерваторско делање у овој области има врло сложен задатак који се бави санирањем оштећења, али такође и узрочника истих.

Литература

1. Blažič, Zdravko. *Tehnika i konzervacija naše freske*. Skopje: Centralen zavod za zaštita na kulturno istoriskite spomenici na NR Makedonija, 1958.
2. Брборић, Иван и Сања Црнобрња. „Прилог проучавању историје и археологије Козника”. *Жујски Зборник* бр. 3 (2008): 197-211.
3. Вукадин, Обренија и Душица Минић. „Козник”. *Рашка башићина* бр. 2 (1980): 333-336.
4. Вукадин, Обренија и Душица Минић. „Средњовековни град Козник”. *Рашка башићина* бр. 3 (1980): 286-287.
5. Јанковић, Ђорђе. „Козник, замак кнеза Лазара”. *Гласник Српској археолошкој друштва* бр. 30 (2014): 133-161.
6. Prete, Marija Karla i Alfonso de Đordis. *Istorija umetnosti*. Novi Sad: DIP MK Panonia IK Prometej, 2003.
7. Rogić, Dragana, Darko Despotović i Bebina Milovanović. „Fragmenti zidnog slikarstva sa termi iz Viminacijuma”. *Arheologija i prirodne nauke* бр. 3 (2007): 75-81.
8. Sikimić, Rajko. „Tehnika konzervacije zidnog živopisa kod Italijana”. *Zbornik zaštite spomenika kulture* бр. 10 (1959): 230-246.
9. Шекуларац, Ненад. „Примена малтера и поступци ињектирања при реконструкцији објеката Светог манастира Хиландара”. У *Грађевински материјали и конзерваторско-рестаурациски институци Малтери*. Уредници Данијела Младеновић и Елена Васић Петровић, 7-18. Ниш: Министарство културе и информисања Републике Србије, Друштво конзерватора Србије - Секција архитектата, 2014.

Jelena Stojković

National Museum Kruševac

jjelenastojkovic@gmail.com

CONSERVATION TREATMENT OF FRESCO FRAGMENTS – FACE OF AN UNKNOWN SAINT, KOZNIK

Summary

This work presents the conservation treatment of a group of fragments tentatively titled “Face of an Unknown Saint”. These fragments were discovered during the exploration of the medieval town of Koznik in the 1980s. Wall painting is considered one of the oldest painting techniques, and mural paintings hold great historical and cultural significance for our region. The conditions in which frescoes reside, as well as the handling towards them, significantly contribute to the stability of the material. Damages are most noticeable when located on the face of the fresco, but structural damages penetrating the depth of the wall should not be neglected. Conservation as a discipline can be more successful when supported by knowledge from other fields such as chemistry, geophysics, and others. The conservation treatment described in this work involves preparing these fragments for placement on a new support for the needs of a new permanent museum exhibition. The fragments have been cleaned, consolidated, protected, and mounted on a new support, which is then framed in an appropriate frame and presented to visitors. The current state of the objects may undergo changes in the future if conditions permit the discovery of additional fragments that would complete this ensemble. The mentioned fresco fragment ensemble is part of the permanent exhibition at the National Museum Kruševac.

Keywords: Koznik, fresco fragments, conservation, exploration, museum

Примљен: 10. 9. 2023.
Прихваћен: 20. 10. 2023.
Прегледни рад
UDK: 904:623.446.8(497.11)
623.446.8
COBISS.SR-ID 134075145

Иван Илић
Београд
ilic.ivan.7.4.2@gmail.com

ИЗРАДА И УПОТРЕБА ПРАЋКИ – ОД СИРОВИНЕ ДО ГОТОВОГ ПРОИЗВОДА¹

Сажетак: Текст представља резултат дугогодишњег ауторовог бављења израдом и употребом праћки. Израда праћке подразумева неколико једноставних корака, као што су избор сировине, плетење трака и торбице за смештај пројектила и најзад опшивање торбице кожом. Израда пројектила се у овом случају односи на формирање елипсоидних или округлих комада од глине. На крају текста, аутор се осврнуо на начине испљивања пројектила из праћке, као и на ношење истих приликом борбе, марша и лова. Плетење и пуцање из праћке аутор је до сада представио на радионицама у земљи и иностранству.

Кључне речи: праћка, пројектил, римска праћка, римска археологија, натпис

Током 2022. године, за потребе *Сјалне археолошке йосйавке* у објекту „Европа” у Куршумлији, аутор овог чланка је израдио две праћке и десетак комада муниције од глине. Ови предмети ће бити експонати на претходно наведеној поставци, у саставу дела посвећеног римској археологији, која се у овом крају везује за локалитет *Ad Fines*.

¹ Израда овог текста не би била могућа без података, савета и подршке колега из групе „Popolo di Brig”, Livio Asta, М.А. (председник), Andrea Mariani, Ph.D. и Andrea Guareschi, М.А., као и колеге М. Савића, кустоса на сталној археолошкој поставци у објекту „Европа” у Куршумлији.

Материјал за израду праћки

Приликом реконструкције праисторијски или историјски тачне праћке, потребно је обратити велику пажњу на избор материјала. Ови материјали морају да буду природног порекла, биљног или животињског. Користе се природна влакна и животињска кожа различите дебљине. Поступак припреме коже за израду праћки састоји се од резања комада коже на дуге траке, које се затим уплићу до одређене дужине. Након тога, на крајеве двеју уплетених трака додаје се тзв. торбица од коже. Ако су кожане траке довољно дуге, праћка се може израдити и од само једног комада, тј. од само једне траке. За израду праћки од биљних

Слика 1. Кактус агава (Agavoidae) (фотографија: <https://www.spadefootnursery.com/agavoideae>, преузето 8. 9. 2023)

влакана могу се користити нити добијене од кактуса алоје или агаве (*Agavoideae*). Ови листови се најпре пресују или третирају дрвеним батом, а затим режу по-дужно, како би се добиле дуге нити.² Оне могу да се суше, иако овај поступак није неопходан. Након тога се нити третирају водом, ради лакшег плетења.

Приликом израде праћке за археолошку поставку у Куршумлији, аутор је користио нити домаће конопље, које се могу набавити као клупко у мајсторским продавницама. Главни ауторов разлог је да су праћкаши на овим просторима израђивали праћке управо од овог или сличног материјала.

2 Youtube, „Foner – hondero balear”, <https://youtu.be/-ouNR6djZy4> (преузето 5. 9. 2023).

Процес израде почиње одвајањем нити жељене дужине и њиховим потапањем у воду, како би постале лакше за плетење. Уплетени крајеви омче се спајају у траку за држање, која се потом плете до жељене дужине. Цео процес плетења подразумева уплитање три или пет нити.

Након тога, прелази се на израду торбице. У тој фази плетења, трака за држање се раздваја на две тање траке и свака се затим засебно плете, најпре једна, па друга. Време за израду (плетење) торбице је сразмерно кратко, јер торбица

Слика 2. Клупко и нити домаће конопље / Потапање нити у воду / Формирање омче на почетку плетења (фотографија: И. Илић)

Слика 3. Уплитање трију нити и раздвајање траке на две засебне траке, ради уплитања торбице и поновно спајање у једну траку након формирања торбице (фотографија: И. Илић)

нема велику дужину, најчешће једва нешто више од 10 цм. Након формирања торбице, две претходно раздвојене траке се поново спајају и уплићу као једна, формирајући отпуштајну траку. Ова трака се плете тако што се постепено одбацује вишак нити.

Циљ овог процеса је да смањи тежину праћке и да она, након отпуштања током гађања, даје звучни ефекат сличан пуцању бичем. Отпуштајна трака је нешто дужа у односу на траку за држање. Алат који је потребан за израду

праћки је једноставан и најчешће подразумева металну куку која се причвршћује на вертикалну површину. Она служи да мајстору држи праћку под тензијом током рада, како би могао да има бољи преглед над оним што је већ исплео и да оцени густину преплета. У оваквом случају, плетење се одвија у мање или више хоризонталној линији. Евентуални недостатак куке може надоместити употреба ножног прста, када се уплитање врши одоздо на горе. Завршни део израде праћке подразумева опшивање торбице кожом. Овај процес подразумева комад коже који се исече по димензијама торбице, а затим пришива за њу, али и за почетни део отпуштајне траке. Опшивање кожом је препоручљиво, јер се на тај начин торбица и почетни део отпуштајне траке штите од хабања и трења изазваног пројектилом који се у торбицу умеће и из ње испаљује. За опшивање кожом је потребан комад танке и еластичне коже, који се јаким концем и иглом пришива на основу од конопље.

Одржавање праћки

Као и свако оружје, праћку је такође потребно одржавати. У овом случају одржавање није нарочито компликовано. После дуже употребе, потребно је заменити крај отпуштајне траке, тј. потребно је увек изнова уплитати тај крај. Ово је неопходно зато што је он изложен великој брзини избачаја приликом пуцања из саме праћке. Сличном начину хабања су изложени крајеви бичева, који се троше приликом произвођења типичног звука пуцања бичем. Кожа на торбици се оштећује од додира, тј. трења изазваног пројектилом, те у неком тренутку мора да се замени новом кожом. Ово није често, јер торбице које су прекривене кожом трају годинама.

Целу праћку је потребно воскирати како би била заштићена од спољних елемената, као и да би задржала облик, односно како се не би уплитала. Уплитање се односи на поједине делове праћке који показују тенденцију да се изокрену под углом од 90 степени у односу један на другог. Процес воскирања подразумева трљање праћке комадом воска.

Када се не користи, праћка мора да буде кружно савијена и одложена, како не би доспела у положај који би могао да доведе до уплитања. Може да буде и окачена, тј. да виси. Ако се из неког разлога неки од ових поступака не спроведе, праћка мора да се покваси и испресује, како би поново добила праву форму.

Израда пројектила за праћке

Пројектили који се користе за гађање из праћке могу бити од различитих материјала, попут камена, глине или олова. Аутор се бавио израдом пројектила од глине. За овај поступак је потребна школска глина, од које се моделују комади различите величине и облика. Најчешћи облици су елипсоидан, елипсоидан са купастим крајевима или лоптаст.

Слика 4. Воскирање праћке
(фотографија: И. Илић)

Просечна дужина пројектила износи 8 цм, док пречник износи око 4 цм. Поједини пројектили су моделовани тако да имају перфорације. Сви пројектили у изради аутора су сушени на сунцу. Известан број њих на себи има натписе на латинском језику, попут имена мајстора који су их израдили,³ или пак клетве.⁴

3 Alfredo Buonopane, „Due ghiande missili col nome del fabbricante nel Museo Archeologico al Teatro Romano di Verona”, in *Hoc quoque laboris praemium. Scritti in onore di Gino Bandelli*, ed. Monica Chiabà (Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 2014), 19–32.

4 Rodrick Owen and Terry Newhouse Flynn, *Sling Braiding, Traditions and Techniques (from Peru, Bolivia and around the World)* (Atglen: Schiffer Publishing, 2017), 12; Matia Vitelli Casella, „Qualche considerazione storica sulle ghiande missili di Ossero/Osor: in margine a CIL I2, 887, 888”, *Epigraphica – Periodico internazionale di epigrafie* no. LXXXI 1-2 (2019): 699, Fig. 1, 700, Fig. 2; Ergün Lafli and Maurizio Buora, „Sling bullets from the Archaeological Museum of Hatay (ancient Antioch) in south-eastern Turkey”, *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* no. LXV (2021): 163; Aris Georgios

Приликом израде пројектила, аутор се руководио налазима из српског Подунавља, тј. са подручја римског лимеса.⁵ Неколико натписа које је аутор израдио на одређеном броју пројектила, преузети су из претходно наведене литературе.

Слика 5. Елипсоидни пројектили са купастим крајевима израђени од глине, перфориран и неперфориран (фотографија: И. Илић)

Гађање праћком

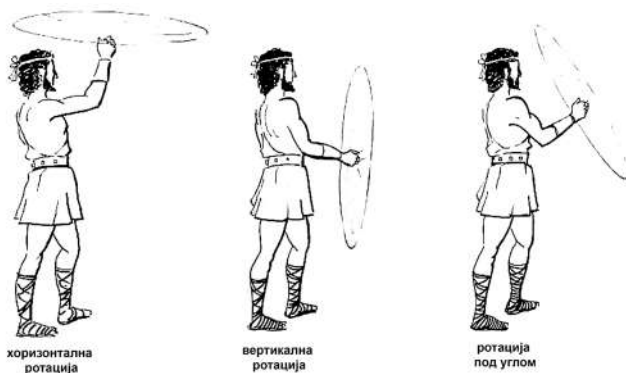
Технике гађања се односе на контролу почетне брзине пројектила приликом избачаја из праћке (почетна брзина), као и на угао под којим се избачај изводи. Почетну брзину одређују дужина путање током које долази до убрзања, уједначеност убрзања дуж путање, као и само убрзање. Почетна брзина нема утицаја на угао избачаја.⁶

.....
Tsaravopoulos, „Inscribed sling bullets from „Kastro in Antikythera (Greece)”, *Gdańskie Studia Archeologiczne* no. 2 (2012): 207–220; Guy D. Stiebel, „...You Were the Word of War? – A Sling Shot Testimony from Israel”, in *L'Équipement Militaire et L'Armement de la République (Ive-Ier s. avant J.-C.)*, ed. Michel Feuëgre, *Journal of Roman Military Equipment Studies* Vol. 8, 1997, 304, Fig. 3; Emil Nankov, „The Mobility of Macedonian Army in Thrace during the Reign of Philip II and the Inscribed Lead Sling Bullets from Kozi Gramadi”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology (Be-JA)* Vol. 5, Issue 1 (2015): 1–13.

5 Мирослав Вујовић, „Белешке о присуству римских праћкаша на тлу Србије”, *Гласник Српској археолошкој друштва* бр. 23 (2007): 297–313.

6 Robert E. Dohrenwend, „The Sling – Forgotten Firepower of Antiquity”, *Journal of Asian Martial Arts* Vol. 11, no. 2 (2002): 33.

Праћкаш се за гађање припрема на следећи начин: окреће се на леву или десну страну, благо се нагиње напред, док му је глава окренута ка мети. Стопала су такође благо нагнута унапред. Гађање отпочиње једним покретом од позади, а затим унапред или изнад главе. Током избачаја пројектила, читаво тело се окреће у правцу избачаја пројектила. Што се тиче ротације праћке пре избачаја пројектила, она може бити вертикална, хоризонтална или под углом.⁷

Слика 6. Ротација праћке
(слика према: „Construcción de hondas”, 2013: 21, Lamina III, IV and V)

Код вертикалне ротације,⁸ праћка и пројектил у њој су увек у истој равни са метом. Већи део ротације се изводи читавом руком, од рамена до шаке. Брзина ротације зависи од тежине пројектила: што је пројектил лакши, то је потребна већа брзина ротације и обрнуто. Пројектил избачен на овај начин има најјачу ударну моћ у тренутку када његова вертикална путања прелази у силазну путању. Код хоризонталне ротације,⁹ највећи део ротације се изводи окретањем ручног зглоба. Ротација отпочиње поред тела, а затим се, брзим покретом, подиже изнад главе. Као и у претходном случају, најјача ударна моћ је на почетку силазне путање. Ротација под углом такође подразумева да се највећи део ротације изводи окретањем ручног зглоба. Најјача ударна моћ овако избаченог пројектила је током његове узлазне путање. Торбица у којој је

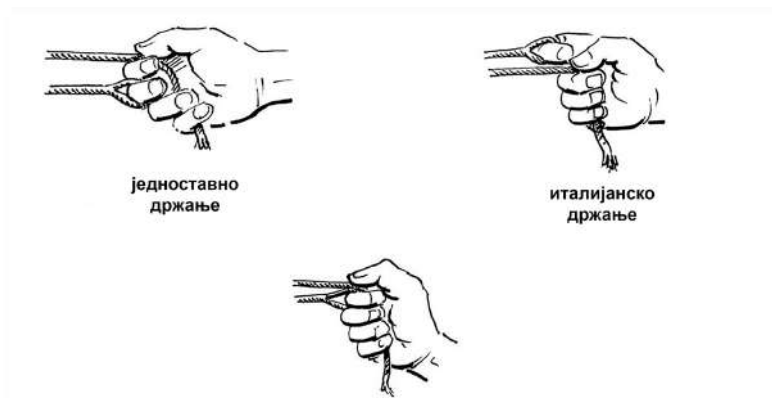
7 Ibid, 34–35.

8 Ibid, 34; Scribd. Martin Salva, „Construcción de hondas”, 2013: 22, Lamina III. <https://www.scribd.com/document/158426593/Construccion-de-Hondas?fbclid=IwAR1FriUIyzS8Myy5uxffU1zlNxyiFqD64XLjpiirZijavKy4ScoKxdr7bA> (преузето 3. 9. 2023).

9 „The Sling – Forgotten Firepower of Antiquity”, 2002, 34; „Construcción de hondas”, 2013, 23, Lamina IV.

пројектил је спуштена на земљу испред праћкаша, праћка се забаци уназад и изнад праћкаша, како би постигла сложenu, закривљену и лучну путању на горе. У силазној путањи, праћка добија равно, бочно убрзање према мети. Ова техника је донекле слична пуцању бичем и пројектилу даје веће убрзање него то што чине претходне две технике. На овај начин се постижу највећа висина и домет.¹⁰ Постоји још неколико техника гађања, али оне у суштини представљају комбинације трију претходно описаних техника.¹¹

Постоји и неколико начина држања праћке: једноставан, италијански и мешовити.¹²

Слика 7. Држање праћке
(слика према: „Construcción de hondas”, 2013: 19, Lamina I)

Међу њима, италијански начин је најпрецизнији, а затим мешовити, јер омогућава најбољу контролу правца пројектила приликом избачаја. У суштини, правац одређује притисак прста на траку. На слици 8 је приказан тзв. грчки почетни положај, који без сумње приказује хоризонталну ротацију праћке.¹³

Овај начин лансирања пројектила су користили грчки, балеарски и римски праћкаши. Он омогућава најбољу прегледност мете. Осим тога, могуће је заузети овакав положај на супротну страну и извести раван избачај, али је ово могуће само у случају када се гађа на мању даљину, на пример приликом

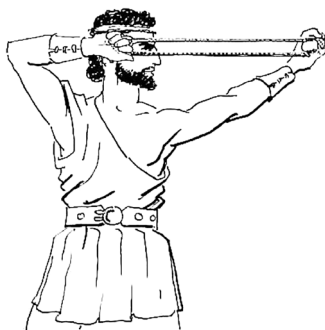
10 „The Sling – Forgotten Firepower of Antiquity”, 2002, 35; „Construcción de hondas”, 2013, 24, Lamina V.

11 Cliff Savage, *The Sling for Sport and Survival* (Boulder: Paladin Press, 2011).

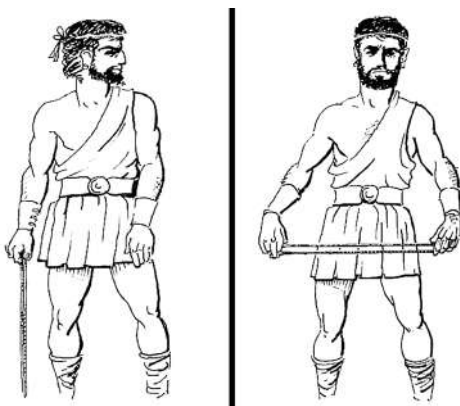
12 „Construcción de hondas”, 2013, 19, Lamina I.

13 Ibid., 2013, 20, Lamina II-1.

последњег хица пре напуштања позиције. Следеће илустрације показују како се праћка држи на готовс (Слика 9), током лова и током марша (Слика 10).¹⁴ Сваки праћкаш је са собом носио по неколико праћки различитих дужина.

Слика 8. Грчки почетни положај за гађање
(слика према: „Construcción de hondas”, 2013: 19, Lamina II-1)

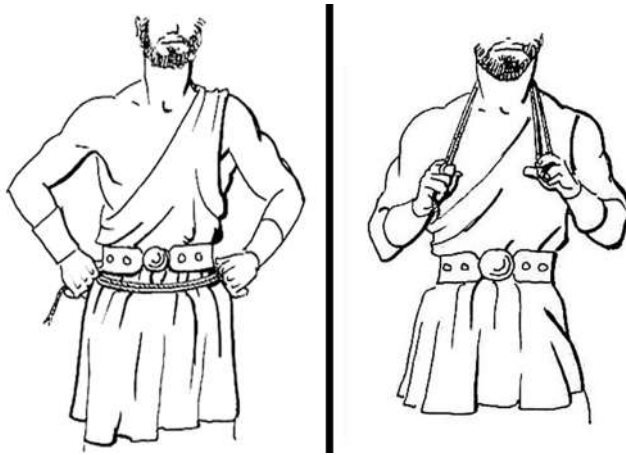
Слика 9. Држање праћке на готовс
(слика према: „Construcción de hondas”, 2013: 21, Lamina II-2)

Обука у гађању из праћке

Праћке су изузетно погодне за приказе и радионице везане за различите фестивале и догађаје који приказују живот у прошлости. Приликом таквих догађаја, посетиоци могу да науче како да користе праћку, али и како да је направе,

¹⁴ Ibid, 2013, 22, Lamina II-2.

или да израде пројектиле. Током 2021. године, у склопу пројекта *Erasmus+* под насловом *Дунавски кампови – Друџи међународни дунавски камп (Danube camps – The 2nd International Danube Camp)*,¹⁵ аутор је на Виминацијуму организовао радионицу. Током ње, учесници кампа тинејџерског узраста учили су како да употребе праћку, како да гађају из ње, и како да плету праћке.¹⁶ Сличну презентацију аутор је оржао исте године у Птују, током фестивала под насловом *XIV римске игре у Птијују*, а који је такође био организован у саставу пројекта *Erasmus+* под насловом *Sadika za prihodnost*.¹⁷ Обе презентације и демонстрације познавања праћки засноване су на личном интересовању аутора и дугогодишњем бављењу овом активношћу.

Слика 10. Држање праћке током лова / држање праћке током марша (слика према: „Construcción de hondas”, 2013: 21, Lamina II-2)

Од праисторије па све до данас, праћке се користе у свим деловима света, не само за борбу, већ и из врло практичних разлога. Сматра се да су праћке првобитно биле коришћене за лов, као и за заштиту стада и усева од предатора. Коришћене су за сигнализацију, када су према саборцима испаливани мањи,

15 Calaméo, „2nd International Danube camp 2021”, <https://www.calameo.com/read/006806684aa0553c1bc80> (преузето 6. 9. 2023).

16 Calaméo, „Publish. Customize. Perform.”, https://www.calameo.com/books/006806684aa0553c1bc80?fbclid=IwAR3sE030zJQCpagyk2W3TvoGeov8Jpmz_hIz61uOd90-03iFbK4t8-QaGvA (преузето 10. 5. 2023).

17 Viminacium, „XIV Roman Games in Ptuj”, <http://viminacium.org.rs/wp-content/uploads/2021/09/Roman-games-in-Ptuj-2021-NL-final.pdf> (преузето 8. 9. 2023); Jelena Anđelković Grašar et al., „Archaeology Workshops as an Educational Approach in Communication with the Public – Case Study Roman Games in Ptuj”, *Archaeology and Science* no. 17 (2021): 139–140.

безопасни пројектили, чија је улога била да упозоре или обавесте. Са друге стране, у борби, праћке су коришћене за елиминацију непријатеља. Занимљиво је споменути постојање перфорираних пројектила, чија ударна моћ није велика, али који током лета производе иритирајући, шиштећи звук, и на тај начин проузрокују пометњу у непријатељским редовима.

Праћке спадају у алатке које је врло лако направити и одржавати. Осим наменских пројектила, за праћку се, као пројектили, могу користити разни предмети, нпр. камење које је тренутно при руци. Иако једноставно, овакво оружје је врло ефикасно. Ране задобијене од праћке могу да се пореде са ранама од метака.¹⁸

Литература и електронски извори

1. Anđelković Grašar, Jelena, Mladen Mladenović, Ana Gavrilović, Danica Grujić, Predrag Đerković, Peđa Perić and Ivan Ilić. „Archaeology Workshops as an Educational Approach in Communication with the Public – Case Study Roman Games in Ptuj”. *Archaeology and Science* Vol. 17 (2021): 135–145.
2. Borrini, Matteo, Marchiaro Stefano and Mannucci Piero. „La lesività delle armi antiche: la frombola a mano”. *Archivio per L’Antropologia e la Etnologia* Vol. CXLII (2012): 27–42.
3. Buonopane, Alfredo. „Due ghiande missili col nome del fabbricante nel Museo Archeologico al Teatro Romano di Verona”. In *Hoc quoque laboris praemium. Scritti in onore di Gino Bandelli*. Editor Monica Chiabà, 19–32. Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 2014.
4. Viminacium. „XIV Roman Games in Ptuj”. <http://viminacium.org.rs/wp-content/uploads/2021/09/Roman-games-in-Ptuj-2021-NL-final.pdf> (преузето 8. 9. 2023)
5. Вујовић, Мирослав. „Белешке о присуству римских праћкаша на тлу Србије”. *Гласник Српској археолошкој друштва* бр. 23 (2007): 297–313.
6. Dohrenwendm Robert E. „The Sling – Forgotten Firepower of Antiquity”. *Journal of Asian Martial Arts* Vol. 11, no. 2 (2002): 28–49.
7. Lafli, Ergün and Maurizio Buora. „Sling bullets from the Archaeological Museum of Hatay (ancient Antioch) in south-eastern Turkey”. *Dacia, Revue d’archéologie et d’histoire ancienne* no. LXV (2021): 163–172.
8. Nankov, Emil. „The Mobility of Macedonian Army in Thrace during the Reign of Philip II and the Inscribed Lead Sling Bullets from Kozi Gramadi”. *Bulgarian e-Journal*

18 Matteo Borrini, Marchiaro Stefano and Mannucci Piero, „La lesività delle armi antiche: la frombola a mano”, *Archivio per L’Antropologia e la Etnologia* Vol. CXLII (2012): 35.

- of Archaeology (Be-JA)* Vol. 5, Issue 1 (2015): 1–13.
9. Owen, Rodrick and Terry Newhouse Flynn. *Sling Braiding, Traditions and Techniques (from Peru, Bolivia and around the World)*. Atglen: Schiffer Publishing, 2017.
 10. Savage, Cliff. *The Sling for Sport and Survival*. Boulder: Paladin Press, 2011.
 11. Stiebel Guy D. „...You were the word of war – A sling shot testimony from Israel, L équipement militaire et larmement de la republique (Ive-Ier s. avant J.-C.)”. *Journal of Roman Military Equipment Studies* Vol. 8 (1997): 301–307.
 12. Scribd. Salva, Martin. „Construcción de hondas”, 2013: 22, Lamina III. <https://www.scribd.com/document/158426593/Construccion-de-Hondas?fbclid=IwAR1FriUIyzS8Myy5uxffU1zlNxgyiFqD64XLjpiirZijavKy4ScoKxdr7bA> (преузето 3. 9. 2023).
 13. Tsaravopoulos. Aris Georgios. „Inscribed sling bullets from Kastro in Antikythera (Greece)”. *Gdańskie Studia Archeologiczne* no. 2 (2012): 207–220.
 14. Calaméo. „Publish.Customize.Perform.”. https://www.calameo.com/s/006806684aa0553c1bc80?fbclid=IwAR3sE030zJQCpagyk2W3TvoGeov8Jpmz_hIz61uOd90-03iFbK4t8-QaGvA (преузето 10. 5. 2023).
 15. Calaméo. „2nd International Danube camp 2021”. <https://www.calameo.com/read/006806684aa0553c1bc80> (преузето 6. 9. 2023).
 16. Casella, Matia Vitelli. „Qualche considerazione storica sulle ghiande missili di Ossero/ Osor: in margine a CIL I2, 887, 888”. *Epigraphica – Periodico internazionale di epigrafie* no. LXXXI 1-2 (2019): 697–708.
 17. Youtube. „Foner – hondero balear”. <https://youtu.be/-ouNR6djZy4> (преузето 5. 9. 2023).

Ivan Ilić

Belgrade

ilic.ivan.7.4.2@gmail.com

MAKING AND USING SLINGS - FROM RAW MATERIALS TO THE FINAL PRODUCT

Summary

This paper presents a result of year-long making and using slings by the author. Making slings includes several simple steps, from choosing the appropriate raw materials, braiding straps and a pouch for inserting projectiles and finally, sawing leather onto the pouch. In the case presented, making projectiles is related to forming elliptic or spherical pieces of clay. At the end of the paper, the author describes ways of launching projectiles from the sling, as well as ways of carrying slings during fights, march or hunt. Until now the author presented making and braiding slings on several workshops in Serbia and abroad.

Keywords: sling, projectile, Roman sling, Roman archaeology, inscription

Translated by Ivan Ilić

Примљен: 30. 8. 2023.

Прихваћен: 3. 11. 2023.

Прегледни рад

UDK: 677.04-055.2-056.26/.36(497.6)

061.2(497.6)“2015/2023“

069(497.6)“2015/2023“

COBISS.SR-ID 134085129

Тања Лазих

ЈУ „Музеј Семберије“, Бијељина

lazict63@gmail.com

НИТИ КОЈЕ ПОВЕЗУЈУ ИЗ ЗАЈЕДНИЧКИХ АКТИВНОСТИ УДРУЖЕЊА ЖЕНА С ИНВАЛИДИТЕТОМ „ИМПУЛС” И МУЗЕЈА СЕМБЕРИЈЕ У БИЈЕЉИНИ

Сажетак: У раду се представљају активности Удружења „Импулс” и Музеја Семберије из Бијељине на очувању и обнављању различитих вјештина домаће радиности које су највећим дијелом репрезент локалне културне баштине. Фокус рада је на пројектима чији је циљ очување културне баштине и реализација идеје „живог наслеђа”, а који омогућавају и лично оснаживање, већу видљивост и значајније јавно ангажовање жена с инвалидитетом. Кроз вишегодишњу сарадњу Музеја Семберије у Бијељини и Удружења „Импулс” наглашена је жеља оба партнера за очување аутентичности локалног културног наслеђа и његовог даљег преношења на генерације које долазе.

Кључне речи: УЖИ „Импулс”, домаћа радиност, културна баштина, преношење културног наслеђа

Након завршетка ратних сукоба у Босни и Херцеговини¹ и стабилизације животних прилика на овом подручју, наступа права експанзија оснивања

¹ Рат у Босни и Херцеговини 1992-1995. године окончан је потписивањем Општег оквирног мировног споразума у Дејтону у САД 21. новембра 1995.

невладиних организација различитог профила, циљева и задатака. Међу њима су бројна женска удружења која у свом раду имају и програме за обнављање знања и вјештина домаће радиности, у прошлости уобичајених и за свакодневницу нужних: најчешће ткања, али и других врста – плетења, веза, кукичања, керања, шивења. Ове активности вођене су у првом реду жељом да се очува или оживи вјештина израде текстилија традиционалног типа и тако нагласи укупно национално биће народа из кога потичу, односно регионалне и локалне особености краја у коме живе.

Оно што је посебно било важно у постратним годинама, јесте да су под разумијевани заједнички рад/обучавање и дружење током програмских активности у удружењима, истовремено представљали и добар начин за превазилажење трауматских последица рата као и несигурне свакодневнице којима су сви мање-више били изложени. Треба нагласити и да су активности оваквих удружења биле, а и данас су, махом усмјерене ка унапређењу материјалног статуса својих чланица и полазница курсева и радионица, било кроз пласман насталих рукотворина путем удружења, или каснији индивидуални рад/предузетништво.

Ово је нарочито изражено кроз примјену елемената текстилне баштине на савремене одјевне, украсне, употребне и сувенирске предмете. Подршку за свој рад, као и остале невладине организације, прибављају путем домаћих и међународних конкурса за новчана и друга средства за пројектне активности, те кроз донације грађана и сл.

Данас се на територији Града Бијељине може издвојити неколико женских друштава која се поред својих примарних активности у вези с унапређењем положаја жена, хуманитарних или друштвено-економских, баве и очувањем традиционалних вјештина домаће радиности или другим активностима заштите и промоције локалног културног наслеђа. То су Коло српских сестара „Света Ангелина Српска”, Црњелово (основано 2012), Удружење жена „Бели Анђео”, Дворови (основано 2014), Удружење жена с инвалидитетом „Импулс” (основано 2005), Организација жена „Жена”, Јања (основано 2003), Фондација „Лара” (основана 1998).²

Управо на пољу обнове и очувања традиционалних знања, вјештина и праксе у изради и украшавању текстилних предмета, проистекла је њихова сарадња и са Музејом Семберије³ у Бијељини, као установом која се бави при-

2 Опис удружења у бази података Одјељења за друштвене дјелатности Града Бијељина, <https://www.gradbijeljina.org/UcitaneSlike/admin/Dokumenti/opis-udruzenja-koji-su-u-bazi.pdf> (приступљено 18. 8. 2023).

3 ЈУ „Музеј Семберије” и иначе интензивно сарађује са различитим представницима локалног невладиног сектора, групама грађана и појединцима (ОЗПП „Предузетник”, Еколошко удружење „Екопут”, Фондација „Лара”, Удружење жена с инвалидитетом „Импулс”, Удружење ликовних умјетника

купљањем, истраживањем и презентацијом локалне културне баштине, чији су дио и различите врсте производа женске домаће радиности ове области.

У том смислу, посебно су запажене активности Удружења жена с инвалидитетом „Импулс” из Бијељине које је, кроз различите облике партнерства са Музејом Семберије од 2015. до данас реализовало неколико пројеката у циљу очувања, савремене примјене и презентације текстилне баштине Бијељине и околних насеља.

Ко је „Импулс”

Удружење жена с инвалидитетом „Импулс” основано је у Бијељини октобра 2004. с циљем заступања интереса жена с инвалидитетом, како би у потпуности остваривале своја основна права и тако биле активне грађанке друштвене

Слика 1. Чланице Удружења жена с инвалидитетом „Импулс”, 2010. година
(фотографија: Д. Глишић)

заједнице у којој живе. Посебно се ово односи на њихов здравствени, социјални и економски статус. Покретач идеје, а и данас, одговорно лице за рад „Импулса” је Тања Милинковић.⁴

.....
„Свети Лука”, Књижевни клуб „Јован Дучић”, СПКД „Просвјета”, КСС „Света Ангелина Српска”, Црњелово, Удружење грађана „Отахарин”, „Синергија плус” и други).

4 Тања Милинковић је професор разредне наставе, и сама више од двадесет година са дијагнозом

Удружење „Импулс” је регистровано 12. јануара 2005. године код Министарства правде у Сарајеву са пољем дјеловања на подручју цијеле БиХ, и сједиштем у Бијељини. Рад удружења заснован је на *cross/disability* начелу, односно окупљању жена и дјевојака с различитим врстама инвалидитета које повезују заједничке потребе и интереси. Приликом регистрације, Удружење је имало 63 чланице, док тај број периодично варира, и данас износи 65.⁵

Циљеви удружења су развијање личних склоности жена са инвалидитетом кроз организовање и остваривање радних активности примјерених њи-

Слика 2. На курсу ткања, Удружење „Импулс”, 2015. година
(фотографија: Т. Милинковић)

ховим могућностима, изграђивање слободне стваралачке личности, скретање пажње јавности на специфичне потребе и положај жена са инвалидитетом и стварање услова за њихово равноправно укључивање у самосталан живот, као и обезбеђивање основних предуслова за једнак третман жена с инвалидитетом

болести која у перспективи води трајном инвалидитету. Током дводеценијског активизма израсла је у ријетког стручњака за ову област кога су истовремено формирали континуирана едукација и лично искуство. За свој допринос унапређењу статуса и права жена са инвалидитетом и укупан ангажман у оквиру цивилног друштва, награђена је осмомартовским признањем Града Бијељине „Заслужна жена”, 2016. године, а 2021. наградом „Лидерка за развој” у области „Економија бриге и социјалне иновације”, коју на нивоу БиХ додјељује Женски форум за развој (WF4D).

5 Опис удружења у бази података Одјељења за друштвене дјелатности Града Бијељина, <https://www.gradbijeljina.org/UcitaneSlike/admin/Dokumenti/opis-udruzenja-koji-su-u-bazi.pdf> (приступљено 18. 8. 2023).

у различитим потребама (здравствена заштита, разни видови рехабилитације, помоћне службе за потребе инвалидних лица) итд.⁶

„Импулс” такође велику пажњу посвећује подизању свијести јавности у вези с проблемима жена с инвалидитетом. Континуиране објаве путем друштвених мрежа (Facebook, Instagram) те медијске промоције активности и програма Удружења на локалном и ширем нивоу не само да нуде информације о раду, већ и омогућавају већу јавну видљивост ове, у нашем друштву још увијек маргинализоване групе грађанки.

Удружење се у континуитету активно бави организовањем креативних и едукативних радионица од 2007. године у којима се истрајава на укључивању чланица у све врсте активности, едукацији и радној окупацији чланица кроз израду накита, осликавање предмета од стакла, ручно ткање и друге вјештине домаће радиности, а све у циљу њиховог оснаживања и препознавања властитих могућности и способности.

Чланице, жене с инвалидитетом, препознале су да је један од могућих видова за укључивање у друштвене токове рад на очувању културног наслеђа наших народа. Због тога су активности удружења највише усмјерене на израду украсних и одјевних предмета за које инспирацију проналазе у традиционалним мотивима и начину израде који су били производ домаће радиности. Од самог почетка дјеловања ових радионица у оквиру Удружења, концепт рада је усмјерен ка отворености и сарадњи, како са јавним институцијама, тако и са појединцима заинтересованим за очување културе и традиције. Удружење је организовало и више едукативних програма за ученице основних и средњих школа, студенткиње и незапослене жене, гдје је примијењен иновативан и афирмативан концепт да жене с инвалидитетом пролазе едукације заједно са наведеним циљним групама, али и да имају улогу едукаторки које преносе своја знања и вјештине здравим особама.⁷

6 Неки од реализованих пројеката у остварењу ових циљева: *Репродуктивно здравље жена са инвалидитетом* – Градска управа Града Бијељина; *Влас* – Фондација за оснаживање жена БиХ; *Поносни на себе* – My right; *Рекли смо ми, покажи се и ти* – UNDP (јачање улоге МЗ у БиХ) у партнерству са Градском управом Града Бијељина; *Животи са дистрофијом* – Министарство за људска права и избјеглице; *Туризам у Бијељини* – поглед из онлајн свијета – UNDP (ReLoaD); *Прозор у свијет* – Градска управа Града Бијељина; види: Опис удружења у бази података Одјељења за друштвене дјелатности Града Бијељина, <https://www.gradbijeljina.org/UcitaneSlike/admin/Dokumenti/oris-udruzenja-koji-su-u-bazi.pdf> (приступљено 18. 8. 2023).

7 Тања Милинковић, *Ценџар за обуку у изради кућне радиности „ПУЛС”* (Бијељина: Удружење жена с инвалидитетом ‘Импулс’, 2015): 2.

У жељи да у својим производима кротивних радионица повежу традиционално и савремено, и трагајући за изворним мотивима и техникама рада карактеристичним за текстилне предмете који су дио локалне културне баштине, Удружење „Импулс” се за помоћ обраћа Музеју Семберије у Бијељини и на тај начин започиње вишегодишњу сарадњу са овом установом културе.

Нити које повезују „Импулс” и Музеј Семберије у очувању локалне културне баштине

Прва активност коју је Удружење „Импулс” званично изводило уз помоћ стручне службе Музеја Семберије односила се на пројекат „Тканица”⁸ чији је циљ био повећање видљивости жена с инвалидитетом у БиХ друштву кроз неформално образовање. Један од сегмената пројекта подразумијевао је упознавање са локалним текстилним наслеђем, са посебним акцентом на дио традиционалне сеоске одјеће – тканице, односно колекцију тканица у оквиру етнолошке збирке музеја. С обзиром на идеју да се кроз пројекат повежу традиционални рад, технике и мотиви са разноврсним савременим текстилијама, стручна служба музеја је за учеснице, према плану пројекта, организовала једномјесечни курс дизајна кроз пет едукативних сесија.

Полазнице курса биле су у прилици да се упознају како са историјским чињеницама о одијевању и различитим врстама текстила, посебно традиционалним, тако и модним дизајном и његовим елементима, што им је истовремено дало основе за индивидуално промишљање и развој креативности кроз реализацију властитих идеја у обликовању жељених одјевних предмета.

Едукативни дио је имао посебан нагласак на вриједности наше традиционалне ткачке радиности, а полазнице су путем презентације, фотографија и тродимензионалних предмета – музеалија из фондуса Музеја Семберије у Бијељини, упознаване са богатством ручно тканих предмета, културним и техничким одликама локалног традиционалног ткања. За полазнице је као допуна курсу дизајна, али и ткачкој радионици била доступна различита литература из библиотеке Музеја која се односи на израду и коришћење традиционалног текстила. Током предавања, полазнице су стицале сазнања о функцији, посебним ликовним својствима, техници израде и улози коју су текстилни предмети имали у култури

8 Пројекат је финансирао Хелсиншки парламент грађана Бања Лука од октобра 2014. до априла 2015. године.

становања и одијевања, али и стилским варијантама и вриједностима у модном обликовању текстила током XX вијека.

Водећи рачуна о укусу и потребама савременог човјека, непрестано је испитивана могућност примјене традиционалних техничких и ликовних одлика на савремене текстилне производе. У том смислу, омогућено је да се сазнања стечена курсом дизајна финално комбинују у постизању циљева осталих радионица, односно курсева у оквиру Пројекта, који подразумијевају креирање и израду одређених производа са етнодизајном.⁹

Слика 3. Традиционални семберски мотиви примјењени на савремени текстил, Удружење „Импулс”, 2015. година (фотографија: Д. Глишић)

Како је године 2015. паралелно са пројектом „Тканица”, Удружење „Импулс” започело и пројекат оснивања Центра за обуку у изради кућне радиности „Пулс”,¹⁰ курс дизајна који је изводила стручна служба Музеја Семберије похађале су и заинтересоване учеснице овог пројекта. Иначе, „Пулс” је формиран у оквиру Удружења „Импулс” као едукативни центар са тенденцијом верификованих обука у домаћој радиности којима би полазнице могле бити конкурентне и на тржишту радне снаге.

9 Т. Lazić, „Izvjestaj o radu kursa dizajna u okviru projekta ‘Tkanica’ Udruženja ‘Impuls’ u Bijeljini” (rukopis, 2015), 1-3.

10 Реализовано у склопу УНДП-овог пројекта „Јачање локалне демократије/демократије IV – ЛОД IV”, којег је финансирала Европска унија из средстава Инструмента за претприступну помоћ (ИПА).

Укупне резултате пројеката из 2015. године, са посебним акцентом на рад Центра за обуку у изради кућне радиности „Пулс”, Удружење жена с инвалидитетом „Импулс” представило је јавности изложбом „Удружење Импулс – наше рукотворине 2015”, одржаном у Музеју Семберије у Бијељини од 26. до 31. октобра 2015. године. Уз подјелу сертификата полазницама обуке, публици су презентовани различити одјевни предмети од вуне изведени техникама ткања, шивења, плетења, кукичања, украсни производи од вуне, те одјевни и украсни платнени производи.

Слика 4. Са отварања изложбе „Наше рукотворине” у Музеју Семберије, 26. октобар 2015. године (фотографија: С. Антић)

Године 2017, од августа до децембра мјесеца, Удружење „Импулс” реализовало је пројекат „Чаролија традиције” уз подршку програма Градске управе за финансирање пројеката удружења грађана на подручју Града Бијељине. Партнер у пројекту је поново ЈУ „Музеј Семберије” у Бијељини са ангажовањем стручне службе која помаже учесницама пројекта у упознавању, одабиру и уврштавању традиционалних мотива из етнографске збирке музеја у њихове ткане производе, одржавајући тако идеју *живој наслеђа* и рада на очувању нематеријалног културног наслеђа Семберије.

„Чаролија традиције” исказала је поново тежњу да се развију и афирмишу креативне могућности и способности жена с инвалидитетом и унаприједи њихова социјализација и равноправно укључивање у културни живот локалне

заједнице. Кроз бављење ткањем и другим пратећим активностима, и женама са инвалидитетом и другим учесницама програма, омогућава се не само умјетничко изражавање и духовно обогаћивање, или потенцијална варијанта економског осамостаљења и помоћи породици, већ изнад свега стицање сигурности, самопоштовања и позитивног вредновања својих вјештина и способности. Истовремено, ангажовањем кроз удружење, ове вриједне и предузимљиве жене добијају могућност квалитетне интеграције у заједницу, уз заслужено осјећање припадања и друштвеног уважавања.¹¹

Слика 5. Тања Милинковић, оснивач и директорица „Импулса“ на отварању изложбе „Чаролија традиције“ у Музеју Семберије, 1. децембар 2017. године (фотографија: С Антић)

Као резултата заједничких активности, јавности је у музеју представљена изложба „Чаролија традиције“ коју су чиниле израђевине учесница пројекта, чланица Удружења „Импулс“, као и оригиналне ткење текстилије из етнографске збирке Музеја Семберије. Изложба је одржана у периоду 1. 12. - 11. 12. 2017. у Музеју Семберије, поводом 3. децембра – међународног Дана особа с инвалидитетом и 10. децембра – међународног Дана људских права.

¹¹ Види: Марина Цветковић, „Савремено ткање у Београду (1991-2004)“, *Гласник Етнографског музеја* бр. 67-68 (2004): 216-223; Ivana Schwarz, *Retrospektiva ručnog tkanja u svrhu oživljavanja hrvatske kulturne baštine*, <http://www.ma-la.eu/narodne-nosnje/>, *Narodne nošnje* - MA-LA. (приступљено 15. 11. 2017).

У намјери да поново активира рад за подршку женама са инвалидитетом, незапосленим и женама у социјалној потреби кроз развој и афирмацију њихових креативних способности и равноправно укључивање у културни живот локалне заједнице, Удружење „Импулс” 2023. године осмишљава пројекат „Нити које повезују”.¹² Планиране едукативне радионице посвећене су вјештинама веза и плетења и повезаности традиционалног и савременог знања и дизајна. Кроз партнерство са Музејом Семберије у Бијељини, учеснице пројекта ће се упознати са традиционалним плетеним производима и предметима разноврсне намјене украшеним различитим врстама веза из етнографске збирке Музеја.

Слика 6. Са курса плетења у оквиру пројекта „Нити које повезују” у просторијама Удружења „Импулс”, 29. августа 2023. године (фотографија: Т. Милинковић)

Поред разгледања етнолошке поставке и специфичних експоната, планирано је и предавање са презентацијом чији је циљ упознавање учесника пројекта са историјом веза и плетења, као и битним аспектима нашег културног наслеђа у области домаће радности, посебно мотивима и орнаментиком из прошлости као и важности њиховог очувања. Уз ове програме отварамо могућност да се

¹² Пројекат се финансира средствима Града Бијељине намјењеним локалним удружењима грађана и траје од јуна до децембра 2023. године.

поједини традиционални и аутентични мотиви преузму за рукотворине које ће учеснице пројекта израђивати кроз вез и плетење.

„Нити које повезују” првенствено теже да успоставе везу између старог и новог – традицијског и савременог у одјећи и укупној текстилној продукцији, спајају чланице групе у заједничком циљу да науче нешто ново – вјештине веза и плетења, или да утврде и унапреде своје већ постојеће знање у овој области. „Нити које повезују” отварају простор да се кроз едукативне и презентацијске програме и практичан рад успостави веза с нашом баштином, и свакоме појединачно дају могућност да свој рад примјени сходно креативности, жељи или потреби на некој савременој текстилији – одјевној, украсној или некој другој из опуса текстилног мобилијара. Истовремено овај рад представља директну спону између нас садашњих и не тако давног времена када су вез и плетење нашим мајкама и бакама биле више хоби него потреба. Оно што треба нагласити односи се на бескрајну разноврсност ове врста рада, код кога су многи типови – технике и мотиви усвајани и са разних страна свијета, преиначивани према могућностима, околностима и домаћим локалним карактеристикама и потребама. Али сваки од тих комада чак и кад је рађен стриктно према мустри/шеми, задржао је особеност и оригиналност онога ко га је израдио.¹³

Резултати пројекта „Нити које повезују” презентовани су јавности у форми истоимене изложбе у Музеју Семберије у новембру 2023. године, током *Манифестације Вишњићеви дани* у Бијељини.

Закључак

Удружење „Импулс” формирано је с циљем да женама с инвалидитетом обезбеди побољшање њихових материјалног, здравственог и рехабилитацијског статуса, те укупан равноправан друштвено-економски третман у заједници у којој живе. Кроз десетине пројеката које је „Импулс” реализовао од своје званичне регистрације 2005. године, посебно се истичу они који су се ослањали на традиционалне вјештине домаће радиности – „Тканица” и „Пулс” из 2015. године, „Чаролија традиције” 2017, и актуелни пројекат „Нити које повезују” чија се финализација планира до краја 2023. године. Сви наведени програми подразумевају активно учешће чланица „Импулса” којима то здравствени статус омогућава, као и жена из других категорија – незапослене, запослене, студенткиње и сл.

13 Т. Лазић, „Нити које повезују – увод у пројекат с аспекта партнерског учешћа Музеја Семберије” (рукопис, 2023), 1.

Како су пројекти креирани са жељом да се културно наслеђе краја у коме живе преточи у својеврсно *живо наслеђе* кроз обнављање или очување знања у изради специфичних текстилија и њиховог украшавања, као и преношење овог знања млађим нараштајима, логично је да Удружење „Импулс” за реализацију својих програма потражи партнера у јединој градској институцији за истраживање и заштиту материјалне и нематеријалне локалне баштине, Музеју Семберије у Бијељини.

Кустос Музеја Семберије задужен за текстил етнолошке збирке, поред стручног вођења кроз сталну етнолошку поставку, по правилу за учеснице пројекта припрема предавања и презентације о историјату, вриједности и разноликости наше текстилне баштине. Посебно едукативан дио је омогућавање увида у оригиналне и аутентичне примјерке текстилија различитог типа како би се на најбољи начин спознала њихова функција, ликовне и умјетничке особености и вриједности, технике израде као и улога предмета у животу традиционалне заједнице и појединца.

Тако се од пројекта до пројекта обликује специфична форма рада која заједничким снагама, идејама и ослонцем на аутентичне узорке традиционалне домаће радиности, елементе културног наслеђа примјењује у различитим формама савременог употребног текстила, украсних текстилних или сувенирских предмета.

Чињеница је да сарадња музеја и невладиног сектора у домену његовања и очувања културне баштине, посебно примјене традиционалних техника израде текстила и њихових елемената и украса на савремену одјећу и друге потрепштине, представља одавно уобичајену праксу у свијету и код нас.

Ипак, примјером сарадње Удружења жена с инвалидитетом „Импулс” и Музеја Семберије из Бијељине, жељели смо јавности да скренемо пажњу како на активности жена специфичног здравственог статуса и потреба, и њихову борбу за друштвено-економску афирмацију и бољу видљивост у својој заједници, тако и на улогу једног локалног музеја у односу на невладине организације, као израз његовог савременог идентитета.

Литература

1. Lazić, T. *Izveštaj o radu kursa dizajna u okviru projekta 'Tkanica' Udruženja 'Impuls' u Bijeljini*. Rukopis, Bijeljina, 2015.
2. Лазић, Т. „Нити које повезују – увод у пројекат с аспекта партнерског учешћа Музеја Семберије”. Рукопис, Бијељина, 2023.
3. Милинковић, Тања. *Центар за обуку у изради кућне рагиносџи 'ПУЛС'*. Бијељина: Удружење жена с инвалидитетом „Импулс”, 2015.
4. Град Бијељина. Опис удружења у бази података Одјељења за друштвене дјелатности Града Бијељина. <https://www.gradbijeljina.org/UcitaneSlike/admin/Dokumenti/opis-udruzenja-koji-su-u-bazi.pdf> (приступљено 18. 8. 2023).
5. Schwarz, Ivana. *Retrospektiva ručnog tkanja u svrhu oživljavanja hrvatske kulturne baštine*. <http://www.ma-la.eu/narodne-nosnje/>, Narodne nošnje - MA-LA. (приступљено 15. 11. 2017).
6. Цветковић, Марина. „Савремено ткање у Београду (1991-2004)”. *Гласник Етнографског музеја* бр. 67-68 (2004): 216-223.

Tanja Lazić
Museum of Semberia, Bijeljina
lazict63@gmail.com

THREADS THAT CONNECT FROM JOINT ACTIVITIES OF WOMAN ASSOCIATION WITH DISABILITIES “IMPULSE” AND SEMBERIA MUSEUM IN BIJELJINA

Summary

The association “Impuls” was formed with the aim of providing women with disabilities the improvement of their financial, health and rehabilitation status, and overall equal socio-economic treatment in the local community. Through dozens of projects that were implemented since its official registration in 2005, those that relied on traditional skills of domestic craftsmanship stand out - “Fabric” and “Puls” from 2015, “The Magic of Tradition” in 2017, and the current project “Threads that connect” in 2023.

As the projects were created with the desire to transform the cultural heritage of the region into a kind of *living heritage*, as well as the transfer of this knowledge to next generations, it is logical that the Association “Impuls” for implementation of its programs, sought a partner in the Semberija Museum in Bijeljina.

As an example of the cooperation between the “Impuls” and the Semberija Museum from Bijeljina, paper’s aim to draw the public’s attention to the activities of women with specific health status and needs, and their struggle for socio-economic affirmation and better visibility in their community, as well as the role of a local museum in relation to non-governmental organizations, and the expression of its contemporary identity.

Keywords: Woman Association with Disabilities “Impulse”, domestic craftsmanship, cultural heritage knowledge transfer

Translated by Tanja Lazić

Примљен: 10. 9. 2023.
Прихваћен: 5. 11. 2023.
Прегледни рад
UDK: 069:746.4(497.11)
COBISS.SR-ID 134093321

Весна Богдановић
Народни музеј Крушевац
vesnamuzejbogdanovic@gmail.com

ХЕКЛАЛА, КАЗАЛА – МАЛА ГРАДСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА У КУЋИ СИМИЋА

Сажетак: Музеји у Србији, па и Народни музеј Крушевац су установе које поред свог редовног рада који обухвата заштиту културног наслеђа сарађују са локалном заједницом, а све у циљу јачања свести код становништва о вредностима и значају знања и вештина које поседују, а која су део њиховог идентитета. Значајну улогу у очувању традиционалних заната и вештина из домена домаће радиности имају музејски стручњаци који покрећу бројне радионице, ангажују сертификоване предаваче и инструкторе и раде на анимацији суграђана. Отворен однос посетиоца и музејског стручњака помера границе, они постају сарадници на путу очувања, унапређења, преношења и заштите културног наслеђа. Активности мале градске занатске школе у Кући Симића су леп пример одрживости нематеријалног културног наслеђа Крушевца и околине.

Кључне речи: занатска школа, Кућа Симића, едукација, традиционални занати, домаћа радиност, наслеђе, култура.

Народни музеј Крушевац своју основну делатност остварује кроз сакупљање, чување, заштиту и презентовање покретних културних добара и остатака материјалне културе завичаја. Комплексног је типа, у његовом саставу су и Уметничка галерија и Кућа Симића,¹ које се налазе у строгом центру

1 Музеј је основан, 19. децембра 1951. године као „Музеј косовске епохе и НОБ-а” и првобитно је

града, Меморијални комплекс Слободиште на јужној периферији града и зграда Мензулана (1791-1841).² Руководећи се идејом да педагошки задаци музеја произилазе из схватања да су музеји установе које настоје да преко музеалија комуницирају са што ширим кругом људи, Т. Шола истиче да „данашњи музеји за своје постојање могу захвалити просветитељском раду и амбицији током историје, која је у њему гледала шансу поздрављања човечанства кроз стварање потпуне свести о самом себи.”³

Рад представља развој пројекта *Хеклала, казала или Мала трагска занай-ска школа*,⁴ у оквиру кога је реализовано више тематских радионица. Идеја о пројекту сазрела је и добила свој концепт управо кроз реализацију прве радионице у низу под називом *Ткања*. Организација ове радионице била је конципирана тако да је прво одржано стручно предавање од стране музејског саветника – етнолога Зорице Симић, која је представила традиционалну технику ткања, а радионица је потом добила и практични карактер, односно прешло се на савладавање техника ткања. Учеснице радионице обучиле су се за рад на вертикалним, стоним разбојима који су знатно мањих димензија од традиционалних и поједностављују ову врсту активности. Јованка Лазић, инструктор ткања, демонстрирала је основе ткања на разбоју уз показне примере. Као материјали за рад коришћени су: лан, вуна (природна и вештачка) и индустријски прерађен конач – памук. Представљене су стилизоване и компликоване структуре мотива у ткању, као што је ткање завеса од свиле, док је посебно интересовање изазвало ткање од папира и рециклажних материјала – најлон чарапа и пластичних кеса. За најмлађе полазнике одвојен је један најмањи примерак хоризонталног дечјег разбоја, на коме су се опробале девојчице у ткању (Слика1).

Чланови Организације глувих и наглувих такође су могли да прате излагање и да се укључују у сам рад, уз помоћ особе која је знаковним језиком помагала у објашњавању. Њихова чланица, уједно и познавалац ткања, Радмила Савић је демонстрирала ткање на модерном разбоју. Ауторка ових редова изложила је том приликом идеју да се осмисли концепт по коме би све јавне установе у култури, а посебно музеји, оспособљавали лице и за овакву врсту публице, тј. да се оформи платформа или организују семинари у циљу подстицања запослених у

.....
смештен у старо здање Кућу Симића.

- 2 Павле Васић, *Уметничка топографија Крушевац* (Нови Сад: Матица српска; Крушевац: ИРО Багдала, 1990), 195.
- 3 Tomislav Šola, „Музеј као потреба човјека и друштва, критички прилог реформације музеја”, *Zbornik radova Muzeja revolucije Bosne i Hercegovine* br. 5-6 (1970/80): 194.
- 4 Овај пројекат је представљен у оквиру хабилитационог рада: *Хеклала, казала мала трагска занайска школа у Кући Симића*, 2013, Народни музеј Крушевац

музејима да се обуче за водиче који би, према потребама типа публике, могли да пруже и прикажу музејски програм језиком приступачним особама са инвалидитетом.

У случају поменуте радионице то су особе из Основне организације глувих и наглувих Крушевца, где је коришћење знаковног језика помогло бољем савладавању циљева радионице. Резултат радионице се огледао у добром одзиву и заинтересованости младе публике за ову традиционалну технику израде ручних радова ткањем. Један од циљева радионице био је и повезивање традиције

Слика 1. Милица Тодоров, ОШ „Драгомир Марковић”, Крушевац
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

са савременим начином живота. Мисао водиља целокупног пројекта заснивала се на идеји да се пренесе и сачува традиција наше земље која уједно представља и културно наслеђе. Према Конвенцији УНЕСКО-а⁵ материјално наслеђе као и нематеријално, у виду свега онога што је човек изградио и оплеменио у себи самом, у свом духу и оно што се традиционално преноси на нове генерације,⁶ део је културне баштине једног народа.

Целокупан пројекат креирала је ауторка овога текста, у сарадњи са

5 Unesco, „Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (преузето 12. 8. 2023).

6 Младенко Кумовић, „Припремање и перманентно образовање музејских радника”, *Раг Музеја Војводине* бр. 37-38 (1995/1966): 277-279.

Зораном Драшковић Ковачевић, тада саветником за музејски маркетинг, сада кустосом - педагогом у Музеју и Душицом Миленковић, председницом *Етно Расине Крушевац*.⁷ Пројектом је предвиђено одржавање креативних радионица рукотворина базираним на традиционалним градским занатима (ткање, златовез, бели вез, пуствовање вуне...), као и савременим техникама ручног рада (сликање на тканини, на стаклу, декупаж, штрикање, хеклање, израда сувенира и минијатура, израда накита и др.). Замишљено је да се радионице одржавају на три места: на платоу испред Куће Симића, у самом објекту као и на трему објекта, у периоду од десет месеци у току једне године. Рад у радионицама одвијао се у трајању од по два дана.

Учесници сарадници у пројекту, поред Народног музеја Крушевац - Куће Симића су били и Удружење „Етно Расина”, Основна организација глувих и наглувих Крушевац, Културни центар Крушевац, као и полазници мале градске занатске школе, а то су Крушевљани без обзира на старосно доба и претходно знање, јер је радионица концепирана тако да не захтева никакво претходно знање о техникама израде рукотворина. Својим учешћем посетиоци су овладавали одређеним вештинама израде традиционалног ручног рада и добијали сазнања о културној баштини крушевачког краја од стручног лица у Кући Симића. Број активних учесника је увек био око двадесетак, а у зависности од тематике радионице некада је бивало и до тридесет полазника. Од 2012. године, када је отпочета реализација овог програма одржано је десет радионица под следећим називима:

- *Срећна слава домаћице*
- *Цвеће на дар*
- *Кухињица моја мила*
- *Чајанка у Кући Симића*
- *Расцветани јасћучић*
- *Шарени њраг*
- *Израда везених кецеља*
- *Израда минијатури - сувенира*
- *Шћрудла бечка, а њорџа Васина*
- *Уради сам декуај*

Током трајања едукативно-интерактивног дружења, кроз пројекат је прошло око 390 учесника, не бројећи публику која се спонтано придруживала пошто се радионица углавном одвијала на платоу испод трема Куће Симића која

7 Удружење „Етно Расина” Крушевац, постоји већ девет година, а њихови чланови промовишу рукотворине и старе занате.

је смештена у самом срцу града.

Традиционалне радионице	Радионице са применом модерне технике
Ткања	Декупаж техника
Шивења	Осликавање стакла
Вез, Златовез	Осликавање тканина
Израда предмета од прућа	Вез на машини за вез
Нецовање, кукичање	Шивење на машини
Штрикање	Хеклање
Израда украса од биља	Израда накита
Израда чајева и лековито биље	Израда минијатура
Израда славског колача	Витраж

Табела 1. Подела радионица према начину рада и материјалу

Тематске радионице у Кући Симића

Кратак осврт на остале радионице даје нам слику њихове разноврсности која је омогућила полазницима да се упознају, не само са техникама рада, већ и да се полазници едукују о обичајима, празницима, материјалима, атмосфери и животу одређеног историјског периода.

Радионица *Срећна слава домаћице* – одржана је на платоу испред Куће Симића 23–24. новембра 2012. године и похађало ју је тридесет учесника. Од материјала за рад коришћени су разне врсте конца за вез, српско платно, ланено платно, украсни папири, као и други украси за украшавање славске трпезе. Циљ радионице је био израда уникатне декоративне опреме за славску трпезу применом традиционалних техника ручног рада – вез и опхеклавање. Музејски саветник – етнолог Зорица Симић предочила је учесницима да је хлеб најсакралнији вид хране који симболизује добитак, изобиље и благостање. Наглашено је и да за хришћанство пшенично зрно представља симбол вечног циклуса живота, смрти и васкрсења јер када се сеје, оно умире и клија, али из њега се рађа нови живот који доноси стотруки род. Етнолог је показала учесницима фотографије славских колача из музејске збирке и нагласила да је славски колач један од најлепших колача, а украси који се стављају на њега су углавном од посног теста

и имају одређену симболику. Украси су најчешће венац са листићима, класје, грождје, птице, цветови и слично, а на средини се ставља отисак поскурника. Некада се славски колач прекривао белим пешкиром, а данас разним украсним веженим пешкирима и бокчама (Слика 2) које у израђиване на радионици, уз демонстрацију техника од стране чланица удружења „Етно Расина”. Ова сазнања навела су на другачији и свечанији приступ израде текстила из славског програма. На радионици су израђивани употребни предмети и украси за славску трпезу – славски колач, боца за славско вино, држач за жито и тамјан, врећа за

Слика 2. Славски украсни пешкири, бокче и кецеље
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

свећу, везени столњаци за славску трпезу и др.

Радионица *Кухињица моја мила* – одржана је на платоу испред Куће Симића 30 - 31. августа 2012. године и похађало ју је тридесет учесника. Од материјала за рад коришћени су конач за вез, разне украсне траке, српско платно за вез, разне врсте посуда за домаћинство и тегле. Циљ радионице је била израда украсних и употребних предмета за кухињу применом традиционалних техника ручног рада. Такође, један од циљева био је да се отргну од заборава стари посластичарски занати, као и то да се Музеј – Кућа Симића представи као место едукације свих суграђана заинтересованих за бављење овим старим занатом.

Етнолог Зорица Симић (Слика 3), осврнула се на развој посластичарства у Крушевцу и његове прве посластичарнице, док су о куварицама говориле Зорана Драшковић Ковачевић и ауторка текста. Радионица је одржана уз кулинарске савете и дегустацију производа куварица Мирјане Петковић и Биљане Ракић из Радионице слатких и сланих торти и колача „Мали Принц”, које су уједно и демонстрирале израду једноставнијих украса за тарту. Осим дегустације и приче о слаткишима, традиционалним техникама ручног рада израђивани су украсни и употребни предмети за кухињу (кухињске крпе, врећице за хлеб,

Слика 3. Етнолог Зорица Симић са полазницама радионице *Хеклала, казала* (фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

подметачи за ручавање, столњаци за ручавање, кецеље, али и дозиднице или куварице које су некада красиле зидове кухиња). Због немогућности да поново нађу место на зидовима кухиња са својим шаливим порукама типа *Куварице мање збори, да ти ручак не зајори*, „куварице” су као везене минијатуре лепљене на свеске укоричене са намером да представљају будући кувар са рецептима. Најмлађи учесници допринели су радионици цртајући омиљени слаткиш и своје замишљање изгледа малог принца.

Радионица *Израда везених кецеља* – одржана је на платоу испред Куће Симића 26. априла 2012. године и похађало ју је двадесет учесника. Материјал за рад састојао се од материјала за кројење кецеље, шифон платна, српског платна, памучног шареног конца за вез и конца за шивење. Циљ радионице је била израда везених кецеља традиционалним ручним радом – везом, белим везом и шивењем дугих и кратких кецеља са и без карнера и џепчића. Уз мало креативности

израђене су уникатне везене кецеље у разним бојама. Учеснице су могле да се упознају и са примерцима кецеља из музејске збирке, а кратак осврт о култури ношења кецеље и о послугама које су помагале у градским кућама с почетка XX века дала је Зорица Симић. Током радионице кројене су дуге и кратке кецеље (Слика 4), које је потом шила Слободанка Тодоровић, чланица Удружења. Душица Миленковић, председник Удружења „Етно Расина”, припремила је шнитове и кројеве за традиционалне дуге кецеље. Уз помоћ мале машине за вез учеснице су израђивале примерке везене кецеље машинским везом. Веома занимљиве биле су и кецеље са цветним мотивима израђене од стране најмлађих полазника. На радионици су дата и детаљна упутства о томе како се израђују и пришивају

Слика 4. Везена кецеља
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

апликације (апликација малог куvara).

Радионица *Израда минијашура сувенира* – одржана је на платоу испред Куће Симића 20. и 21. јуна 2012. године и похађало ју је тридесет учесника. Материјал за рад су биле разне врсте концa за вез, апликације са мотивима Крушевца, папир у боји, лепак, природни украсни, сапуни, глина, стаклене посуде и боје. Циљ радионице је била израда нових сувенира са традиционалним мотивима Крушевца. Материјал за израду ових сувенира био је по избору: дрво, керамика, глина, текстил, везене ствари, хеклане па урамљене, стаклене украсне тегле,

чаше. Виши конзерватор – сликар Јованка Рашовић објаснила је и демонстрирала технику сликања на стаклу. Представљена је израда витража са савременим контур бојама и златном пастом, а демонстриран је и начин осликавања бочица и малих сувенира од стакла. Млађи учесници су се веома заинтересовали за ову врсту технике, док су старији учесници више преферирали наставак раније започетих искустава са техником веза (Слика 5).

Радионица *Расцветани јастучићи* – одржана је на платоу испред Куће Симића 29. и 30. јуна 2013. године и похађало ју је тридесет учесника. Материјал за рад укључивао је разне врсте конца за вез и златовез, српско платно, панама платно, шифон, ланено платно и разне апликације. Циљ ове радионице била је

Слика 5. Сувенири израђени ручним радом – везом
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

израда украсних јастучница традиционалним техникама ручног рада. Технику златовеза на украсним јастучићима демонстрирала је Јованка Лазић, познавалац ове технике. Златовез је одраз старине и традиције и углавном је рађен са два конца истовремено – црним и црвеним, а горњи конач био је златне боје. Мотиви на свим украсним јастучићима били су углавном представљени као мали пејзажи, сеоске идиле (Слика 6), писана слова азбуке, цветни мотиви, као и мотиви са експоната из Куће Симића. Учесници радионице као и чланови Удружења „Етно Расина”, тако израђене јастучиће пунили су лавандом и босиљком који су касније служили као сувенир. Мотиви са експоната изложених у Кући Симића многим су послужили као инспирација за вез украсних јастучића. Коришћен је традиционални цветни мотив везен бодом покрстице.

Радионица *Цвеће на гар* – одржана је на платоу испред Куће Симића 30. и 31. маја 2013. године и похађало ју је тридесет учесника. Материјал за рад подразумевао је свеже и суво цвеће, украсне шарене траке, украсне мрежице, велике и мале корпе, конач за вез и шифон платно. Циљ радионице била је израда цветних аранжмана и платнених торби са везеним цветним мотивима. Вештину прављења цветних аранжмана демонстрирала је Ана Димитријевић, власница поклон-цвећаре *Evergeen*. Један од циљева радионице био је и неговање традиционалних ручних радова, као и едукација учесница како би биле оспо-

Слика 6. Украсни јастучићи - сувенир
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

собљене да се баве овим занатом у слободно време. Демонстраторка је објаснила учесницама начин сушења цвећа за цветне аранжмане и начине како да цвеће у вази што дуже задржи свежину. Потом је демонстрирала израду цветних аранжмана од свежег и сувог цвећа. Креативним ангажовањем учесници су направили шаренолике и маштовите цветне аранжмане, букете и цветне корпе. Пажњу је привукло и прављење поклон честитки од сувог цвећа, а цветни мотиви су послужили и везиљама као инспирација за украшавање платнених торби и цегера. Учеснице су примењивале традиционални вез, косим и пуним бодом, у комбинацији са пришивањем готових апликација.

Радионица *Чајанка у Кући Симића* – одржана је на платоу испред Куће Симића 10. и 11. јула 2013. године и похађало ју је тридесет учесника. Материјали

за рад биле су разне врсте свежег и сушеног лековитог биља. Циљ радионице био је упознавање са својствима лековитог биља и његовом применом у домаћинству. О лековитим својствима биљака говорила је професорка биологије Зорица Запорожац (Слика 7). Овој радионици се придружила и прва чајџиница у Крушевцу, *Клуб Т-ајџар*, као и њен власник Милан Петронијевић. У оквиру радионице прављени су јастучићи и врећице, који су, потом, пуњени лековитим и сувим биљем. Учесници су размењивали традиционалне рецепте за справљење чајева и мелема, крема за добро здравље, као и начине на који се најбоље могу осушити биљке са циљем да се што мање њихове лековите делотворности из-

Слика 7. Зорица Запорожац и прича о чајевима намењена локалним медијима (фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

губи.⁸

Радионица *Шарени іраг* – одржана је 5. и 6. августа 2013. на платоу испред Куће Симића и угостила је тридесет учесника. Материјал за рад су биле разне врсте конца за вез, српско платно, ланено платно, украсни папири, разни пачворци, апликације итд. Циљ радионице је био уникатно украшавање текстилних одевних предмета апликацијама или пачворком, као и цртањем на текстилу. Такође су израђиване и апликације (Слика 8) за одевне предмете са мотивима Крушевца и крушевачког краја. Мотиви су нашли место на мајицама, украсним

8 Поред основне теме радионице, учесници су се бавили и израдом и пуњењем јастучића разним миришљавим и опуштајућим биљем: нана, лаванда, босиљак, мајчина душица, различак и маслачак. Поједине учеснице су јастучиће украшавале вегетабилним мотивима.

качетима, крпама, цегерима, рамовима и украсним сапунима са печатом Народног музеја Крушевац. Учесници су жељене мотиве преносили на тканину помоћу индига, а потом их везли по узору на оригинал. На тај начин су старе кошуље попримиле сасвим нов изглед. Иновативност и спретност учесника створили су декоративне платнене и хеклане каишеве са дрвеном споном.⁹

Радионица *Уради сам декупаж...* – одржана је 16. августа 2014. године на платоу испред Куће Симића и едуковала је тридесет учесника. Материјали коришћени на овој радионици били су употребни предмети за домаћинство израђени од дрвета, стакла, метала и керамике, лепак и лак за декупаж, масне и

Слика 8. Шарени град
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

акрилне боје, папирне салвете и марамнице разноврсних мотива, као и прибор за цртање и кројење. Циљ радионице била је израда украсних и употребних предмета за домаћинство и упознавање са традиционалном, а данас веома популарном техником декупаж. Стручну асистенцију пружила је Вукица Мутавџић, мајстор технике декупажа. Кроз креативну едукацију промовисан је и нов начин приступања овој „салвета техници”, којом се може улепшати било који чврст

9 Радионица *Браћа Милосављевић* из Крушевца обезбедила је дрвене елементе са мотивима града, коришћене за украшавање каишева.

предмет. Техника је примењена на дрвету, стаклу, металу, картону и керамици. Радионица је конципирана тако да је прво подељен материјал за рад по избору: дрвени подметачи за чаше, дрвени послужавници, дрвене штисаљке, као и разни украсни и употребни предмети. На почетку рада је демонстратор одржала кратко предавање о техници. Неки од учесника украшавали су декупаж техником и предмете од метала, папира, стакла (тегле, чаше, вазе, флаше...), а поред салвета, за рад су коришћене и декоративне папирне марамице (Слика 9). Као помоћно средство употребљавани су лепак дрвофикс, лак за лакирање дрвених површина, акрилне боје и др. Посебну креативност исказали су најмлађи полаз-

Слика 9. Део атмосфере са радионице *Декуџаџ*
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

ници. Треба напоменути да су и учесници из Организације глувих и наглувих веома успешно савладали технику декупажа. Занатске школа *Хеклала*, казала тежила је да овом делу учесника што више приближи тему и омогући примену технике декупаж. Њихови радови били су изложени у просторијама Организације глувих и наглувих Крушевац.

Радионица *Шћирудла бечка, а њорша Васина* одржана је 4. и 5. јуна 2014. године на платоу испред Куће Симића и угостила је тридест учесника. Материјал за рад су представљале разне врсте конц за вез, српско платно, ланено платно, украсни папири, разноврсни украси, шифон и конац за хеклање. Циљ је била

израда украсних предмета за слаткише (торте, колаче...), израда и украшавање кухињског текстила. У току радионице учесницима су подељени рецепти давнашњих колача и торти (*Добош ѿорѿа, Реформ, Сѿамбул ѿорѿа, Кекс ѿорѿа...*). Посебно интересовање посетиоцима и учесницима радионице привукла је израда текстилних салвета са монограмима и подметача са текстилним џеповима за виљушкице. Примамљиво је било и украшавање куvara (коричење и лепљење апликација неког колача или малог везеног куvara), као и размена рецепата за припрему европског слаткиша. О самом доласку европског слаткиша са Запада почетком XX века (потом одомаћених у нашим домаћинствима и до дана данашњег серадо припреманих), говорила је Зорана Драшковић Ковачевић, један од аутора изложбе *Шѿрудла бечка, а ѿорѿа Васина*.¹⁰ Реализацијом овог пројекта, Народни музеј Крушевац, у оквиру објекта у саставу - Кућа Симића је у своју делатност укључио и друге установе и удружења, што је омогућило презентацију додатних сазнања о наслеђу у својој средини, где највише долази до изражаја едукативни карактер музејске делатности.

Заједнички циљеви свих наведених радионица били су промоција рукотворина, очување и неговање традиције старих заната, афирмисање музејског објекта Кућа Симића, као једног од центара за очување градске културе, и учење на креативан и свима доступан начин. Такође, посебни циљеви укључивали су и успостављање сарадње са другим установама и удружењима у граду, стварање нове публике уз неговање постојеће и афирмацију музејске поставке *Енѿеријер ѿрадске куће у крушевачкој вароши*.

Наша будућност: Музејско-едукативни центар занатских техника

Вођени мишљу да је Кућа Симића (Слика 10) најбоље место за упознавање старих занатских техника, с обзиром на намену и поставку (изложени су и алати за израду ручних радова и саме рукотворине), аутори пројекта су сматрали да је она погодан амбијент за све наведене радионице. Музеалци су активно учествовали у реализацији програма, а учесници су имали прилику да се упознају са сталном поставком и радом Куће Симића. За сваку радионицу ангажовани су кустоси који су учесницима одржали краће предавање о теми (технике рада, материјал, алат и о намени предмета, а учесници су имали прилику да непосредно

10 Александар Милетић и Зорана Драшковић Ковачевић, *Шѿрудла бечка, а ѿорѿа Васина, Европски уѿишцај на кулѿуру исхране у Србији, Прича о слаѿкишима* (Крушевац: Народни музеј Крушевац).

прођу кроз цео процес израде и лично искусе како настаје једно занатско остварење. Све израђене предмете могли су да понесу својим кућама, што је додатно допринело популарности радионица.

Као што смо видели, радионице су реализоване у простору музејског објекта Кућа Симића. Током трајања радионица наметнула се идеја коју ћемо представити овом приликом.

У оквиру Куће Симића налази се и подрумски део зидан, као и приземље објекта, од ломљеног камена. У простор се улази преко камених степеница на северној страни куће, смештених испод касније дозиданог трема. Подрум је укопан у земљу и заузима трећину целокупне површине куће, а осветљен је са два мала прозора. Таванице подрума прављене су од масивних греда по средини

Слика 10. Кућа Симића
(фотографија: З. Драшковић Ковачевић)

подупртих стубом.¹¹

Недовољно искоришћен подрумски простор, који је у јако добром стању (поседује грејање, добро је осветљен) оставља могућност прилагођавање за смештај музејско-едукативног центра занатских техника. Идеја је да објекат Кућа Симића и сама постане стециште старих заната (*Дом старих заната*) и да подрумски простор добије нову димензију кроз коју би заживела прича старих заната, рукотворина и курсева што је заправо чинило ултимативни циљ

11 Живка Ромелић, „Кућа Симића Предлог за сталну етнографску поставку старог Крушевца”, *Крушевачки зборник* бр. 9/10 (2003): 153.

организовања свих претходних радионица. Оне су претстављале, у неку руку, огледне радионице, путем којих би изашло на видело колико је грађана и ког старосног доба заинтересовано за учење старих техника и заната. Закључак је да би било доста заинтересованих, како у оквиру деце млађе доби и школске популације, тако и међу старијим грађанима. Заинтересованих полазника је било и из Организације глувих и наглувих из Крушевца, који су у различитим животним добима. Овој популацији је интеграција у друштво са „онима који чују“ јако важна и допринела би додатно њиховом оснаживању. У едукативним центрима радили би музејски радници, чија би стручност била адекватна спрам теме самог едукативног програма, а с обзиром да је примарни циљ очување и оживљавање старих заната и традиције, планирано је да се у програм укључе и чланице Удружења „Етно Расина“ које су већ савладале вештине старих заната.

Радионице *Хеклала*, казала треба да буду извор знања за све заинтересоване и да подигну свест грађана у погледу традиције, културе и угледа наше земље кроз рукотворине (старе и нове занате). Кроз радионице подстиче се и производња рукотворина као перспективне, али недовољно развијене привредне активности, а што је најважније отимају се од заборава стари занати. Сматрамо да је то један ненаметљив, а веома користан начин преношења знања и умећа „с колена на колено”.

Литература и електронски извори

1. Васић, Павле. *Умешничка топографија Крушевца*. Нови Сад: Магица српска; Крушевац: ИРО Багдала, 1990.
2. Ромелић, Живка. „Кућа Симића предлог за сталну етнографску поставку старог Крушевца”. *Крушевачки зборник* бр. 9/10 (2003): 147-178.
3. Кумовић, Младенко. „Припремање и перманентно образовање музејских радника”. *Раг Музеја Војводине* бр. 37-38 (1995/1966): 277-279.
4. Милетић, Александар и Зорана Драшковић Ковачевић. *Шћурдла бечка, а ѿорѿа Васина, Евройски уѿишцај на кулѿуру исхране у Србији, Прича о слаѿкишима*. Крушевац: Народни музеј Крушевац, 2014.
5. Unesco. “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (преузето 12. 8. 2023).
6. Šola, Tomislav. „Музеј као потреба ђовјека и друства: критички прилог реформације музеја”. *Зборник радова Музеја револуције Босне и Херцеговине* бр. 5-6 (1979/80): 191-201.

Vesna Bogdanović

National Museum Kruševac

vesnamuzejbogdanovic@gmail.com

CROCHETING, SAYING – A SMALL URBAN CRAFTS SCHOOL IN THE SIMIĆ HOUSE

Summary

The paper represents the development of the project “Crocheting, Saying” or “Small urban crafts school”, within which several thematic workshops were realized. Museums are institutions that, in addition to their regular work covering the protection of cultural heritage, collaborate with the local community, all with the aim of raising awareness among the population about the values and importance of knowledge and skills they possess, which are part of their identity. Museum professionals play a significant role in preserving traditional crafts and skills in the field of domestic craftsmanship, initiating numerous workshops, engaging certified teachers and instructors, and working on animating fellow citizens. The activities of the crafts school mark a beautiful example of the sustainability of intangible cultural heritage in Kruševac and its surroundings. The work presents the idea that, within the museum object Simić House, a museum and educational center dedicated to the study and maintenance of old crafts should be opened.

Keywords: Traditional Crafts, Simić House, Kruševac, Museum, Educational Center

Даница Грујић

Археолошки институт Београд

danica.grujic21@gmail.com

ПРЕЗЕНТАЦИЈА БРОНЗАНИ МАЧ – НОВО ОТКРИЋЕ ОДРЖАНА У НАРОДНОМ МУЗЕЈУ КРУШЕВАЦ

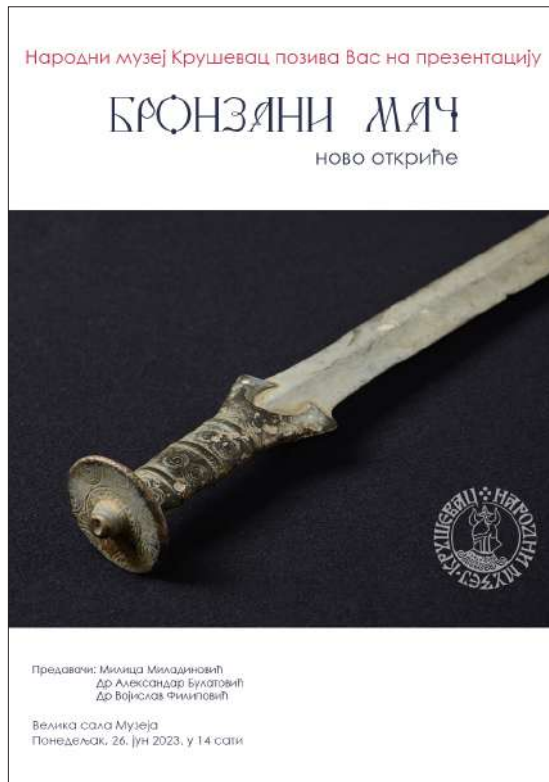
У Великој сали Народног музеја Крушевац, дана 26. јуна 2023. године, јавност је имала прилику да присуствује презентацији под називом *Бронзани мач – ново оtkриће*. На овај начин представљен је недавни археолошко налаз – бронзани мач, пронађен током октобра 2022. године, у старом кориту Западне Мораве. Мач је датован у прелазни период од касног бронзаног доба ка раном гвозденом добу.

О налазу јединственом за простор јужно од Саве и Дунава говорили су Милица Миладиновић, кустос – археолог Народног музеја Крушевац и др Војислав Филиповић, виши научни сарадник Археолошког института у Београду. Ауторство презентације, уз поменуте археологе, потписује и др Александар Булатовић, научни саветник Археолошког института у Београду. Публици су представљени и цртежи мача ауторке Јелене Стојковић, као и визуали за чији се дизајн побринуо Петар Ђеранић.

Аутори су истакли да мач представља случајан налаз откривен током извођења радова на траси ауто пута Појате-Прељина, недалеко од Крушевца, у атару села Кошеви. Налаз је у песку пронашао радник из Турске, ангажован на пројекту изградње Моравског коридора.

Бронзани мач, чија укупна дужина износи 66 цм, очуван је готово у целости и одликује се пуноливеном дршком декорисаном концентричним круговима. На дискоидној јабучици дршке налазе се кружни и полукружни украсни мотиви. На основу ових одлика мач је датован у период између 1200. и 1100. године пре нове ере, односно у сам период прелаза од бронзаног ка гвозденом добу.

Археолог и кустос Народног музеја Крушевац, Милица Миладиновић, истакла је да није познато како је мач доспео у ове крајеве, али и то да је карактеристично да он представља први налаз ове врсте јужно од Саве и Дунава. Откривен је у старом речном кориту, што представља уобичајену праксу за ову врсту налаза ратничке опреме и наоружања.

Слика 1. Позивница за презентацију Бронзани мач – ново откриће (дизајн: П. Ђеранић)

О налазу је говорио и др Војислав Филиповић, виши научни сарадник Археолошког института у Београду, руководилац археолошког надзора на изградњи Моравског коридора. Он је истакао да се мач одликује богато украшеном, тврдо ливеном дршком, која одликује и оружје народа из алпских земаља. Нагласио је да су на мачу запажени и трагови настали услед коришћења у борби. По његовим речима, оваква врста налаза везује се за продоре племена из области Централне Европе на простор данашње Грчке, током палатног периода у археологији Егеје.

Сл. 2. Мач изложен на презентацији са цртежима Јелене Стојковић у позадини (фотографија: Документација Народног музеја Крушевац)

Слика 3. Излагање Милице Миладиновић, кустоса - археолога Народног музеја Крушевац (фотографија: Документација Народног музеја Крушевац)

Слика 4. Презентација др Војислава Филиповића, вишег научног сарадника Археолошког института у Београду (фотографија: Документација Народног музеја Крушевац)

Директор Народног музеја Крушевац, Никола Пантелић, исказао је велико задовољство услед тога што је мач постао део збирке Музеја, будући да представља експонат од великог значаја. У складу са тиме, посетиоци ће имати прилике да се, у оквиру праисторијског дела сталне поставке крушевачког музеја упознају са новооткривеним мачем.

На простору Расинског округа, дуж трасе Моравског коридора, откривено је више археолошких локалитета чија истраживања су обухватила насеља настала још од периода раног неолита, па све до почетка XIII века нове ере. О прошлости плодне моравске долине сведочи и овај случајан налаз бронзаног мача, који је био предмет презентације, али и бројна друга открића са локалитета Бедем - некропола у Маскару, Конопљара у Читлуку, укључујући и најновије резултате истраживања локалитета Арчиновица, смештеног између Беле Воде и Селишта.

Александра Савић

Природњачки музеј у Београду

aleksandra.savic@nhmbeo.rs

ОКРУГЛИ СТО – ЖИВОТ У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЗЕМЉАМА

Традиционална, тридесет шеста по реду културно-духовна манифестација *Јефимијини дани* одржана је у Трстенику у периоду од 14. до 16. јуна 2023. године, у организацији Народног универзитета Трстеник.

Манифестација је први пут одржана 1971. године под називом *Јефимијини дани*, у порти манастира Љубостиња. Већ наредне године преименована је у *Дани њесникиња и везиља*. Под наведеним именом одржана је и 1973. године, након чега је укинута политичком одлуком тадашњег режима, из разлога неспојивих са културом. Манифестација је обновљена 1991. године, а од 2012. о њеној организацији стара се Народни универзитет Трстеник. Манифестацију од 1992. године прати и часопис *Јефимија*, који престаје да излази 2011. године, а од 2016. године овој манифестацији посвећен је годишњак *Љубостинска њриношења*, за који су задужени Народни универзитет Трстеник и Народна библиотека Јефимија.¹

Данас манифестација *Јефимијини дани* има за циљ промоцију историјског, културног и духовног наслеђа личности и дела две значајне жене српског средњег века: кнегиње Милице и монахиње Јефимије, као и манастира Љубостиња, уз промоцију савременог књижевног, уметничког и научног стваралаштва. Програм манифестације је сваке године све популарнији, богатији и садржајнији, окупљајући еминентна имена из света књижевности, историјских наука, уметности, музике и позоришног старалаштва.

¹ Јелена Вукчевић и Верољуб Вукашиновић, ур., *Трајом Јефимије* (Трстеник: Народни универзитет Трстеник, Народна библиотека „Јефимија” Трстеник, 2017), 147–171.

У оквиру манифестације 16. јуна 2023. у Већници Народног универзитета у Трстенику одржан је и округли сто *Живот у српским средњовековним земљама*, чији су организатор и домаћин биле колегинице из Музејске збирке Народног универзитета Трстеник. Овогодишњи назив скупа осмишљен је у сарадњи са проф. др Борисом Стојковским са Катедре за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Идеја је била да највећи број учесника буду музеалци из различитих музејских установа у Србији, који би дали допринос теми из свог стручног угла.

Слика 1. Организаторке и учеснице округлог стола *Живот у српским средњовековним земљама* (фотографија: Т. Димитријевић Томако)

Округли столови посвећени српском средњем веку приређују се у оквиру манифестације већ неколико година. Ове године изабрано је пет тема из српског средњег века, које су посвећене до сада недовољно представљеним истраживањима о животу у средњем веку у Србији.

Након пригодне поздравне речи историчара Ивана Нешића, члана Општинског већа Општине Трстеник, задуженог за културу и образовање, модерацију скупа преузела је колегиница Јелена Вукчевић из Музејске збирке у Трстенику, уједно и представница Организационог одбора скупа.

Округли сто отворила је Ана Цицковић, музејски саветник-археолог Музеја рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу, са темом *Живот у Руднику у њозном средњем веку*. Бројна археолошка истраживања на Руднику, једном од најважнијих рударских и трговачких центара средњовековне српске државе,

сведоче о суживоту домаћег, српског становништва и придошлог становништва, које је долазило због развијеног рударства и металургије овог подручја. Досадашња археолошка ископавања на Руднику потврђују континуитет живота у периоду од краја XIII века (најранијег помена Рудника), па до коначног пада под турску власт.

Рад *Жуџа Расина и њене њранице*, Дејана Радисављевића, етнолога-антрополога прочитала је Јелена Вукчевић, модератор скупа. У излагању је представљено истраживање територије жупе Расина, која је ушла у састав средњовековне српске државе око 1094. године у периоду владавине великог жупана Вукана (око 1091 - око 1112). Сматра се да је средиште жупе Расина било у утврђењу Козник. Ипак, мали број сачуваних средњовековних писаних извора не даје податке да се прецизније одреде границе старе жупе Расина према суседним жупама, чиме се отвара могућност за будућа истраживања.

Чарна Милинковић, виши кустос-историчар Музеја Војводине расветлила је улогу жене у средњовековној Србији. Потврђено је да се улога и положај жене у средњовековној Србији посматра кроз призму феудалног живота, и да је њена улога била слична као и у осталим земљама Европе тога доба, а да је умногоме зависила од друштвеног сталежа којем је припадала.

Реферат Маје Николове, музејског саветника у пензији из Београда, дугогодишњег прегаоца у Педагошком музеју, био је посвећен просвети и образовању у средњем веку, са посебним акцентом на улогу манастира као центара духовности и писмености. Цео систем ширења писмености и образовања био је у складу са потребама православне цркве и тадашњих друштвених прилика, а важно је да се укаже на значај српске средњовековне књижевности и ликовне уметности, односно осликавања манастира и цркава. Ипак, због недостатка извора не може се са сигурношћу приказати целовита слика српских средњовековних школа и начин ширења писмености, мада се са сигурношћу може потврдити постојање одређеног броја писмених људи, који су били потребни српском средњовековном друштву.

Рад Округлог стола заокружила је потписница ових редова са темом *Медицина средњеј века у Србији и Хиландарски медицински кодекс*.² Представљена су средњовековна медицинска знања и пракса лечења људи природним лековитим средствима, која су се базирала на коришћењу простих и сложених лекова

2 Изложба посвећена истоветној тематици реализована је у Галерији Природњачког музеја у Београду у периоду од децембра 2022. до јуна 2023. године: Александра Савић и Светлана Јарић, *Хиландарски медицински кодекс и српска средњовековна медицина* (Београд: Природњачки музеј, 2023).

биљног, животињског и минералног порекла. Такође, представљен је један од најзначајнијих докумената српске средњовековне медицине, рукопис *Хиландарски медицински кодекс* (XV–XVI век), који се може сматрати првом српском и првом словенском фармакопејом, писан ћиричним писмом, а који је од изузетног значаја за историју српске медицине, фармације и ботанике.

Слика 2. Детаљ са Округлог стола Живот у српским средњовековним земљама (фотографија: Т. Димитријевић Томако)

Након окончања радног дела, учеснице и гости посетили су комплекс манастира Љубостиња. Радови проистекли из представљених излагања биће публиковани у наредном броју *Љубостињских њриношења*. Одржавање Округлог стола и целе манифестације реализовано је уз подршку Министарства културе Републике Србије и Општине Трстеник.

Литература

1. Вукчевић, Јелена и Верољуб Вукашиновић, ур. *Трајом Јефимије*. Трстеник: Народни универзитет Трстеник, Народна библиотека „Јефимија” Трстеник, 2017.
2. Савић, Александра и Светлана Јарић. *Хиландарски медицински кодекс и српска средњовековна медицина*. Београд: Природњачки музеј, 2023.

Љубиша Васиљевић

Народни музеј Крушевац

ljubisa05@gmail.com

ОКРУГЛИ СТО УЛОГА РУДАРСТВА У ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈИ И МОДЕРНИЗАЦИЈИ СРБИЈЕ У XIX И XX ВЕКУ У СЕЊСКОМ РУДНИКУ

У Сењском Руднику организован је Округли сто под називом *Улога рударства у индустријализацији и модернизацији Србије у XIX и XX веку*. Повод за одржавање Округлог стола представљао је јубилеј - 170 година од почетка рударења мрког угља у Сењском Руднику. Организатори скупа били су Јавно предузеће за подземну експлоатацију угља (ЈППЕУ) Ресавица, Рудник мрког угља (РМУ) „Рембас” и Музеј угљарства у Сењском Руднику.

Округли сто је одржан 11. јула 2023. симболично на дан када су 1853. године откопане прве насlage угља у Сењском Руднику. Имао је мултидисциплинарни карактер и на њему су биле засупљене теме из области историје, рударства, археологије, етнологије, архивистике, музеологије, просвете, економије и сродних дисциплина.

Скуп су свечано отворили руководиоци три установе задужене за његову организацију: Саша Спасић, Ненад Лукић и Ненад Анжел.

Радни део Округлог стола одвијао се у три целине. Прву целину, којом је председавао Ненад Анжел, а тиме и радни део скупа, имао је част да отвори потписник ових редова са темом везаном за археолошке потврде паралелних експлоатација рудних блага и лековитих извора. Др Весна Вучковић, археолог у Завичајном музеју Параћин, представила је археолошка открића у пећинским стаништима на подручју јужног Кучаја. Наведена ауторка, заједно са Марком Пекићем, историчарем параћинског музеја и Душаном Каличанином, археологом са Универзитета у Пизи (Италија) припремила је и презентацију посвећену историјским и етнографским истраживањима градитељства на подручју

Параћина и околних села. Бојан Панић, историчар и докторанд на Филозофском факултету у Нишу, упознао је присутне са посетом барона Сигмунда фон Хердера, најзначајнијег европског геолога XIX века, крушевачком округу 1835. године. Јагодински историчар Нинослав Станојловић учесницима Округлог стола објаснио је допринос Николе Б. Јоцића, индустријалца и некадашњег власника ресавских рудника, развоју рударства на нашим просторима. Јелица Илић, историчар у Народном музеју Зајечар, заокружила је први део Округлог стола излагањем под називом *Изградња „белгијске” њрује за њошребе рудника Вршка Чука код Зајечара*.

Другим делом скупа председавали су Весна Вучковић и Љубиша Васиљевић. Отпочео је излагањем Небојше Озимића, историчара у Народном музеју Ниш, о утицају железнице на економски развој новоослобођених крајева Србије у периоду 1878-1900. године. *Безимено друштво за експлоатацију алексиначких рудника у Алексинцу између 1903-1949. године* представљало је тему излагања Милутина Милтојевића, историчара Историјског архива у Нишу. Из исте установе стигао је и историчар Никола Арсић који се представио са темом интригантног наслова *Рудник мркој уља Јелашиница – штиа њо чува нишки архив*. Александар Миљковић, докторанд Филозофског факултета у Нишу, изложио је причу о „страним поданицима” у руднику Леце од 1931. године до почетка Другог светског рата. Други део округлог стола окончан је излагањем Душка Грбовића из Завичајног музеја Јагодина, са освртом на чланке о Сењском Руднику штампане у њупријском листу *Моравски њласник* између 1930. и 1940. године.

Завршни део скупа одвијао се под председавањем Бојана Панића и Александра Миљковића. Колега Ненад Анжел представио се и у својству излагача изложивши историјат Ресавско-моравског угљеног басена у другој половини XX века. На ово излагање надовезала се презентација *Индустрија уља у Рејублици Србији у наредним деценијама са њособним освртом на њодземне руднике*, припремљена од стране проф. др Мирка Ивковића из Ресавице, у сарадњи са Бобаном Бранковићем и Владимиром Тодоровићем (ЈППЕУ Ресавица). Александар Рацић и Драгослав Дедић из Историјског архива Јагодина бавили су се радом Рударско-индустријске школе у Сисевцу – Сењском Руднику (1945-1953. година). Јелена Вукчевић, историчарка Музејске збирке Народног универзитета у Трстенику, говорила је о примени производа ИХП „Прва петолетка” у рударству. Проф. др Татјана Вулић и проф. др Марија Вујовић (Филозофски факултет у Нишу) разматрале су филм „Петријин венац” као својеврсни документ о прошлости Сењског Рудника. Последњи реферат у завршном делу Округлог стола имао је Саша Стаменковић, директор Историјског архива Врање, са темом

документације посвећеној туфовима (врсти стена) Врањске котлине у фонду Рударског предузећа „Грот“.

Након дискусије о презентованим радовима, рад Округли стола је формално затворио проф. др Дејан Антић са Филозофског факултета у Нишу. Професор Антић је, у виду пленарног излагања, одржао и ретроспективно предавање *Развој уљарства у Србији у XIX и почетком XX века*.

Слика 1. Округли сто *Улога рударства у индустријализацији и модернизацији Србије у XIX и XX веку* (фотографија: Љ. Васиљевић)

Учесници Округлог стола имали су прилику и да посете јединствену поставку Музеја угљарства у Сењском Руднику.

Планирано је да представљене теме буду публиковане у форми тематског зборника радова. Квалитет и разноврсност презентација иницирају израстање овогодишњег Округлог стола у редован стручно-научни скуп који ће пратити адекватни зборници радова.

Љубиша Васиљевић

Народни музеј Крушевац

ljubisa05@gmail.com

ПРВИ БРОЈ ДИСТРИКТ-а, ГОДИШЊАКА ГРАДСКОГ МУЗЕЈА БЕЧЕЈ

Током 2022. године пред стручном јавношћу појавио се први број часописа *Дистрикти*, годишњак Градског музеја Бечеј. Замишљено је да новопокренути часопис излази у континуитету и представља гласило музејских радника (први број, што поздрављамо, дао је пример комплексности и отворио странице и за остале проучаваоце наслеђа бечејског краја) са циљем публикавања стручних и научноистраживачких радова из области археологије, историје, етнологије, историје уметности, конзервације, као и чланака о васпитно-образовном раду у установама културе.

Редакцију часописа чине: Немања Карапанцић (главни и одговорни уредник), Рашко Рамадански, Душан Иветић, Радослав Михаиловић, Слађана Велендечић и Јасмина Јакшић.

Број садржи *Предговор*, десет радова разврстаних у четири тематске целине, три приказа, *In memoriam* и *Прилој*. Насловна страна декорисана је мотивом печата Потиског крунског Дистрикта из 1800. године. За дизајн се побринула Јелена Јанковић Ђук.

На страницама *Предговора*, главни и одговорни уредник броја представља мотиве за покретање часописа и идеје о његовом развоју и пољима делатности. Посебно се скреће пажња на избор назива часописа који гласи *Дистрикти*. Мотиви да годишњак понесе ово име леже у чињеници да се данашњи Бечеј почео развијати као трговиште и град тек од друге половине XVIII века, након формирања Потиског крунског Дистрикта. Додаћемо и да избор имена омогућује препознатљивост гласила у оквиру стручних и научних часописа са наших простора.

Прва тематска целина часописа посвећена је археологији, прецизније нумизматици. Аутор Рашко Рамадански представља српски средњовековни новац из нумизматичке збирке Музеја у Бечеју. Реч је, највећим делом, о новим аквизицијама. Збирка садржи девет сребрних и бакарних ковања, почев од новца краља Драгутина до заједничког издања Ђурђа и Лазара Бранковића. Посебан значај има податак да се неке од кованица могу повезати са околином данашњег Бечеја, што пружа нове индикације везане за промет роба и оптицај новца у овом крају током средњег века.

Тематска целина посвећена историји садржи седам текстова. Уредник издања пружио је и ауторски допринос представљањем прошлости Јевреја у Старом Бечеју, који су, током периода од приближно 170 година представљали економску и културну елиту бечејског среза. Историјат Јевреја у Бечеју може се пратити од последње две деценије XVIII, па све до половине XX века, када се малобројно преостало становништво исељава у Израел. Највеће страдање догодило се током рације у зиму 1941/1942. године, када је збрисана са овог простора готово целокупна јеврејска популација. Продаја и потом рушење синагоге, 1962. године, симболично означава крај ове тужне и трагичне приче.

Роланд Шурањи припремио је чланак о историјату бечејске тврђаве и оба Бечеја, Старог и Новог, од најстаријих времена до Мохачке битке, односно 1526. године. Аутор представља недоумице о времену настанка тврђаве, историјске податке везане за њене помене, неспорне и претпостављене, у писаним изворима и археолошке налазе као сведочанство о изгледу и начину градње фортификације.

Странице *Дистрикта* отвориле су се и за размишљања Недељка Стојковића из Историјског архива Сента. Рад је посвећен оснивању Потиског крунског дистрикта, који је постојао 1751–1872. године, са основном идејом да представља облик суштинске аутономије већинског српског становништва на простору Потисја. Посебан акценат дат је на три царске привилегије којима се регулише однос између Срба са једне и махом новодосељених Мађара, Немаца и Словака са друге стране.

Снежана Илић нас упознаје са две цркве посвећене Светом Јовану Претечи у Старом Бечеју. Први храм, скромних димензија и подигнут од лаког материјала (плетер, блато и трска) почетком XVIII века, налазио се у самом центру Шанца Бечеј. Храм је срушен од стране Турака, између 1714. и 1716. године. Остаци цркве били су видљиви и у наредним деценијама. Други храм, монументалнији и зидан од чврстог материјала, подигнут је на новом месту – према реци Тиси, у правцу истока, где се и данас налази капела посвећена истом свецу. Освећен је 23/12. фебруара 1776. године. Овај храм запаљен је од стране

мађарских побуњеника, баш на црквену славу, летњи Ивањдан, 1849. године. Остаци храма откривени су и истражени 1940. године.

Историјски догађаји у Бечеју током Револуције 1848–1849. године представљени су у чланку Драгише Славића. Стари Бечеј је револуционарни период дочекао као економски оснажено место, национално и верски разнолико. За нешто више од годину дана трајања револуционарног периода град је изгубио

Слика 1. Насловна страна часописа *Дистрикт I*
(дизајн: Ј. Јовановић Ђук)

велики број становника, претрпео пожар у коме су изгорели православни храм (са чим смо детаљно упознати у претходно наведеном чланку), Градска кућа и велики број приватних зграда. Резултат Револуције представљале су велике националне супротности, које су се додатно развијале у наступајућим годинама.

Срђан Сивчев из Историјског архива Кикинда својим прилогом води нас у свет спорта. Тему рада представља развој атлетике у Великој Кикинди од 1909. до 1925. године. Као организована спортска дисциплина атлетика је заживела са оснивањем „Nagykikindai Athletikai Club”, односно „Великокикиндског атлетског клуба”, 1909. године. Чланак прати успешан развој великокикиндске

атлетике све до 1925. године, када нагло почињу да се гасе атлетске секције као последица нагле експанзије фудбала.

Целину часописа посвећену историји заокружује прилог Александра Радловачког из Зрењанина о пропутовању регента Александра кроз Велики Бечкерек, 1919. године. Током јуна наведене године регент је посетио војвођанске градове, недавно припојене новоосновној држави. Посебно је значајно да се посета Великом Бечкереку, иако непланирана за тај тренутак због заказаног састанка са штабом француске Источне армије, догодила *на рејентов лични захтев*. После речи добродошлице православног свештеника Мојића, регент се, кроз разговор са представницима локалне власти, здравства, школства и свештенства упознао са општим приликама у Великом Бечкереку.

Етнологија је заступљена текстом „Сувача у Кикинди – више од споменика културе”. Реч је о једином коауторском раду у броју. Кроз веома занимљив мултидисциплинарни приступ Славице Гајић (етнолога, вишег кустоса) и Драгана Киурског (дипломираног учитеља, вишег музејског едукатора) из Народног музеја Кикинда, представљен је некадашњи млин на коњски погон као јединствен споменик те врсте у Србији. Комбинацијом некадашње функције споменика (производња брашна) и данашње улоге везане за едукацију и место окупљања, ово место представља магнет за туристе, али и стручњаке из области архитектуре, антропологије и историје.

Последњи текст у броју, у категорији стручних радова, представља прилог мр Радослава Михаиловића из Градског музеја Бечеј, којим је заступљена област историје уметности. Чланак је посвећен раду ликовног одсека бечејског музеја у периоду 2003–2018. године. Током наведеног периода Одсек за ликовну уметност представио је најзначајније целине фонда путем изложби и каталога. Остварена је сарадња са уметницима чије изложбе су приређиване у организацији Музеја. Реализована је и двосмерна комуникација са сродним установама у култури, локалном самоуправом и грађанима који су желели да успоставе комуникацију са Музејем.

У оквиру *Приказа*, публиковани су текстови Татјане Љубојевић „Театрић Музеја Војводине – приказ едукативног програма”, Зорана Вељановића „Кад се Бечејем трчало за лоптом, али заправо” и мр Павла Орбовића „Јожеф Пехан, век после – приказ изложбе”.

Део који би сви волели да се не појави у часопису, *In memoriam*, пружа омаж колегиници Бранислави Микић Антонић чије је дело оставило неизбрисив траг у националној археологији и музеологији.

Часопис заокружује прилог са списком имена свих запослених у Градском музеју Бечеј (укупно 44, различитих струка и задужења) и периодом проведеним

у установи, као и осврт на пет управника и директора са временом трајања мандата.

Приказ првог броја *Дистрикџа* заокружићемо констатацијом да часопис пружа спектар веома занимљивих тема које откривају нове чињенице о просторима североисточне Бачке и северног Баната и представљају инспирацију и мотивацију за будућа истраживања. Пред редакцијом и сарадницима *Дистрикџа* налазиће се озбиљан задатак да високе стандарде досегнуте у првом броју (једине сугестије могу бити везане за техничка питања, што је разумљиво за пионирски подухват) унапреде у наредним годинама и следећим бројевима часописа.

Бојана Петраш

Народни музеј Зрењанин
vidovicbojana.nmz@gmail.com

Александра Мирчић

Музеј савремене уметности, Београд
aleksandra@msub.org.rs

**СТРУЧНИ СКУП СЕКЦИЈЕ МУЗЕЈСКИХ
БИБЛИОТЕКАРА И КЊИЖНИЧАРА МУЗЕЈСКОГ
ДРУШТВА СРБИЈЕ И ПОДРУЖНИЦЕ
СПЕЦИЈАЛНИХ БИБЛИОТЕКА
БИБЛИОТЕКАРСКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ
*МАЛЕ БИБЛИОТЕКЕ – ВЕЛИКА ДЕЛА***

Стручни скуп „Мале библиотеке, велика дела”, који је окупио првенствено стручњаке из специјалних музејских библиотека у Србији, као и библиотекарe из јавних библиотека, института, архива и школа одржан је 9. октобра 2023. године у Народном музеју Србије у Београду. Скуп је организован на иницијативу председнице Секције музејских библиотекара и књижничара Музејског друштва Србије – Бојане Петраш, и председнице Подружнице специјалних библиотека Библиотекарског друштва Србије – Александре Мирчић. Ова идеја и реализован догађај први пут је окупио и ујединио две струковне организације – Музејско друштво Србије и Библиотекарско друштво Србије. Пројекат је подржало и Министарство културе Републике Србије, на јавном конкурсy за доделу средстава за финансирање или суфинансирање пројеката у области библиотечко-информационе делатности у 2023. години.

Циљеви Стручног скупа су вишеструки – окупљање библиотечких стручњака и размена искустава, представљање и дискусија о темама које за све нас представљају својеврсне изазове и развијају недоумице, као и тескобе у проналажењу њиховог решења, укључивање библиотекара у рад Секције МДС-а и

Подружнице БДС-а, као и проналажење конкретних решења и алата за будући рад повезан са изабраним темама Скупа.

Теме на Стручном скупу су пажљиво одабране, након многобројних консултација и састанака са члановима Секције МДС-а и Подружнице БДС-а. За предаваче су позване колеге из различитих области које су на најбољи начин могле да одговоре на дате теме.

Програм су отвориле организаторке скупа Бојана Петраш и Александра Мирчић, након чега се присутнима у име Музејског друштва Србије обратила чланица Извршног одбора др Ивана Ђирић, а након ње се у име Библиотекарског друштва Србије обратила преко видео-поруке и Јелена Глишовић, председница БДС. Програм је даље обухватао излагања девет предавача из различитих институција, који су изложили своје пријављене теме, а након сваког предавања одржана је и дискусија са присутним члановима.

Скуп је тематски био подељен на два блока.

Први блок је обухватио тему *Стручна пракса, волонтери и асистенција у библиотеци* кроз правне регулативе и праксу, могућа решења, позитивне примере из праксе и библиотекара и лица ангажованих на стручној пракси или волонтера, развој волонтерских програма у другим сличним установама. Модератор првог блока била је Александра Мирчић.

Предавање је започела проф. др Драгана Грујић (ванредни професор на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду) са темом „Стручна пракса студената Катедре за библиотекарство и информатику”. Она се најпре осврнула на историју образовања библиотекара на високошколском нивоу до данас, говорила је о Болоњској декларацији, која пропагира увођење практичних видова наставе у редовни процес образовања, а са друге стране води рачуна о оптерећености студената, али и новој акредитацији, којом је предвиђена стручна пракса као обавезан сегмент студија. Професорка је успела да заинтригира присутне библиотекарке, који су имали мноштво питања након њеног излагања, а повела се и дискусија са присутним студентима са Катедре за библиотекарство, који су нам пренели своја запажања и недоумице око волонтерског програма и стручне праксе, нарочито у мањим библиотекама попут музејских. Изузетно нам је било важно да се направи спона и разјасне недоумице између Факултета и библиотека, како би се развила боља комуникација и сарадња са студентима.

Кристина Милојевић (дипломирана библиотекарка, Математички институт Српске академије наука и уметности, Београд) и Катарина Меглић (дипломирана библиотекарка, Институт за нуклеарне науке „Винча”, Универзитет у Београду. Институт од националног значаја) обрадиле су тему „Волонтирање у

библиотеци: међу јавом и међ' сном". Оне су нам кроз своју тему одговориле на многа питања и проблеме кроз које су прошле из личног искуства учествујући и саме у волонтерским програмима, упознале нас са законским процедурама, важности полагања стручног испита и упутиле нас у процес од завршетка студија до радног места библиотекара. Свима нам је било непроцењиво да чујемо искуства и добијемо смернице од колегиница које су успеле да се након волонтерских програма и запосле на радном месту библиотекара, што је већини која пролази кроз ове програме и крајњи циљ.

Након Факултета и личних искустава библиотекара, важно нам је било да чујемо и студенте, стога су следећи предавачи који су нас упознали са активностима Центара за развој каријере Филозофског факултета у Београду биле Јована Михаиловић (студенткиња четврте године социологије) и Сташа Ђокић (студенткиња треће године психологије) кроз предавање „Малим корацима ка великим циљевима – Центар за развој каријере Филозофског факултета“. Студенткиње су нас упутиле у рад Центра, његову структуру и објасниле како функционише њихов волонтерски програм и какве су процедуре, како за послодавца, тако и за студенте. Овде је представљен програм само једног факултета који својим студентима жели да обезбеди и практичан рад, поред теоријског знања, али је заиста могуће тај програм проширити и на друге факултете и повезати се са студентским организацијама, као и установама којима су заиста преко потребни квалификовани радници као испомоћ запосленима.

Последњи предавач у овом блоку био је Драган Киурски (музејски педагог из Народног музеја у Кикинди), а говорио је на тему: „Волонтерски клуб Народног музеја Кикинда“. Будући да је овај семинар намењен првенствено библиотекарицама музејских библиотека, било нам је веома важно да чујемо и причу како се волонтерски клубови развијају у музејима, и како се заправо негује и ствара нова публика кроз ове програме, а оно што је важно јесте да можемо да ангажујемо чланове или посетиоце и укључимо их у рад наше установе, управо кроз програме волонтирања.

Предавачи су присутне упознали са различитим моделима стручне праксе и волонтирања који се могу применити и на специјалне библиотеке. Након сваког предавања присутне колеге су предавачима постављале питања, што је показало колико је тема актуелна, али са пуно недоумица и неразјашњених тема.

Други блок је обухватио теме везане за *Дигитализацију грађе и савременије ирсцијује корисницима на мрежи*: како дигитализовати грађу уз минимална финансијска средства, у најкраћем могућем временском периоду, како ту грађу даље учинити доступном и привући потенцијалне кориснике. Како промовисати специфичну грађу попут старе и ретке књиге, фотографија, разгледница,

плаката и сл. кроз виртуелне изложбе? Позитивни примери из праксе, представљање дигиталних садржаја, платформи и сл. Ова тема нам је свима изузетно важна, нарочито након изолованости и затварања институција за публику, током вируса корона, где је било потребно пронаћи начине како задржати и заинтересовати публику за садржаје које чувамо и које промовишемо на мрежама и различитим платформама. Данас је ова пракса приближавања и промовисања дигиталног садржаја још развијенија и представља својеврстан изазов, нарочито библиотекарима запосленим у специјалним библиотекама.

У овом блоку су три предавача презентovali своје теме и дискутовали са присутнима. Модераторка другог блока је била Бојана Петраш.

Прву тему о дигитализацији је отворила др Александра Тртовац (библиотекарка саветница, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду) са темом „Презентација и промоција дигиталних колекција *Универзитетске библиотеке Светозар Марковић*”. Она је представила дигиталне колекције једне велике библиотеке који се финансирају кроз различите европске пројекте, показала нам како можемо промовисати наш садржај на интернету, говорила о могућностима сарадње са Универзитетском библиотеком, али и отворила једно важно питање о потпуно новом занимању које нам је већ одавно неопходно како у библиотекама, тако и у музејима, а то је увођење нових кадровских промена и ангажовање кустоса дигиталних збирки.

Након дискусије и питања, даље је наставила Тамара Бутиган Вучај (библиотекарка саветница, Народна библиотека Србије) са темом: „Европска добра пракса у промоцији дигиталног културног наслеђа у Народној библиотеци Србије”. Она нам је кроз пројекте у којима је учествовала протеклих година говорила о *storytelling-у* путем блогова, виртуелним изложбама, гејмификацији у сектору културе, као и њеном учешћу у *Савеју Европјане*, интернет порталу који нуди приступ милионима књига, слика, филмова, музејских дела и архивских записа дигитализованих широм Европе.

Последњи предавач у овом блоку био је Андрија Сагић (дипломирани библиотекар, Библиотека „Милутин Бојић”) са темом: „Дигитализација културне баштине. Приказ алата за обраду и публикавање грађе”. Колега је био спречен да присуствује Скупу, али је снимио видео-презентацију на којој нас је упознао са програмом и могућностима бесплатног програма *ResCarta*, који у себи садржи све алате неопходне за процес дигитализације, унос метаподатака, ОЦР, администрацију колекција и веб апликацију за приказ.

Сви предавачи и пријављени библиотекарски добили су пропратни материјал, програм, торбе, нотесе и оловке са називом Стручног скупа „Мале библиотеке – велика дела”.

Предавачи су на Скупу одговорили на бројна питања и недоумице са којима се свакодневно сусрећу библиотекари, не само специјалних библиотека. Добијени су нови алати и идеје за даље пословање у нашим библиотекама, али су отворена и многа питања, на која ћемо добити одговоре и решења само уз заједничке напоре и сарадњу. Многе колеге су изразиле жељу да се укључе у рад Музејског друштва Србије и Библиотекарског друштва Србије, што ће допринети ефикаснијој сарадњи и повезивању међу члановима Секције и Подружнице. Скупу су присуствовали библиотекари углавном из специјалних библиотека из целе Србије (Ниша, Зајечара, Смедерева, Пожаревца, Новог Сада) као и из Београда (укупно четрдесет колега из различитих институција и десет студената завршне године са Катедре за библиотекарство Филолошког факултета у Београду). Активно учешће библиотекара путем питања и коментара након сваког предавања показало је актуелност тема које су обрађене.

Жеља нам је да кроз сарадњу Музејског друштва Србије и Библиотекарског друштва Србије сваке године одржимо један стручни скуп на ком би разговарали о неким од изазова са којима се сусрећемо и који се издвоје као ургентни, па тако се надамо да ће овакви удружени скупови постати редовна пракса у наредним годинама и да ће стручна јавност, као и Министарство културе препознати и неговати њихово деловање и значај.

Ивана Арађан

Народни музеј Зрењанин

aradjan.ivana.nmz@gmail.com

СТРУЧНИ СКУП

БИТИ КУСТОС 3: РЕДЕФИНИСАЊЕ СТРУЧНЕ ПОЗИЦИЈЕ

Стручни скуп *Бити кустос 3: Редифинисање стручне позиције*, у организацији Секције историчара уметности Музејског друштва Србије и Завичајног музеја Књажевац, одржан је 30. и 31. октобра 2023. године у Књажевцу. У понедељак, 30. октобра одржан је програмски део у оквиру којег су излагале колегице историчарке уметности, које доприносе музеолошком животу Србије са позиције музејских едукатора, педагога, кустоса збирки и др.

Поздравну реч присутним колегама одржали су Милан Живковић, директор Завичајног музеја Књажевац, др Драгана Ковачић, у име Извршног одбора Музејског друштва Србије и Ивана Арађан, председница Секције историчара уметности Музејског друштва Србије.

Милена Милошевић Мицић, музејска саветница - историчарка уметности Завичајног музеја Књажевац, одржала је пленарно излагање под називом *Музеј у служби заједнице – од њочейка до сажетика*, Тања Вићентић, виша кустоскиња Народног музеја у Аранђеловцу одржала је излагање *Трансформација керамичке слике/Обликовање музејске љубике: едукативни праћећи програм изложбе Народног музеја у Аранђеловцу намењене ученицима средњих школа*, Дена Бабајић, кустоскиња Народног музеја Србије одржала је излагање *Музеј у њосиима – Народног музеј Србије у њосеи основним и средњим школама на Косову и Мејхохији*, Драгана Божовић, музејска саветница у Уметничкој галерији Надежда Петровић у Чачку одржала је излагање *Са Надеждом кроз време/са сликама у школе*, Сенка Ристивојевић, виша кустоскиња Музеја савремене уметности у Београду одржала је излагање *Вишечулне њосиавке у Музеју савремене уметности*, а Ивана

Арађан, виша кустоскиња Народног музеја Зрењанин представила је програмску активност *Мали кустоси – велике њриче*.

Тема која је одабрана као доминантна за овогодишњи стручни скуп Секције, наметнула се као важна јер немали број историчара уметности ради и перманентно доприноси музеолошком животу кроз рад у сектору едукације, документаристике, односа с јавношћу и друго. Претходна два скупа, која су одржана 2019. и 2022. године, носила су називе *Биџи кустос: искуства из савремене музејске њправе*, односно *Биџи кустос 2: њрисџуџи у излагању и њрезентџацији збирки у свейлу савремене музејске њправе*, и на њима су се чули бројни примери добре праксе у оквиру деловања историчара уметности у својству кустоса уметничких збирки. Сматрали смо да је важно дати на значају искуствима и раду наших колега и колегиница из других, једнако важних сектора музеологије.

Након излагања, одржана је дискусија у вези са излагањима, на тему рада са публиком свих старосних категорија и искуствима у приређивању едукативних програма у музејима. Закључак је био да су сва излагања била изузетно занимљива, оригинална и представила програме или резултате вишегодишњих искустава рада кустоса – историчара уметности на пољу едукације. Након завршеног програмског дела, учесници скупа су посетили Музеј града у кући Аце Станојевића и сталну поставку Завичајног музеја Књажевац. Другог дана скупа, домаћин је за учеснике организовао обиласке објеката у саставу Завичајног музеја Књажевац – Архео-етно парка Равна и археолошког локалитета Тимасит Минус, као и обилазак споменика културе Богородичине цркве у Доњој Каменици. На самом крају дружења, уследила је посета *Винарији Јовић*.

Секција историчара уметности се захваљује Завичајном музеју Књажевац и Музејском друштву Србије на подршци приликом организовања и одржавања скупа *Биџи кустос 3: Редџфинисање стџручне џозиције*. Надамо се да ће се стручни скуп под истим програмским називом одржати и наредне године, како бисмо били богатији за неколико нових излагања и искустава из музеолошког живота историчара уметности Србије.

Ивана Јовановић Гудурић
Музеј града Новог Сада
ivanablondy@gmail.com

ПРОЈЕКАТ ТРАДИЦИЈА ВАШАРА У СРБИЈИ ЕТНОЛОШКЕ СЕКЦИЈЕ МУЗЕЈСКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ

Током 2023. године чланови Етнолошке секције МДС-а завршили су свој вишегодишњи пројекат *Традиција вашара у Србији*. Покренут 2017. године са жељом да чланови Секције реализују своју прву заједничку изложбу, пројекат се одвијао у неколико фаза. Током читавог процеса, свака од ових фаза доносила је нова знања и праксе, унапређивала рад саме Секције и развијала међусобну сарадњу чланова.

Израда концепције прве заједничке изложбе одвијала се паралелно са прикупљањем визуелног и текстуалног материјала предвиђеног за излагање. Тако је настала својеврсна дигитална база података у којој су обједињене фотографије, архивска документа, видео записи и текстови о преко двадесет вашара са простора читаве Србије. У бази су се, између осталог нашле вредне фотографије које су настајале током теренских истраживања етнолога запослених у музејским институцијама почев од 60-их година XX века, па све до данашњих дана. На крају ове фазе пројекта постигнут је договор да изложба *Традиција вашара у Србији* буде тако конципирана да представи вишефункционалност, шири друштвени контекст настанка, развоја и трансформације вашарских манифестација, као и њихову широку територијалну распрострањеност. Сваки сегмент изложбе чинили су текстови које су приредили сарадници – чланови Етнолошке секције, као и одговарајући визуелни и графички материјал. Такође је договорено да сваки музеј домаћин изложбе током њеног планираног гостовања упутује поставку предметима из свог фонда. Овај концепцијски сегмент, како ће се показати, дао је додатну динамику самој изложби.

Изложба *Традиција вашара у Србији* на чијој реализацији је учествовало 24 етнологa, кустоса из четрнаест музеја, премијерно је отворена у децембру 2022. године у Народном музеју Чачак. У јануару 2023. године изложба је започела своје „путовање по Србији” током којег је гостовала у Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу, Музеју Шумадије у Крагујевцу, Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну, Народном музеју Крушевац, Народном музеју Ваљево, Завичајном музеју Рума, Народном Музеју Шабац, Народном музеју Зрењанин, Музеју града Новог Сада и Етнографском музеју у Београду. Даље гостовање изложбе планирано је и током 2024. године. Приликом презентовања у сваком од поменутих музеја, изложба *Традиција вашара у Србији* привукла је велику пажњу јавности, како публике, тако и бројних локалних и националних медија.

Посебан сегмент пројекта подразумевао је приређивање зборника стручних радова на тему вашара. Прва оваква саопштења сарадника презентована су још на самом почетку пројекта, у оквиру стручног скупа Етнoлошке секције одржаног 2017. године у Завичајном музеју Рума. У наредним годинама, кроз интензиван рад на припреми изложбе, своје текстове приређују и други активни учесници на пројекту. Тако је настао зборник радова *Традиција вашара у Србији* који садржи дванаест стручних текстова кроз које је тема вашара интерпретирана из различитих социјалних, културних, као и просторно-географских углова. Текстови аутора су богато илустровани фотографијама које су прикупљене током трајања пројекта.

Дана 21. септембра 2023. године, када се на празник Мала госпојина традиционално одржава Шабачки вашар, у Народном музеју Шабац одржана је Завршна конференција пројекта *Традиција вашара у Србији*. Овим поводом још једном су се окупили учесници пројекта како би најпре присуствовали свечаном отварању изложбе у чијој су реализацији заједнички учествовали. Уследиле су презентације и тематски разговори у вези са текстовима садржаним у поменутој зборнику и на самој изложби. Такође, окупљање сарадника подразумевало је и дискусију на тему успешности реализације читавог пројекта. На завршној конференцији присуствовало је седамнаест чланова Етнoлошке секције МДС-а.

За реализацију пројекта *Традиција вашара у Србији* Етнoлошка секција МДС-а је у два наврата добила финансијска средства од Министарства културе Републике Србије и то путем конкурса у области музејског наслеђа. Добијена средства су коришћена за продукцију изложбе (дизајн и штампање паноа са текстовима и пратећим илустративним материјалима, израда тематског видео рада) и штампање Зборника радова.

С обзиром на саму комплексност теме, велики број сарадника, техничка ограничења која је наметао „путујући” концепт изложбе, као и на друге спољне факторе (попут пандемије), реализација пројекта *Традиција вашара у Србији* била је велики изазов за чланове Етнолошке секције МДС-а. Ипак, приметан је висок ниво стручности, колегијалности и спремности на сарадњу коју су сви учесници на пројекту показали у поменутиим фазама рада. Учешће на овом за-

Слика 1. Учесници пројекта на свечаном отварању изложбе *Традиција вашара у Србији*, Народни музеј Чачак, 2022. година (фотографија: Документација Етнолошке секције МДС)

хтевном пројекту је сарадницима омогућило стицање нових знања и вештина, посебно када је реч о раду у великом тиму стручњака. Важно је напоменути да је кроз пројекат унапређен рад и видљивост Етнолошке секције МДС-а. Такође, његова реализација дала нам је и увид у капацитете нашег струковног удружења, а који ће свакако бити искоришћени за следеће пројекте. Сарадњом, разумевањем, одличном комуникацијом и креативним решавањем постављених задатака чланови Секције су остварили све постављене краткорочне и дугорочне циљеве пројекта. Један од њих био је и промоција праксе умрежавања стручњака и заједничког рада у области заштите и презентације културног наслеђа. Резултати пројекта *Традиција вашара у Србији* са сигурношћу показују да је овај циљ у потпуности остварен.

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА ЧАСОПИСА *МУЗЕЈИ*

Часопис *МУЗЕЈИ* посвећен је темама из области археологије, етнологије, историје, библиотекарства, историје уметности и архитектуре, конзервације и музејске педагогије.

Часопис издаје Музејско друштво Србије – МДС уз помоћ Министарства културе Републике Србије. Музејско друштво Србије је основано 8. новембра 2001, и наставља рад и традицију претходног Музејског друштва Србије, основаног 10. маја 1962. године.

Часопис *МУЗЕЈИ* објављује оригиналне и претходно необјављене радове: оригиналне стручне и научне радове, прегледне радове, пројекте (планиране и изведене), прописе и препоруке који се односе на културна добра, критике и полемике, приказе књига (објављених у текућој или претходној календарској години), каталога, изложби, скупова и јавних манифестација, препоруке, хронике о раду, изложбама и слично.

МУЗЕЈИ се објављују у отвореном приступу.

Радови се предају на српском или енглеском са резимеима на енглеском језику, односно српском језику (за радове на енглеском).

Часопис излази једанпут годишње.

Дигиталне копије свезака часописа архивирају се на web страници Музејског друштва Србије <http://www.mdsrbija.org>, у оквиру секције за публикације.

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА

Обавезе уредника и уредништва

Главни и одговорни уредник доноси коначну одлуку о томе који ће се рукописи објавити. Приликом доношења одлуке главни и одговорни уредник и чланови редакције руководе се уређивачком политиком водећи рачуна о законским прописима који се односе на клевету, кршења ауторских права и плагирање.

Главни и одговорни уредник задржава дискреционо право да примљене рукописе процени и не објави, уколико утврди да не одговарају прописаним садржинским и формалним критеријумима. У редовним околностима, редакција обавештава аутора о томе да ли је прихватила текст најкасније у року од месец дана од датума пријема рукописа.

Главни и одговорни уредник и чланови реакције не смеју имати било какав сукоб интереса у вези са рукописима који се разматрају. Ако такав сукоб интереса постоји, код једног или више чланова редакције, ти чланови се искључују из поступка избора рецензената и одлучивања о судбини рукописа. Уредник и чланови редакције су дужни да благовремено пријаве постојање сукоба интереса.

Главни и одговорни уредник и редакција су дужни да донесе суд о рукопису на основу његовог садржаја, без расних, полних/родних, верских, етничких или политичких предрасуда.

Уредник/ци и чланови редакције не смеју да користе необјављен материјал из достављених рукописа за своја истраживања без изричите писане дозволе аутора, а информације и идеје изнесене у рукописима морају се чувати као поверљиве и не смеју се користити за стицање личне користи.

Уредници и чланови редакције дужни су да предузму све разумне мере како би идентитет рецензената остао непознат ауторима пре, током и након поступка рецензије.

Обавезе аутора

Аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није објављен раније и да се не разматра за објављивање на другом месту. Истовремено предавање истог рукописа у више часописа представља кршење етичких стандарда. Такав рукопис се моментално искључује из даљег разматрања.

Аутори такође гарантују да након објављивања у *Музејима* рукопис неће бити објављен у другој публикацији на било ком језику без сагласности издавача.

Ако је рукопис претходно био разматран за објављивање у другом часопису, ауторима се препоручује да информишу уредништво о исходу тог рецензентског поступка, односно да објасне у којој мери су узели у обзир примедбе рецензената и/или зашто их нису прихватили. То је у интересу аутора, зато што ове информације могу да помогну уредницима приликом избора рецензената.

Ако је рукопис резултат научноистраживачког пројекта или је, у претходној верзији, био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим

или сличним насловом), детаљнији подаци о пројекту, конференцији и слично, наводе се у фусноти на почетку текста.

Аутори су дужни да се придржавају етичких стандарда који се односе на научноистраживачки рад. Аутори гарантују и да рукопис не садржи неосноване или незаконите тврдње и не крши права других. Издавач неће сносити одговорност у случају да се испостави захтев за накнаду штете.

Садржај рада

Уредништво *Музеја* се стара о томе да објављени радови садрже довољно података на основу којих би се истраживања описана у радовима могла поновити (репродуковати). Изнесене чињенице треба детаљно описати и поткрепити референцама како би се рецензентима, а потом и читаоцима омогућило да провере тврдње које су у њему изнесене – нпр. треба дати детаљан опис коришћених метода и слично. Аутори су дужни да се упознају са стандардима који се односе на различите типове научног рада и користе оне који примерени њиховом истраживању. Намерно изношење нетачних тврдњи представља кршење етичких стандарда.

Аутори сnose сву одговорност за садржај рукописа и дужни су да прибаве све потребне сагласности за објављивање садржаја. Од аутора се може тражити да приликом слања рукописа пошаљу потписану изјаву да су такву сагласност прибавили. Аутори сnose сву одговорност и за садржај истраживачких података и прилога и гарантују да су у процесу сакупљања, обраде и објављивања података поштовали важеће прописе, етичке стандарде, ауторска права трећих лица, као и друга права.

Аутори који желе да у рад укључе илустрације, табеле или друге материјале који су већ објављени дужни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора.

Ауторство

Само она лица која су значајно допринела садржају рукописа могу бити наведена као аутори, односно сва лица која су значајно допринела садржају рукописа морају бити наведена као аутори. Ако су у битним аспектима истраживачког пројекта и припреме рукописа учествовала и друга лица која нису аутори, њихов допринос треба поменути у напомени.

У том смислу, аутори би требало да се упознају са критеријумима ауторства. Као аутор се може навести само оно лице које је:

- знатно допринело конципирању или осмишљавању рада, или прикупљању, анализи и интерпретацији података;
- допринело писању рада, или критичком редиговању његовог научног садржаја;
- пристало да сноси одговорност у вези са свим аспектима рада и стара се да питања у вези са тачношћу и интегритетом било ког дела рада буду детаљно истражена и разрешена;
- дало своју сагласност да буде наведено као аутор и сагласило се са списком аутора.

Током рецензентског поступка додавање нових аутора и изостављање оних који су већ наведени дозвољено је само у изузетним случајевима, под условом да је уредништву и издавачу достављено детаљно образложење зашто је то неопходно. Навођење имена лица чији допринос не задовољава критеријуме ауторства (поклоњено и почасно ауторство, као и навођење тзв. аутора из сенке) сматраће се кршењем етичких норми.

Навођење извора

Аутори су дужни да исправно цитирају изворе који су битно утицали на садржај истраживања и рукописа. Информације које су добили у приватном разговору или кореспонденцији са трећим лицима, приликом рецензирања пријава пројеката или рукописа и слично не смеју се користити без изричите писане дозволе особа од којих су добили информације.

Плагијаризам

Плагирање, односно преузимање туђих идеја, речи или других облика креативног израза и представљање као својих, сматра се grubим кршењем научне и издавачке етике. Плагирање може да укључује и кршење ауторских права, што је законом кажњиво.

Плагијат обухвата следеће:

- дословно или готово дословно преузимање или смишљено парафразирање (у циљу прикривања плагијата) делова текстова других аутора без јасног указивања на извор или обележавање копираних фрагмената (на пример, коришћењем наводника);
- копирање слика или табела из туђих радова без правилног навођења извора и/или без дозволе аутора или носилаца ауторских права.

Рукописи код којих постоје јасне индикације да се ради о плагијату биће аутоматски одбијени и искључена могућност даље сарадње.

Сукоб интереса

Аутори су дужни да у раду укажу на финансијске или било које друге сукобе интереса који би могли да утичу на изнесене резултате и интерпретације. Ако сукоб интереса не постоји, треба навести следеће: „Аутори изјављују да нису у сукобу интереса“.

Сукоб интереса може бити финансијски и нефинансијски. Неки од примера сукоба интереса су:

- организација која финансира неко лице, исплаћује му зараду или другу врсту материјалне надокнаде, или код које је то лице деоничар, могла би имати финансијску корист (или губитак) у случају објављивања резултата;
- појединци, организација која их финансира, или послодавац су власници патента који је у вези са резултатима рада, или су у процесу пријаве таквог патента;
- званична афилијација и чланство у интересним групама које су у вези са објављеним садржајем;
- политички, верски или идеолошки сукоб интереса.

Грешке у објављеним радовима

У случају да аутори открију важну грешку или мањи пропуст у свом раду након његовог објављивања, дужни су да одмах о томе обавесте уредника или издавача и да са њима сарађују како би се рад опозвао или исправио.

Достављањем рукописа редакцији часописа *Музеји* аутори се обавезују на поштовање наведених обавеза.

Обавезе рецензента

Рецензенти су дужни да стручно, аргументовано, непристрасно и у задатим роковима доставе уреднику оцену научне вредности рукописа.

Рецензенти оцењују рукописе у погледу усклађености теме рада са профилем часописа, релевантности истраживане области и примењених метода, оригиналности и научне релевантности података изнесених у рукопису, стила научног излагања и опремљености текста научним апаратом.

Рецензент који има основане сумње или сазнања о кршењу етичких стандарда од стране аутора дужан је да о томе обавести уредника. Рецензент би требало да укаже на важне објављене радове које аутори нису цитирали. Уколико

има лична сазнања да у рукопису постоје битне сличности и подударности са неким објављеним радом или рукописом који је у поступку рецензије, рецензент је дужан да на то укаже. Такође, ако има сазнања да је исти рукопис разматра у више часописа у исто време, рецензент је дужан да о томе обавести уредника.

Рецензент не сме да буде у сукобу интереса са ауторима или финансијерима истраживања. Уколико постоји сукоб интереса, рецензент је дужан да о томе одмах обавести уредника.

Ако се сматра некомпетентним за тему или област којом се рукопис бави, рецензент је дужан да о томе обавести уредника.

Рецензија мора бити објективна. Коментари који се тичу личности аутора сматрају се непримереним. Суд рецензената мора бити јасан и поткрепљен аргументима.

Рукописи послати рецензентима сматрају се поверљивим документима. Рецензенти не смеју да користе необјављен материјал из достављених рукописа за своја истраживања без изричите писане сагласности аутора, а информације и идеје изнесене у достављеним рукописима морају се чувати као поверљиве и не смеју се користити за стицање личне користи.

Поступак рецензије

Сви рукописи послати за објављивање подлежу рецензији. Циљ рецензије је да уредништву помогне у доношењу одлуке о томе да ли рад треба прихватити или одбити и да кроз процес комуникације са ауторима побољша квалитет рукописа.

Избор рецензената спада у дискрециона права уредника. Рецензенти морају да располажу релевантним знањима у вези са облашћу којом се рукопис бави и не смеју бити из исте институције као аутор, нити то смеју бити аутори који су у скороје време објављивали публикације заједно (као коаутори) са са било којим од аутора рукописа који рецензирају.

Сваки рад пролази две рецензије, а рецензент је дужан да најкасније у року од двадесет дана од пријема рада пошаље попуњен рецензентски образац. Редакција практикује једнострано анонимну рецензију.

Током читавог процеса, рецензенти делују независно једни од других. Рецензентима није познат идентитет других рецензената. Ако одлуке рецензената нису исте (прихватити / одбити), главни уредник може да тражи мишљење других рецензената.

Током поступка рецензије уредник може да захтева од аутора да доставе додатне информације (укључујући и примарне податке), ако су оне потребне за доношење суда о научном доприносу рукописа. Уредник и рецензенти морају

да чувају такве информације као поверљиве и не смеју их користити за стицање личне користи.

Редакција је дужна да обезбеди контролу квалитета рецензије. У случају да аутори имају озбиљне и основане замерке на рачун рецензије, уредништво ће проверити да ли је рецензија објективна и да ли задовољава академске стандарде. Ако се појави сумња у објективност или квалитет рецензије, уредник ће тражити мишљење других рецензента.

Чланови уредништва и гостујући уредници могу да шаљу своје рукописе за објављивање у часопису *Музеји*. Аутор рукописа који је укључен у издавачки процес биће изузет из поступка рецензије и одлучивања о прихватању или неприхватању рукописа, а надгледање поступка рецензије биће поверено другом члану уредништва.

Употреба великих језичких модела и генеративне вештачке интелигенције

Часопис *Музеји* поступа у складу са следећим препорукама: World Association of Medical Editors (WAME) recommendations on chat bots, ChatGPT and scholarly manuscripts и Committee on Publication Ethics (COPE)'s position statement on Authorship and AI tools.

Алати као што је *ChatGPT* не могу бити наведени као аутори рукописа.

Аутори морају јасно да наведу да ли су користили алате засноване на великим језичким моделима и генеративној вештачкој интелигенцији (које алате су користили и у које сврхе) на одговоарајућем месту, у делу где се описује методологија или у фусноти на почетку рада.

Аутори сносе пуну одговорност за прецизност, тачност и примереност садржаја генерисаних уз помоћ алата заснованих на великим језичким моделима и генеративној вештачкој интелигенцији, као и за тачност цитираних референци, и гарантују да у рукопису нема плагијаризма.

Уредник и рецензенти морају да гарантују да ће информације изнесене у рукописима током поступка рецензије бити чуване као поверљиве. Уредници не смеју да деле информације о послатим рукописима и извештаје рецензента са алатима заснованим на великим језичким моделима и генеративној вештачкој интелигенцији, а рецензенти не смеју да користе такве алате за генерисање рецензентских извештаја.

Разрешење спорних ситуација

Сваки појединац или институција могу у било ком тренутку да уреднику и/или редакцији пријаве сазнања о кршењу етичких стандарда и другим неправилностима и да о томе доставе неопходне информације/доказе.

Провера изнесених навода и доказа

- Главни и одговорни уредник ће у договору са уредништвом одлучити о покретању поступка који има за циљ проверу изнесених навода и доказа.
- Током тог поступка сви изнесени докази сматраће се поверљивим материјалом и биће предочени само оним лицима која су директно укључена у поступак.
- Лицима за која се сумња да су прекршила етичке стандарде биће дата могућност да одговоре на оптужбе.
- Ако се установи да је заиста дошло до неправилности, процениће се да ли их треба окарактерисати ако мањи прекршај или грубо кршење етичких стандарда.

Мањи прекршај

Ситуације окарактерисане као мањи прекршај решаваће се у директној комуникацији са лицима која су прекршај учинила, без укључивања трећих лица, нпр:

- обавештавањем аутора/рецензента да је дошло до мањег прекршаја који је проистекао из неразумевања или погрешне примене академских стандарда;
- писмо упозорења аутору/рецензенту који је учинио мањи прекршај.

Грубо кршење етички стандарда

Одлуке у вези са грубим кршењем етичких стандарда доноси главни и одговорни уредник у сарадњи са уредништвом и, ако је то потребно, малом групом стручњака. Мере које ће предузети могу бити следеће (и могу се примењивати појединачно или истовремено):

- објављивање саопштења или уводника у ком се описује случај кршења етичких стандарда;
- слање службеног обавештења руководиоцима или послодавцима аутора/рецензента;

- опозивање објављеног рада у складу са процедуром описаном под *Опозивање већ објављених радова*;
- ауторима ће бити забрањено да током одређеног периода шаљу рукописе у часопис;
- упознавање релевантних стручних организација или надлежних органа са случајем како би могли да предузму одговарајуће мере.

Приликом разрешавања спорних ситуација редакција часописа се руководи смерницама и препорукама међународне организације *Committee on Publication Ethics – COPE*: <https://publicationethics.org/guidance/Flowcharts>.

Опозивање већ објављених радова

У случају кршења права издавача, носилаца ауторских права или аутора, повреде професионалних етичких кодекса, тј. у случају слања истог рукописа у више часописа у исто време, лажне тврдње о ауторству, плагијата, манипулације подацима у циљу преваре, непријављивања коришћења алата заснованих на великим језичким моделима и генеративној вештачкој интелигенцији, ненамерне грешке коју је аутор пријавио (нпр. грешке настале због помешаних узорака или коришћења уређаја и опреме за које је накнадно утврђено да су неисправни), објављени рад се мора опозвати. У неким случајевима, објављени рад се може опозвати и како би се исправиле накнадно уочене грешке.

Приликом опозивања објављеног рада наводи се разлог за опозивање, као и на чији се захтев рад опозива. Стандарди за разрешавање ситуација када мора доћи до опозивања објављеног рада дефинисани су од стране библиотека и научних тела, а иста пракса је усвојена и од стране часописа *Музеји*: у електронској верзији изворног чланка (оног који се опозива) успоставља се веза (HTML линк) са обавештењем о опозивању. Опозвани чланак се чува у изворној форми, али са воденим жигом на PDF документу, на свакој страници, који указује да је чланак опозван (RETRACTED).

Етичка питања и заштита података

Ако је приступ подацима ограничен из етичких разлога или зато што подаци морају бити заштићени, у рукопису се мора навести:

- опис ограничења која се односе на податке;

- став етичког одбора или другог надлежног тела о објављивању података; и
- на који начин читаоци или рецензенти могу да затраже приступ подацима и услове под којима ће приступ бити одобрен.

Заштита података

У циљу заштите приватности испитаника, истраживачки подаци се не смеју објављивати ако из скупа података није могуће ефикасно уклонити информације о личности на основу којих се могу идентификовати конкретни појединци, осим ако појединци нису дали изричиту писану сагласност за јавно објављивање података који садрже информације о личности.

Ако подаци не могу да буду јавно доступни, рукопис рада мора да садржи:

- образложење зашто је неопходна заштита података;
- повезане податке из којих је могуће уклонити информације о личности;
- став етичког одбора или другог надлежног тела о објављивању података; и
- на који начин читаоци или рецензенти могу да затраже приступ подацима и услове под којима ће приступ бити одобрен.

Поред тога, адресе на којима се налазе подаци треба навести у Изјави о доступности података у оквиру достављеног рукописа. Ако подаци нису доступни, у изјави треба објаснити зашто нису доступни. Када депонујете податке који су у вези са рукописом послатим за објављивање, у обзир треба узети следеће:

Репозиторијум у који се подаци депонују мора бити одговарајући у тематском смислу и мора бити одржив.

- Подаци се морају депоновати под слободном лиценцом која дозвољава неограничен приступ (нпр. CC0, CC-BY). Рестриктивније лиценце треба користити само ако постоји оправдан (нпр. правни) разлог.
- Депоновани подаци морају да садрже и верзију која је у отвореном, невластничком формату.
- Депоновани подаци морају бити обележени на такав начин да их трећа страна може схватити (нпр. разумна заглавља колона, описи у текстуалној датотеци реадме).
- Истраживања која укључују људске субјекте, истраживања на хуманом материјалу, и податке о људским субјектима морају се обављати у складу са Хелсиншком декларацијом. У одређеним случајевима студије морају имати одобрење одговарајућег Етичког комитета. Идентитет субјекта истраживања треба да буде анонимизован кад год је то могуће. За истраживање које укључује људске субјекте, неопходан је информисани пристанак учесника (или њихових законских старатеља) за учешће у истраживању.

- Рукопис који се шаље за објављивање треба да садржи Изјаву о доступности података, испред списка референци. У њој се наводе подаци о доступности података, укључујући DOI ознаку података. Ако су је притуп подацима на било који начин ограничен, треба образложити зашто је до тога дошло.

Отворени приступ

МУЗЕЈИ је часопис у отвореном приступу. Комплетан садржај часописа је бесплатно доступан. Корисници могу да читају, преузимају, копирају, дистрибуирају, штампају, претражују комплетан текст чланака и успостављају HTML везе ка њима без обавезе да за то траже сагласност аутора или издавача.

Поступак предавања рукописа, рецензија и објављивање радова су бесплатни.

Самоархивирање

Часопис *МУЗЕЈИ* омогућава ауторима да нерецензирану верзију рукописа, рецензиран рукопис прихваћен за објављивање и објављену верзију депонују у институционални или тематски репозиторијум, као и репозиторијум опште намене, објаве на личним страницама аутора (укључујући и профиле не друштвеним мрежема за научнике, као што су ResearchGate, Academia.edu итд.) и/или на веб-сајту институције у којој су запослени пре или током поступка слања рукописа у часопису, било када након прихватања за објављивање и након објављивања у часопису.

При томе се морају навести основни библиографски подаци о чланку објављеном у часопису (аутори, наслов рада, наслов часописа, волумен, свеска, пагинцаија), а мора се навести и идентификатор дигиталног објекта – DOI објављеног чланка у форми HTML линка, као и лиценца.

Ауторска права

Аутори задржавају ауторска права над објављеним чланцима, а издавачу дају неексклузивно право да рукопис објави, да у случају даљег коришћења чланка буде наведен као његов први издавач, као и да дистрибуира чланак у свим облицима и медјима. Чланак ће се дистрибуирати у складу са лиценцом Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Аутори могу да ступају у засебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад првобитно објављен у овом часопису.

Метаподаци

Метаподаци су јавно доступни свима и могу се бесплатно користити у складу са лиценцом Creative Commons Universal (CC0 1.0) Public Domain Dedication license.

Одрицање одговорности

Изнесени ставови у објављеним радовима не изражавају ставове уредника и чланова редакције часописа. Аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнесене у својим радовима. Издавач неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било каквих захтева за накнаду штете.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РАДОВА ЗА ПУБЛИКОВАЊЕ У ЧАСОПИСУ МУЗЕЈИ

Радови се предају на српском језику, ћириличним писмом. Радови иностраних аутора могу бити објављени и на другим језицима и одговарајућим писмима. Уколико је текст домаћег аутора изворно писан на страном језику (саопштење на међународном скупу, сарадња на међународном пројекту и сл.), може бити прихваћен у оригиналној верзији.

Ради ажурног извршавања послова на издавању публикација аутори су дужни да предају рукопис у року који одреди Уређивачки одбор. Рукописи припремљени према утврђеним стандардима се шаљу електронском поштом секретару Уређивачког одбора на адресу: muzejicasopis@gmail.com. Детаљнија упутства приложена су у даљем тексту. Део примера за навођење литературе преузет је са линка: https://citaliste.rs/casopis/br34/sabovljevic_dragana.pdf а за све што није обухваћено овим упутством аутори могу користити приручник Чикаго стила (*The Chicago Manual of Style*).

Часопис *Музеји* објављује само радове који нису раније објављивани и нису предати за штампу на другом месту. Категорије радова који се достављају могу бити: оригинални стручни и научни радови, прегледни радови, пројекти (планирани и изведени), прописи и препоруке који се односе на културна добра, критике и полемике, прикази објављених књига у претходној календарској години, каталога, изложби, скупова и јавних манифестација, препоруке, хронике о раду, изложбама, напредовањима у служби и наградама. Уређивачки одбор ће посебно обратити пажњу о равномерној заступљености текстова из различитих области музеологије и заштите покретних и непокретних споменика културе. Уређивачки одбор самостално одлучује о публиковању сваког појединачног текста.

Структура оригиналног стручног и научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате претходних истраживања, методе и циљеви истраживања, и да се у закључку јасно представе резултати. Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, одређену синтезу научних информација и др. Прикази не треба да садрже сажетак, кључне речи и резиме

Процес рецензирања

Сви достављени радови пролазе процедуру анонимног рецензирања од стране компетентног рецензента кога одређује Уређивачки одбор. Аутори који добију условно позитивне рецензије дужни су да уваже примедбе рецензента или да понуде додатно прихватљиво образложење за спорне делове рада у договореном року. Уколико то не желе, могу да повуку рад из штампе. У сваком случају уколико се ставови аутора и рецензента не усагласе, Уређивачки одбор задржава право да одлучи да ли је аутор или рецензент у праву.

Радови који се предају Уређивачком одбору часописа Музеји морају бити опремљени на стандардан начин, па су аутори дужни да поштују следећа правила:

Структура рада

Рад треба да садржи, наведеним редом, следеће елементе:

1. Име, средње слово и презиме аутора, исписано у горњем левом углу прве стране;

2. Назив установе и адреса коју аутор или аутори, треба да наведу испод имена. Потребно је навести пун (званичан) назив и седиште установе у којој су запослени или хонорарно ангажовани, или да су у својству самосталног истраживача. Потребно је такође навести и електронску адресу, стручно и научно звање;

3. Наслов рада, који треба да што верније упути на садржај рада и да садржи речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико се такве речи не налазе у наслову, потребно је да се дода поднаслов. Наслов (величина фонта 16) и поднаслов (величина фонта 14) куцају се великим словима;

4. Сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања. Пише се испод наслова а пре основног текста. Потребно га је двоструким проредом одвојити од наслова и основног текста. Сажетак треба да буде на језику основног текста у обиму до 100 речи или 8 редова. Пожељно је да садржи термине који се често користе за индексирање и претраживање чланака. Сажетак, без истакнутог наслова, мора бити јасно издвојен, увучен у односу на основни текст, писан фонтом величине 10;

5. Кључне речи, дописују се испод сажетка и треба да буду речи које најпрецизније упућују на садржај рада, а омогућавају лако индексирање и претраживање. Број кључних речи не треба да буде већи од пет и куцају се фонтом величине 10;

6. Основни текст не би требало да прелази обим од 30000 карактера. Текст се предаје у doc. формату *Microsoft Office Word* програмског пакета 97 или новијег.

Формат је стандардни: А4; маргине 2,5 cm; фонт је *Times New Roman*, величина фонта 12, проред 1,5. У основном тексту треба обележити италиком речи наведене писмом различитим од основног. Такође, за наглашавање се користи италики (не болд). Уколико текст садржи и поднасловe они се пишу без наглашавања, као и основни текст. Аутори текстова не треба да стављају пагинацију. Молимо ауторе да обратe пажњу на писање наводника. Наводнике треба писати овако „”, а не „“ нити ” “. Такође не треба писати ни » « или « ». Изузетак су цитирана дела на страном језику када се користе ови наводници “ “.

7. Графички прилози се предају као посебни фајлови, а у основном тексту треба означити места на којима би требало да се налазе (даље у тексту приложено је детаљније упутство);

8. Библиографија се наводи азбучним односно абецедним редом уколико је рад писан латиничним писмом. Више дела истог аутора потребно је навести хронолошки. Ако је исти аутор представљен са више радова објављених исте године, они се нижу према наслову, а уз годину се дописују мала слова, како би се правила разлика при цитирању. Наводе се само радови који су цитирани у тексту рада;

9. Извори представљају документа из архивске грађе а наводе се према пореклу и на начин на који је архивска грађа евидентирана у установи из које потиче (даље у тексту објашњено је детаљније);

10. Скраћенице – пре резимеа потребно је приложити разрешење свих усвојених скраћеница које су коришћене, ређајући их азбучним односно абецедним редом, зависно од писма основног текста;

11. Резиме рада обима до 1200 карактера пише се и доставља као посебан фајл на енглеском језику, односно српском, уколико је основни текст рада на енглеском језику. Потребно је превести и кључне речи и афилијацију, која треба да буде исписана у горњем левом углу документа. Уколико аутор није у могућности да достави превод потребно је да резиме са пратећим елементима достави редакцији на језику основног текста рада;

12. Фусноте се наводе према приложеном моделу у следећем сегменту овог упутства. Уколико се једно дело наводи два пута за редом, приликом другог навођења користи се – Исто – или уколико се мења само пагинација наведеног дела иза зареза се наводи број стране, нпр: Исто, 19. Када се то дело наводи негде даље у тексту, може се навести у скраћеном облику – назив дела, година и страна. Уколико је наведено дело које се поново цитира на страном језику потребно је користити скраћеницу Ibid.

НАВОЂЕЊЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ

I Књиге

1. НАВОЂЕЊЕ КЊИГА:

а. један аутор

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, *Наслов књиге* (Место издања: Издавач, година), страна (или стране, уколико се наводи већи део текста; бројеви страна се одвајају дугачком цртом, без размака између црте и бројева).

Bernar Deloš, *Virtuelni muzej, ka etici novih slika* (Beograd: Clio, Narodni muzej, 2006), 59–63.

– библиографија: Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. Место издања: Издавач, година.

Deloš, Bernar. *Virtuelni muzej, ka etici novih slika*. Beograd: Clio, Narodni muzej, 2006.

б. два аутора

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме и име и презиме аутора, *Наслов књиге* (Место издања: Издавач, година), страна.

Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Управљање библиотекама у добу знања* (Источно Сарајево: Градска библиотека, 2007), 36–42.

– библиографија: Презиме, име и име и презиме аутора. *Наслов књиге*. Место издања: Издавач, година

Стокић Симончић, Гордана и Жељко Вучковић. *Управљање библиотекама у добу знања*. Источно Сарајево: Градска библиотека, 2007.

в. четири и више аутора

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора и др., *Наслов књиге* (Место издања: Издавач, година), страна.

Бошко Бабиќ и др., *Споменици на средњовековнаџа и њоноваџа историја на Македонија, џом 4 Грамоџи, заџиси и друџа докуменџарна џраџа за манасџириџе и црквџиџена џрилеџска обласџи*, ур. Владимир Мошин (Скопје, Прилеп:

Институт за истражување на старословенската култура, 1981), 254.

– библиографија: Презиме, име, име и презиме, име и презиме, име и презиме и име и презиме аутора. *Наслов књије*. Место издања: Издавач, година.

Бабик, Бошко, Владимир Мошин, Славица Николовска, Загорка Расолко-ска-Николовска, Лидија Славева и Радмила Угринова–Скаловска подготвиле. *Сјоменици на средњовековнаџа и џоноваџа историја на Македонија. Том 4 Грамоџи, зајиси и друџа докуменџарна џраџа за манастириџе и црквиџе на џрилејска област*. Уредник Владимир Мошин. Скопје, Прилеп: Институт за истражување на старословенската култура, 1981.

2. ПРИМАРНА ОДГОВОРНОСТ УРЕДНИКА, ПРЕВОДИОЦА ИЛИ ПРИРЕЂИВАЧА, КАДА НИЈЕ НАВЕДЕН АУТОР:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме, ур., гл и одг. ур., п-рев., прир., *Наслов књије* (Место издања: Издавач, година), страна.

Војан Ђурић, ур., *Novi talas* (Београд: Београдски центар за џудска права, 2005), 96.

– библиографија: Презиме, име, ур., гл и одг. ур., прев., прир. *Наслов књије*. Место издања: Издавач, година.

Ђурић, Војан, ур. *Novi talas*. Београд: Београдски центар за џудска права, 2005.

3. СЕКУНДАРНА ОДГОВОРНОСТ (УРЕДНИК, ПРЕВОДИЛАЦ ИЛИ ПРИРЕЂИВАЧ УЗ АУТОРА):

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, *Наслов књије*, ур., гл. и одг. ур., прев., прир. Име и презиме (Место издања: Издавач, година), страна.

Вилијам Шекспир, *Маџбейџ*, прир. Владислава Гордић Петковић, прев. Светислав Стефановић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003), 19.

– библиографија: Презиме, име аутора. Наслов књиге. Уредник, Главни и одговорни уредник, Превео, Приредио Име и презиме. Место издања: Издавач, година.

Шекспир, Вилијам. *Маџбейџ*. Приредила и пропратне белешке написала Владислава Гордић Петковић. Превео Светислав Стефановић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

4. ПОГЛАВЉЕ ИЛИ НЕКИ ДРУГИ ДЕО КЊИГЕ:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов поглавља”, у *Наслов књије*, уредник Име и презиме (Место издања: Издавач, година), страна.

Миломир Степић, „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике”, у *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић (Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије), 62.

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов поглавља”. У *Наслов књије*. Уредник Име и презиме, стране. Место издања: Издавач, година.

Степић, Миломир. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике”. У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*. Уредници Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55-78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије, 2015.

5. ПОГЛАВЉЕ ПРИРЕЂЕНОГ ТОМА КЊИГЕ (У ОДНОСУ НА ПРИМАРНЕ ИЗВОРЕ):

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов поглавља”, у *Наслов књије*, ур. Име и презиме, том Наслова књије, ур. Име и презиме (Место издања: Издавач, година), страна.

Quintus Tullius Cicero, “Handbook on Canvassing for the Consulship”, у *Rome: Late Republic and Principate*, ур. Walter Emil Kaegi Jr. i Peter White, том 2 *University of Chicago Readings in Western Civilization*, ур. John Boyer i Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago press, 1986), 35.

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов поглавља”. У *Наслов књије*, уредник Име и презиме. Том *Наслова књије*, уредник Име и презиме, стране. Место издавања: Издавач, година.

Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship”. У *Rome: Late Republic and Principate*, Уредници Walter Emil Kaegi Jr. i Peter White. Том 2 *University of Chicago Readings in Western Civilization*, уредници John Boyer i Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago press, 1986. Originalno objavljeno у Evelyn S. Shuckburg, prev., *The Letters of Cicero*, том 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

6. ЕЛЕКТРОНСКА ИЗДАЊА КЊИГА

Ако је књига доступна у више формата, требало би навести ону верзију која је коришћена у раду.

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, *Наслов књије* (Место издања: Издавач, година), <http://adresa> (преузето датум).

Бранислав Нушић, *Аудиобиографија* (Београд: Креативни центар, 2001), <http://www.antikvarneknjige.com/elektronskeknjige/19> (преузето 3. 9. 2008).

– библиографија: Презиме, име аутора. *Наслов књије*. Место издања: Издавач, година. <http://adresa>. (преузето датум). Такође доступно у штампаном облику и на CD-ROM-у.

Нушић, Бранислав. *Аудиобиографија*. Београд: Креативни центар, 2001. <http://www.antikvarneknjige.com/elektronskeknjige/19> (преузето 3. 9. 2008). Такође доступно у штампаном облику.

II Периодика

1. НАВОЂЕЊЕ ЧАСОПИСА:

а. рад у часопису у штампаном облику (један аутор):

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов текста”, *Наслов часописа* број, година излажења свеска (година): страна.

Ljubomir Živkov, „Izgubljeni raj”, *Think Tank* br. 17–18 (2007): 84.

– библиографија: Презиме, име. „Наслов текста”. *Наслов часописа* број година излажења свеска (година): стране.

– Živkov, Ljubomir. „Izgubljeni raj”. *Think Tank* br. 17–18 (2007): 84–85.

б. рад у часопису (више аутора):

– напомена или фуснота: редни број. Име презиме и име и презиме, „Наслов текста”, *Наслов часописа* број година излажења свеска (година): страна.

Дејан Ајдачић и Зоран Стефановић, „Пројекат Растко – Библиотека српске културе на Интернету”, *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (1999): 74.

– библиографија: Презиме, име и име и презиме. „Наслов текста”. *Наслов часописа* број година излажења свеска (година): стране.

Ајдачић, Дејан и Зоран Стефановић. „Пројекат Растко – Библиотека српске културе на Интернету”. *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (1999): 73–78.

в. чланак у популарном часопису:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов текста”, *Наслов часописа*, датум излажења, страна.

Душко Лопандић, „Човек звани дипломатија”, *Полиџикин Забавник*, 29. 1. 2021, 51.

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов часописа*, датум излажења, стране.

Лопандић, Душко. „Човек звани дипломатија”. *Полиџикин Забавник*, 29. 1. 2021, 50–53.

г. чланак у новинама:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов текста”, *Наслов новина*, рубрика, датум.

Димитрије Буквић, „Четврт века Музеја жртва геноцида”, *Полиџика*, Друштво, 16. мај 2021.

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов новина*, датум, рубрика.

Буквић, Димитрије. „Четврт века Музеја жртва геноцида”. *Полиџика*, 16. мај 2021, Друштво.

д. приказ или рецензија књиге у часопису:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме, „Наслов текста”, приказ *Наслов књиге*, Име и презиме аутора, *Наслов часописа*, датум, година, страна.

Бранка Драгосавац, „Сага о Драшкоцијевима”, приказ *Сага о Драшкоцијевима*, Десанка Стаматовић, *Панчевачко чийалишће*, мај 2009, VIII, 137.

– библиографија: Презиме, име. „Наслов текста”. Приказ *Наслов књиге*, Име и презиме аутора. *Наслов часописа*, датум, година.

Драгосавац, Бранка. „Сага о Драшкоцијевима”. Приказ *Сага о Драшкоцијевима*, Десанка Стаматовић. *Панчевачко чийалишће*, мај 2009, VIII.

ђ. текст у online часопису:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора, „Наслов текста”, *Наслов часописа* број, свеска (година издања), <http://adresa> (преузето датум).

– Adam Sofronijević, „Web 2.0 i bibliotekarstvo u Srbiji: šansa za razvoj ili nepoznanica”, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1 (2007), <http://www.nb.rs/publications/publication.php?id=16571> (преузето 12. 6. 2008).

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов часописа* број, свеска (датум) <http://adresa> (преузето датум).

– Sofronijević, Adam. „Web 2.0 i bibliotekarstvo u Srbiji: šansa za razvoj ili nepoznanica”. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1 (2007). <http://www.nb.rs/publications/publication.php?id=16571> (преузето 12. 6. 2008).

**III Радови изложени на стручном скупу
или конференцији:**

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме, „Наслов рада” (рад представљен на Назив скупа или конференције, организатор, Град, Држава, датум одржавања, година).

Иван Кручичан, „Преплитање традиција и идеологија памћења на примеру Галерије фресака у Београду” (рад представљен на Простори памћења, Филозофски факултет, Београд, Србија, 12–15. април, 2011).

– библиографија: Презиме, име аутора. „Наслов рада”. Рад представљен на Назив скупа или конференције, организатор, Град, Држава, датум одржавања, година.

– Кручичан, Иван. „Преплитање традиција и идеологија памћења на примеру Галерије фресака у Београду”. Рад представљен на Простори памћења, Филозофски факултет, Београд, Србија, 12–15. април, 2011).

IV Документи извршних владиних органа:

– напомена или фуснота: редни број. Име министарства, *Наслов њекста*, Име и презиме аутора (Место издања: Издавач, година) <http://adresa> (преузето датум).

Министарство културе Републике Србије. *Формални услови за оснивање фондова, фондација и задужбина* (Београд: Сл. гласник СРС, бр. 59/89) <http://www>.

kultura. sr.gov.yu/?jez=sc&p=60 (преузето 24. 8. 2009).

– библиографија: Име министарства. *Наслов индексџа*. Име и презиме аутора. Место издања: Издавач, година. <http://adresa> (преузето датум).

– Министарство културе Републике Србије. *Формални услови за оснивање фондова, фондација и задужбина*. Београд: Сл. гласник СРС, бр. 59/89. <http://www.kultura. sr.gov.yu/?jez=sc&p=60> (преузето 24. 8. 2009).

V Необјављени рукописи и записи

а. необјављене магистарске тезе или докторске дисертације:

– напомена или фуснота: редни број. Иницијал имена. презиме аутора, „Наслов тезе или дисертације” (магистарска теза или докторска дисертација, назив факултета, година), стране.

D. Dimitrijević Sabovljev, „Automatizacija procesa popisivanja građe i formiranja elektronskog zapisa u pripremi izrade bibliografije” (magistarska teza, Filološki fakultet, 2007), 31–36.

– библиографија: Презиме, иницијал имена. „Наслов тезе или дисертације”. Магистарска теза или докторска дисертација, назив факултета, година.

Dimitrijević Sabovljev, D. „Automatizacija procesa popisivanja građe i formiranja elektronskog zapisa u pripremi izrade bibliografije”. Magistarska teza, Filološki fakultet, 2007.

б. навођење необјављених интервјуа:

– напомена или фуснота: редни број. Име и презиме аутора интервјуа, Интервју аутора, место, датум, година.

Владимир Арсенић, Интервју Миљенка Јерговића, Зрењанин, 15. 5. 2009.

– библиографија: Презиме, име аутора интервјуа. Интервју аутора. Место, датум, година

Арсенић, Владимир. Интервју Миљенка Јерговића. Зрењанин, 15. 5. 2009.

VI Навођење Web сајтова:

– напомена или фуснота: редни број. Име организације, „Наслов текста”, име власника сајта (компаније), <http://adresa> (преузето датум).

Public Library Section, „The Role of Libraries in Lifelong Learning”, IFLA, <http://www.ifla.org/VII/s8/index.htm> (преузето 12. 2. 2009).

– библиографија: Име организације. „Наслов текста”. Име власника сајта (компаније). <http://adresa> (преузето датум).

– Public Library Section. „The Role of Libraries in Lifelong Learning”. IFLA. <http://www.ifla.org/VII/s8/index.htm> (преузето 12. 2. 2009).

ИЗВОРИ

Архивска грађа се наводи по следећем обрасцу:

– у напоменама и фуснотама (на дну стране): Скраћени назив архива, Назив и/или број фонда, број или назив документа, датум или година.

АЈ, Фонд Саве Косановића 83, Оснивање Музеја Николе Тесле, 1952.

– у Изворима: Пуни назив архива, Назив и/или број фонда, број кутије и/или фасцикле, број и Назив документа, датум или година.

Архив Југославије, Фонд Саве Косановића, 83-28-97 Оснивање Музеја Николе Тесле, 1952.

Упутство за обележавање и предају графичких прилога (репродукција, фотографија, цртежа, графикона, табела и сл.)

Скениране прилоге треба послати у Tiff или Jpg формату у резолуцији 300 dpi. Дигиталне фотографије послати у Tiff или Jpg формату у минималној резолуцији од 3 Мрх. Графички прилози (не више од 10, а за Приказе до 5) предају се као посебан део рада, у посебном фолдеру, а именују се редним бројевима како се појављују у тексту. У фолдеру треба да се налази и word фајл са потписима графичких прилога. Потписи се пишу фонтом Times New Roman, величина фонта 10, без коришћења италика, болда или подвлачења, са тачком иза броја и илустративног примера, по следећој шеми:

Слика 1. или Табела 1. или Табла 1.

Потпис слике, табеле или табле

(фотографија: аутор (фотографије или табеле или цртежа на табли) – иницијал имена и презиме (нпр. П. Петровић) или назив институције из које репродуковани материјал потиче).

ПРИМЕР 1: Слика 5. Стоп-сол стакла

(фотографија: М. Бугар)

ПРИМЕР 2: Слика 2. Морис Фогел (Швајцарска), Одржавање неодрживог,
2018,

туш на папиру, 85 × 55 цм

(фотографија: Документација Музеја наивне и маргиналне уметности)

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА У ЧАСОПИСУ МУЗЕЈИ

(поред чланова Уређивачког одбора)

Снежана Шапоњић Ашанин, музејски саветник (Народни музеј Чачак)

Слађана Велендечић, виши кустос (Музеј Војводине, Нови Сад)

Др Надежда Гавриловић Витас, научни саветник (Археолошки институт, Београд)

Др Горан Гаврић, ванредни професор (Факултет драмских уметности, Београд; Факултет савремених уметности, Београд)

Бојана Ибрајтер Газибара, виши конзерватор (Завод за заштиту споменика културе града Београда)

Ивана Јовановић Гудурић, виши кустос (Музеј града Новог Сада)

Мср Дарко Деспотовић, музејски саветник (Галерија Матице српске, Нови Сад)

Др Ивана Димитријевић, научни сарадник (Археолошки институт, Београд)

Смиљана Додић, музејски саветник (Завичајни музеј Јагодина)

Ирена Ђорђевић, виши кустос (Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац)

Милорад Игњатовић, музејски саветник (Музеј града Београда)

Бранислава Јордановић, музејски саветник у пензији

Мр Предраг Лажетић, музејски саветник (Музеј ваздухопловства, Београд)

Бошко Љубојевић, музејски саветник (Историјски музеј Србије, Београд)

Мр Драгана Мартиновић, истраживач културног развитка (Завод за проучавање културног развитка, Београд)

Др Ангелина Милосављевић, редовни професор (Факултет за медије и комуникацију, Београд)

Мср Оливера Настић, библиотекар-информатичар (Библиотека града Београда)

Др Ненад Нинковић, ванредни професор (Филозофски факултет у Новом Саду)

Др Петар Милојевић, научни сарадник (Археолошки институт, Београд)

Мр Милена Милошевић Мицић, музејски саветник (Завичајни музеј Књажевац)

- Мср Јован Митровић**, виши кустос (Народни музеј Србије, Београд)
Наташа Николић, музејски саветник (Народни музеј Шумадије, Крагујевац)
- Гордана Пајић**, музејски саветник (Народни музеј Ваљево)
Др Светлана Пејић, конзерватор саветник (Републички завод за заштиту споменика културе Београд)
- Марина Пејовић**, виши кустос (Народни музеј Србије, Београд)
Др Тонко Рајковача, Chief Research Laboratory Technician – Geoarchaeology (University of Cambridge)
- Др Александра Савић**, музејски саветник (Природњачки музеј у Београду)
Снежана Томић, музејски саветник (Музеј Старо село, Сирогојно)
Невена Цветковић, виши кустос (Завичајни музеј Јагодина)
- Др Тијана Јаковљевић Шевић**, Ethnologist and Anthropologist (Museum Frauenkultur Regional-International, Nuremberg, Fürth Area, Deutschland)

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

069

МУЗЕЈИ = Museums / главни и одговорни уредник Гордана
Пајић. - 1948, бр. 1-1965, бр. 18; н.с., 2008, бр. 1- . - Београд :
Музејско друштво Србије, 1948-1965; 2008-
(Чачак : Атеље Јуреш). - 24 cm

Годишње.

ISSN 1821-0694 = Музеји

COBISS.SR-ID 51173132

ISSN 1821-0694